

OCHOTNICZE STRAŻE POŻARNE - LOKALNE CENTRA KULTURY

RAPORT Z BADAŃ
2016

**Stowarzyszenie
Klon/Jawor**

**Badania
Stowarzyszenia
Klon/Jawor**

© Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2016

Przedruki lub przenoszenie całości lub części tej publikacji na inne nośniki możliwe wyłącznie za zgodą właściciela praw autorskich.

Autorzy: Piotr Adamiak, Magda Biejat (Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”), Beata Charycka

Badania terenowe prowadzili badacze Stowarzyszenia Klon/Jawor oraz Pracowni Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”: Piotr Adamiak, Magda Biejat, Beata Charycka, Maja Durlik, Damian Jaworek, Łukasz Ostrowski, Rafał Rudnicki, Jan Wiśniewski

Wydawca:

Stowarzyszenie Klon/Jawor

ul. Szpitalna 5/5, 00-031 Warszawa

tel. 22 828 91 28, fax 22 828 91 29

klon.org.pl, e-mail: klon@klon.org.pl

stowarzyszenie
klon / jawor

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

Publikacja zawiera wyniki badań „Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015”, której część dotyczącą OSP zrealizowano ze środków Funduszy EOG w ramach programu Obywatele dla Demokracji, Funduszu Inicjatyw Obywatelskich oraz środków Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności

Spis treści

WSTĘP	4
Cele badań.....	4
Metodologia	5
1. Podstawowe informacje o Ochotniczych Strażach Pożarnych	7
1.1. Uwarunkowania historyczne i prawne	7
1.2. Uwarunkowania geograficzne	10
1.3. Obszary działania	12
1.4. Finanse.....	14
1.5. Problemy i warunki funkcjonowania.....	15
1.6. Samoocena.....	19
2. Funkcje OSP w lokalnej społeczności	21
2.1. Działania podejmowane przez OSP	21
2.2. Kultura w działalności OSP	25
2.2.1. Działania kulturalne podejmowane przez OSP	25
2.2.2. Źródła finansowania działalności kulturalnej OSP	28
2.2.3. Odbiorcy działalności kulturalnej OSP	31
2.2.4. Motywacja do prowadzenia działalności kulturalnej.....	34
2.3. Relacje pomiędzy działalnością kulturalną a pozostałą działalnością OSP	36
2.4. Rola remizy w działalności OSP	43
3. Ludzie w działalności OSP	47
3.1. Członkowie, wymiana pokoleniowa.....	47
3.1.1. Podstawowe informacje o bazie członkowskiej	47
3.1.2. Problemy związane z wymianą pokoleniową	48
3.1.3. Aktywność kulturalna a wymiana pokoleniowa	51
3.2. Otwartość na lokalną społeczność	54
3.2.1. Kierunki działania.....	54
3.2.2. Kobiety w OSP	55
3.3. Liderzy i zarządy.....	57
3.3.1. Podstawowe informacje o zarządach	57
3.3.2. Rola liderów w praktyce funkcjonowania OSP.....	60
4. Wartości i emocje związane z OSP	63
4.1. Motywacje do działania w OSP.....	63
4.2. Strażacki etos	67
5. Relacje zewnętrzne OSP	70
5.1. Kontakty z partnerami.....	70
5.2. Relacje OSP z urzędami miast i gmin	72
5.3. Współpraca w obszarze kultury	73
WNIOSKI I REKOMENDACJE	79

WSTĘP

Cele badań

W Polsce funkcjonuje około 16 tys. jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych (OSP). Oznacza to, że w każdej gminie jest ich średnio sześć. Zrzeszają one 690 tys. Polaków, co stanowi niebagatelny kapitał społeczny, szczególnie na terenach wiejskich. Skala działania tych organizacji skłoniła nas do postawienia kilku pytań: Jak dziś funkcjonują w Polsce Ochotnicze Straże Pożarne? Jaką rolę odgrywają w lokalnych społecznościach? Na czym polega ich działalność społeczna? W jaki sposób animują życie kulturalne w swoich miejscowościach? Jak wygląda ich baza członkowska? Jakie motywacje decydują o tym, że ludzie wstępują w szeregi OSP?

Realizując projekt badawczy dotyczący Ochotniczych Straży Pożarnych, postawiliśmy przed sobą dwa podstawowe cele. Pierwszym, bardziej ogólnym, było opisanie kondycji tych organizacji w Polsce, czyli zebranie podstawowych informacji na temat ich specyfiki, obszarów aktywności, podejmowanych działań, zasobów ludzkich, materialnych i finansowych, relacji z partnerami, problemów funkcjonowania oraz samooceny. Drugim celem, bardziej szczegółowym, było opisanie Ochotniczych Straży Pożarnych na powyżej zarysowanym tle jako lokalnych centrów oddolnej aktywności kulturalnej.

Z wcześniejszych badań Stowarzyszenia Klon/Jawor¹ wiadomo, że Ochotnicze Straże Pożarne poza swoją podstawową funkcją związaną z ochroną przeciwpożarową spełniają w lokalnych społecznościach szereg dodatkowych zadań na rzecz swoich środowisk, a jednym z najważniejszych dodatkowych obszarów ich aktywności jest właśnie działalność kulturalna. Co więcej, wspomniane oraz kolejne² badania pokazały, że organizacje te stopniowo otwierają się na nowe formy działań oraz nowe środowiska i lokalne społeczności i jest to w coraz większym stopniu przejaw oddolnej aktywności obywatelskiej. Równolegle koncentrowaliśmy się więc na próbie zrozumienia zmian zachodzących w środowisku OSP, opisie podejmowanych przez te organizacje oddolnych działań w sferze kultury oraz na diagnozie zewnętrznych uwarunkowań określających ich kontakty ze sferą publiczną na polu aktywności kulturalnej.

Logika poniższego raportu odpowiada więc dwóm celom, jakie przed sobą postawiliśmy jako realizatorzy projektu badawczego. Z jednej strony jest raport sprawozdaniem z obecnej kondycji sektora Ochotniczych Straży Pożarnych w Polsce, przy czym tam, gdzie jest to możliwe, stan obecny porównaliśmy do wyników uzyskanych w analogicznych badaniach, które miały miejsce w 2012 roku. Z drugiej strony raport

¹ P. Adamiak, Ochotnicze Straże Pożarne w Polsce, Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2013.

² Dane zebrane w ramach badań „Kondycja organizacji pozarządowych w Polsce 2015”.

koncentruje się na dodatkowej, kulturalnej aktywności OSP, diagnozując rozmaite wzorce i uwarunkowania tego typu działań.

Metodologia

Badania miały charakter ilościowo-jakościowy. W części ilościowej wykorzystaliśmy dane zbierane w dwóch punktach czasowych:

- w 2015 roku (w drugim i trzecim kwartale), kiedy to w ramach badań „Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015” przebadano techniką CAPI losową ogólnopolską próbę 200 jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych,
- w 2016 roku (w sierpniu i wrześniu), kiedy to przebadano techniką CAPI losową ogólnopolską próbę 170 jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych, korzystając z niemal identycznego kwestionariusza co rok wcześniej, jednak poszerzając ankietę o dodatkowy moduł kulturalny.

Pomimo różnych punktów czasowych zbierania informacji, uzyskane dane analizowaliśmy łącznie (decyzja ta wynikała m.in. ze względnie niewielkiej zmienności kondycji OSP w tak krótkiej perspektywie czasowej). Moduł kulturalny w ankiecie z 2016 roku był adresowany do tych jednostek OSP, które prowadziły działalność kulturalną. Przez taką działalność rozumieliśmy podejmowanie co najmniej jednej z poniżej wymienionych aktywności:

- podtrzymywanie lokalnych zwyczajów i tradycji, prowadzenie izby tradycji lub kroniki OSP,
- prowadzenie orkiestry lub zespołu artystycznego, np. tanecznego, teatralnego, folklorystycznego, wokalnego itp.,
- opieka nad zabytkami, miejscami pamięci, miejscami kultu religijnego, kościołami,
- prowadzenie świetlicy, biblioteki lub pracowni komputerowej, organizacja zajęć dodatkowych, np. kółek zainteresowań.

Jakościowa część badań bazuje na badaniach terenowych zrealizowanych od czerwca do sierpnia 2016 roku. W tym czasie dwuosobowe zespoły badawcze składające się z jednej osoby ze Stowarzyszenia Klon/Jawor i jednej z Pracowni Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia” odwiedziły sześć jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych, w różnych regionach Polski, odznaczających się aktywnością w obszarze kultury. W badaniach wzięły udział Ochotnicze Straże Pożarne z województw: lubelskiego, warmińsko-mazurskiego, śląskiego, świętokrzyskiego, małopolskiego oraz kujawsko-pomorskiego. W każdej z tych lokalizacji badacze spędzili kilka dni, realizując zogniskowane wywiady grupowe z członkami OSP oraz indywidualne wywiady pogłębione z lokalnymi liderami (przedstawicielami samorządów, instytucji publicznych, organizacji pozarządowych), a także prowadząc obserwację uczestniczącą codziennego funkcjonowania badanej organizacji. Materiał z badań terenowych posłużył m.in. jako ilustracja wniosków z raportu w postaci konkretnych przykładów (prezentujemy je w ramach jako opisy typu *case study*). Nazwy odwiedzonych miejscowości oraz

uczestniczących w badaniach jednostek OSP zostały zanonimizowane, tzn. zastąpiono je kolejnymi literami alfabetu. W efekcie spotkamy się z OSP A., OSB B. itd. Wypowiedzi naszych respondentów oznaczyliśmy kursywą.

1. Podstawowe informacje o Ochotniczych Strażach Pożarnych³

1.1. Uwarunkowania historyczne i prawne

Ochotnicze Straże Pożarne funkcjonują w Polsce jako stowarzyszenia i stanowią istotną część sektora pozarządowego. Jednocześnie wiele aspektów ich działalności znacząco odróżnia je od pozostałych stowarzyszeń i fundacji i sprawia, że nie zawsze traktowane są jako „rdzeń” sektora pozarządowego. Decyduje o tym kontekst prawny, w jakim funkcjonują, a także specyfika ich działania, potencjał instytucjonalny, zaplecze materialne, stopień zakorzenienia w społecznej świadomości oraz kontekst historyczny, w jakim powstawały. Wszystkie te czynniki powodują, że Ochotnicze Straże Pożarne można sytuować mniej więcej w połowie drogi pomiędzy sektorem pozarządowym a sektorem publicznym.

Najważniejszym wyróżnikiem działania OSP jest ich sytuacja prawna. Ochotnicze Straże Pożarne funkcjonują nie tylko na podstawie prawa o stowarzyszeniach, lecz przede wszystkim na podstawie Ustawy o ochronie przeciwpożarowej⁴. To ona w dużej mierze determinuje ich sytuację – określa prawa i obowiązki, a także specyficzne źródła i sposoby finansowania oraz relacje z samorządem. Ustawa o ochronie przeciwpożarowej przewiduje finansowanie OSP:

- ze środków budżetu państwa (środki Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz środki Państwowej Straży Pożarnej),
- ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- ze środków jednostek samorządu terytorialnego,
- z dochodów instytucji ubezpieczeniowych.

Ustawa nie precyzuje dokładnie, jakie wydatki mogą być pokrywane z powyższych środków – muszą być one jednak przeznaczane na cele ochrony i ratownictwa przeciwpożarowego. Podstawowym źródłem finansowania są dla OSP samorządy szczebla gminnego. Ustawa o ochronie przeciwpożarowej jednoznacznie nakłada na nie obowiązek finansowania tych organizacji w zakresie:

- pokrycia kosztów wyposażenia, utrzymania, wyszkolenia i zapewnienia wartości bojowej jednostek OSP – chodzi tu m.in. o zakup urządzeń i sprzętu przeciwpożarowego, specjalistycznej odzieży ochronnej i środków gaśniczych,

³ Pierwszy i drugi podrozdział opracowano na podstawie: P. Adamiak, Ochotnicze Straże Pożarne w Polsce, Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2013.

⁴ Tekst jednolity z dnia 15 października 2009 r. Dz. U. Nr 178, poz. 1380 z późn. zm.

pokrywanie kosztów zakupu paliwa oraz remontów środków transportu, a także budowę i modernizację strażnic;

- pokrycia kosztów umundurowania, ubezpieczenia oraz okresowych badań lekarskich członków OSP;
- środki gminne mogą być też przeznaczone na badania naukowe i działalność racjonalizatorską w zakresie bezpieczeństwa pożarowego i innych zagrożeń oraz na propagowanie bezpieczeństwa pożarowego⁵.

Wspomniana ustawa umożliwia jednostkom samorządu terytorialnego udzielanie OSP dotacji na podstawie Ustawy o finansach publicznych. W praktyce funkcjonują więc dwa modele finansowania OSP przez gminy: wydatki związane z utrzymaniem gotowości bojowej jednostek są ponoszone bezpośrednio przez gminę jako wydatki własne samorządu albo też środki na pokrycie kosztów związanych z ochroną przeciwpożarową są przekazywane bezpośrednio jednostce OSP w formie dotacji celowej.

Co więcej, zgodnie z nowelizacją Ustawy o ochronie przeciwpożarowej z 25 lipca 2008 roku⁶ członek Ochotniczej Straży Pożarnej, który uczestniczył w działaniu ratowniczym lub szkoleniu pożarniczym organizowanym przez Państwową Straż Pożarną lub gminę, otrzymuje ekwiwalent pieniężny za każdą godzinę udziału w akcji ratowniczej lub szkoleniu⁷. Ekwiwalent wypłacany jest ze środków gminy niezależnie od tego, czy członek OSP jest osobą zatrudnioną, prowadzącą działalność gospodarczą, czy rolnikiem, bezrobotnym itp.⁸ Trzeba jednak zaznaczyć, że ekwiwalent w części gmin funkcjonuje tylko formalnie – w praktyce zdarza się, że strażacy świadomie rezygnują z tej formy wynagrodzenia.

Niezależnie od opisanych powyżej mechanizmów finansowania mających na celu utrzymanie jednostek OSP w gotowości bojowej organizacje te jako stowarzyszenia mogą ubiegać się dodatkowo o wszystkie inne środki przewidziane w ramach prawa dla

⁵ Informacje Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP: <http://www.zosprp.pl/?q=node/458>) oraz (<http://www.zosprp.pl/?q=node/1154/> Dostęp 14 czerwca 2013.

⁶ Dz. U. Nr 163, poz. 1015.

⁷ Wysokość ekwiwalentu ustala gmina – górną granicą jest 1/175 przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia ogłoszonego przed dniem naliczenia ekwiwalentu przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” na podstawie art. 20 pkt 2 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 39, poz. 353 z późn. zm.).

⁸ Chyba że mimo uczestnictwa w akcji ratowniczej lub szkoleniu zachował wynagrodzenie za czas nieobecności w pracy.

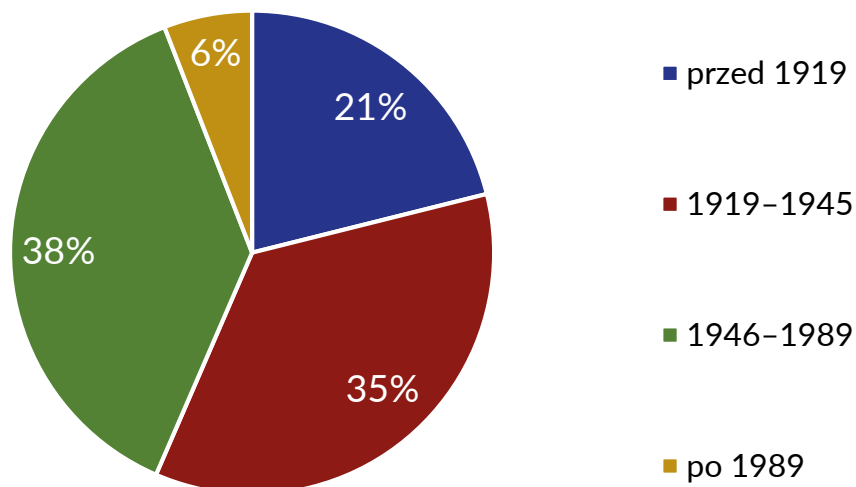
sektora pozarządowego⁹. Możliwości pozyskiwania środków na działalność są więc w przypadku OSP zdecydowanie większe niż w przypadku pozostałych stowarzyszeń oraz fundacji, a źródła ich przychodów bardziej stabilne. Tym samym, zarówno sytuacja OSP (finansowa, sprzętowa, lokalowa), jak i sytuacja ich członków – mających zapewnione podstawowe świadczenia konieczne do wykonywania obowiązków wynikających z uczestnictwa w organizacji oraz (przynajmniej formalnie) ekwiwalent pieniężny za przepracowany czas – jest diametralnie różna i zdecydowanie lepsza niż sytuacja pozostałych stowarzyszeń, fundacji oraz ich członków. Organizacje pozostałej części sektora pozarządowego nie posiadają bowiem żadnych stabilnych (obligatoryjnych) źródeł finansowania ani możliwości pozyskiwania niezbędnego sprzętu, a osoby zaangażowane w działalność niemal połowy pozostałych organizacji pracują wyłącznie społecznie, nie otrzymując w zamian żadnych świadczeń. Co więcej, bliskie relacje łączące OSP z samorządami gminnymi, określone w Ustawie o ochronie przeciwpożarowej, powodują, że wątpliwość może budzić uznawanie ich za część sektora non-profit, którego jedną z cech wynikających z jego definicji jest niezależność wobec administracji publicznej. Ramy prawne określające funkcjonowanie Ochotniczych Straży Pożarnych sytuują je więc raczej gdzieś pomiędzy sektorem pozarządowym a sferą publiczną.

Do uwarunkowań prawnych określających odmienne niż w innych organizacjach ramy funkcjonowania OSP dochodzą jeszcze różnice historyczne. Dość powiedzieć, że ponad połowa jednostek OSP powstała przed końcem II wojny światowej. Kolejne 38% zostało założonych w okresie PRL – jeszcze przed narodzinami III RP i transformacją ustrojową. Są to więc organizacje o dłuższej tradycji, historii, silniej zakorzenione w świadomości społecznej niż pozostałe organizacje pozarządowe. Tylko 6% OSP powstało już w III RP. Dla porównania – aż 95% pozostałych stowarzyszeń i fundacji powstało po przełomie 1989 roku, co oznacza, że kształtowały się one w innych warunkach historycznych i społecznych, a ich tradycja i poziom zakorzenienia jest znacznie mniejszy. Nie zmienia to jednak faktu, że zarówno OSP, jak i pozostałe organizacje – startujące co prawda z różnych pozycji – stały się elementami społeczeństwa obywatelskiego.

⁹ A więc np. dotacje na realizację zadań publicznych przyznawane w ramach Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Wykres 1. Czas powstania OSP

Ochotnicze Straże Pożarne są więc specyficzną częścią trzeciego sektora w Polsce. Pozostaje jednak pytanie, jak do swojej pozarządowej przynależności odnoszą się sami członkowie OSP? 74% naszych respondentów jest zdania, że OSP mają wiele wspólnego z organizacjami pozarządowymi (stowarzyszeniami i fundacjami) i przynależą do sektora pozarządowego. Tylko 8% jest przeciwnego zdania. Oznacza to, że jednostki OSP zdecydowanie postrzegają swoje organizacje jako element trzeciego sektora. Analizowana w raporcie specyfika podejmowanych przez nie działań pozapozarządowych świadczy o tym, że podejmują one zakrojone na szeroką skalę działania o charakterze jednoznacznie społecznym, aktywizującym lokalną społeczność.

1.2. Uwarunkowania geograficzne

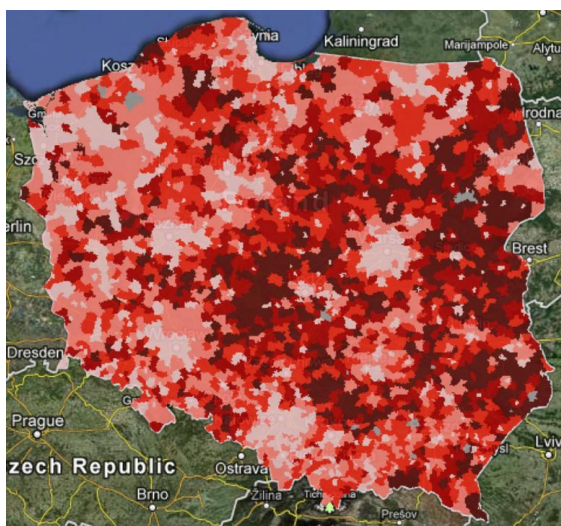
Obecnie w Polsce zarejestrowanych jest nieco ponad 16 tys. jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych, które zrzeszają ogółem ponad 690 tys. Polaków¹⁰. W porównaniu z innymi organizacjami sektora pozarządowego zdecydowanie najwięcej jednostek OSP działa na obszarach wiejskich. Największą ich liczbę w stosunku do liczby mieszkańców odnotowujemy w regionach centralnych, wschodnich i południowych. Są to tereny o najniższej liczbie innych organizacji w stosunku do liczby mieszkańców. Można więc przypuszczać, że OSP stanowią terenach tych regionach pewien „zamiennik” – alternatywny wobec pozostałych organizacji pozarządowych przejaw aktywności

¹⁰ Dane Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP.

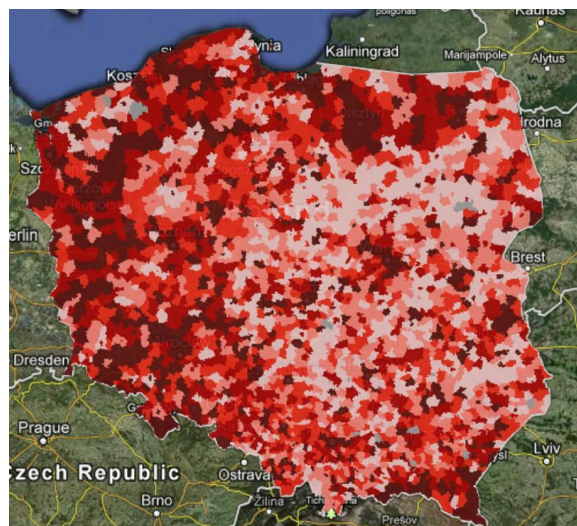

obywatelskiej, będący w swoich środowiskach ważną formą samoorganizacji społecznej¹¹.

Mapa 1. Geografia jednostek OSP oraz pozostałych stowarzyszeń i fundacji w Polsce (ciemniejszy kolor na mapie oznacza większe skupienie danych podmiotów)

OSP na 10 tys. mieszkańców

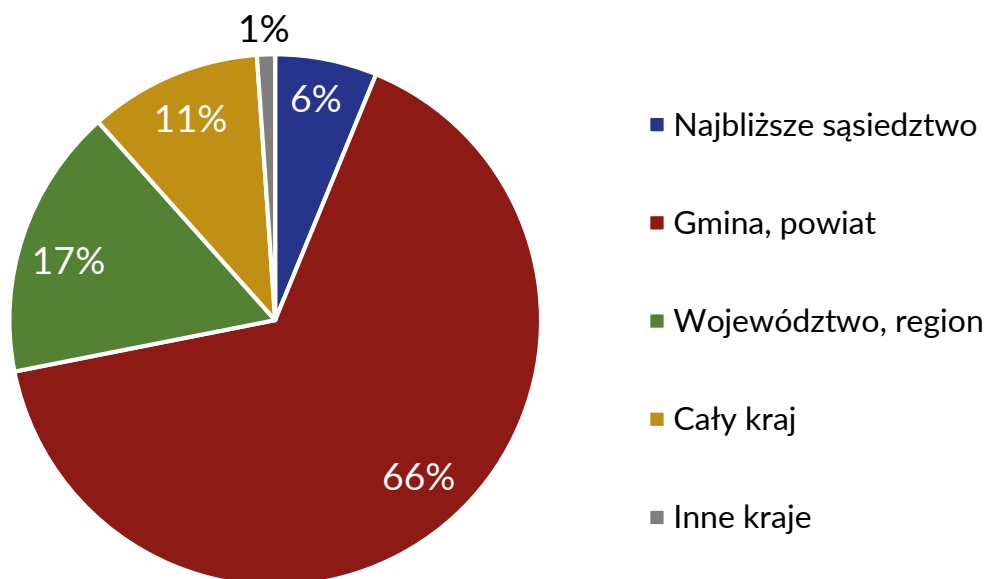
Stowarzyszenia i fundacje inne niż OSP na 10 tys. mieszkańców

Do najważniejszych różnic pomiędzy Ochotniczymi Strażami Pożarnymi a innymi stowarzyszeniami i fundacjami należy też zasięg działania. 72% jednostek OSP działa w obrębie najbliższego sąsiedztwa, gminy lub powiatu. Aktywność na skalę regionalną podejmuje 17% z nich, a tylko co dziesiąta jednostka działa w skali całego kraju. Dla porównania, tylko 37% pozostałych organizacji pozarządowych koncentruje się tylko i wyłącznie na najbliższej okolicy, gminie lub powiecie. Niewielki zasięg działania jest więc kolejnym, po większych możliwościach pozyskiwania funduszy na działalność, wyróżnikiem określającym specyfikę OSP. Podejmowanie aktywności przede wszystkim na poziomie lokalnym, głównie na terenach wiejskich, powoduje, że stają się one organizacjami powszechnie znanymi w lokalnych społecznościach, a długi staż działania decyduje o ich głębokim zakorzenieniu w świadomości mieszkańców.

¹¹ Więcej na ten temat: J. Herbst, Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich, w: *Wiejskie organizacje pozarządowe*, red. M. Halamska.

Wykres 2. Zasięg działania OSP

1.3. Obszary działania

Zapytani o najważniejsze obszary działalności swoich jednostek, niemal wszyscy (97%) liderzy Ochotniczych Straży Pożarnych wskazują na ratownictwo, bezpieczeństwo i obronność. To zdecydowanie rdzeń aktywności OSP, jednak jednostek, które za istotną dla siebie uznają tylko i wyłącznie działalność ratowniczą, jest tylko 37%. Pozostałe 63% deklaruje, że istotne są dla nich także inne rodzaje działalności, niezwiązane bezpośrednio z ratownictwem. Co więcej, takich jednostek przybywa, gdyż jeszcze w 2012 roku było ich tylko 44%.

Choć zdecydowanie najważniejsza dla Ochotniczych Straży Pożarnych jest działalność ratownicza, to właśnie zaangażowanie się także w innych obszarach czyni z nich centra lokalnej aktywności o szerokim spektrum działania. Wśród istotnych obszarów aktywności pozaratowniczej nasi respondenci najczęściej wymieniają działalność związaną z edukacją i wychowaniem (38%). Niemal tyle samo (37%) OSP uznaje za ważne działania na polu sportu, turystyki, rekreacji i hobby. Dla prawie co trzeciej (30%) jednostki istotnym obszarem aktywności jest ochrona środowiska i ekologia, a niewiele mniej (28%) jednostek za jeden z głównych obszarów swojej działalności uznaje kulturę i sztukę¹². Wszystkie te obszary są przez Ochotnicze Straże Pożarne wskazywane

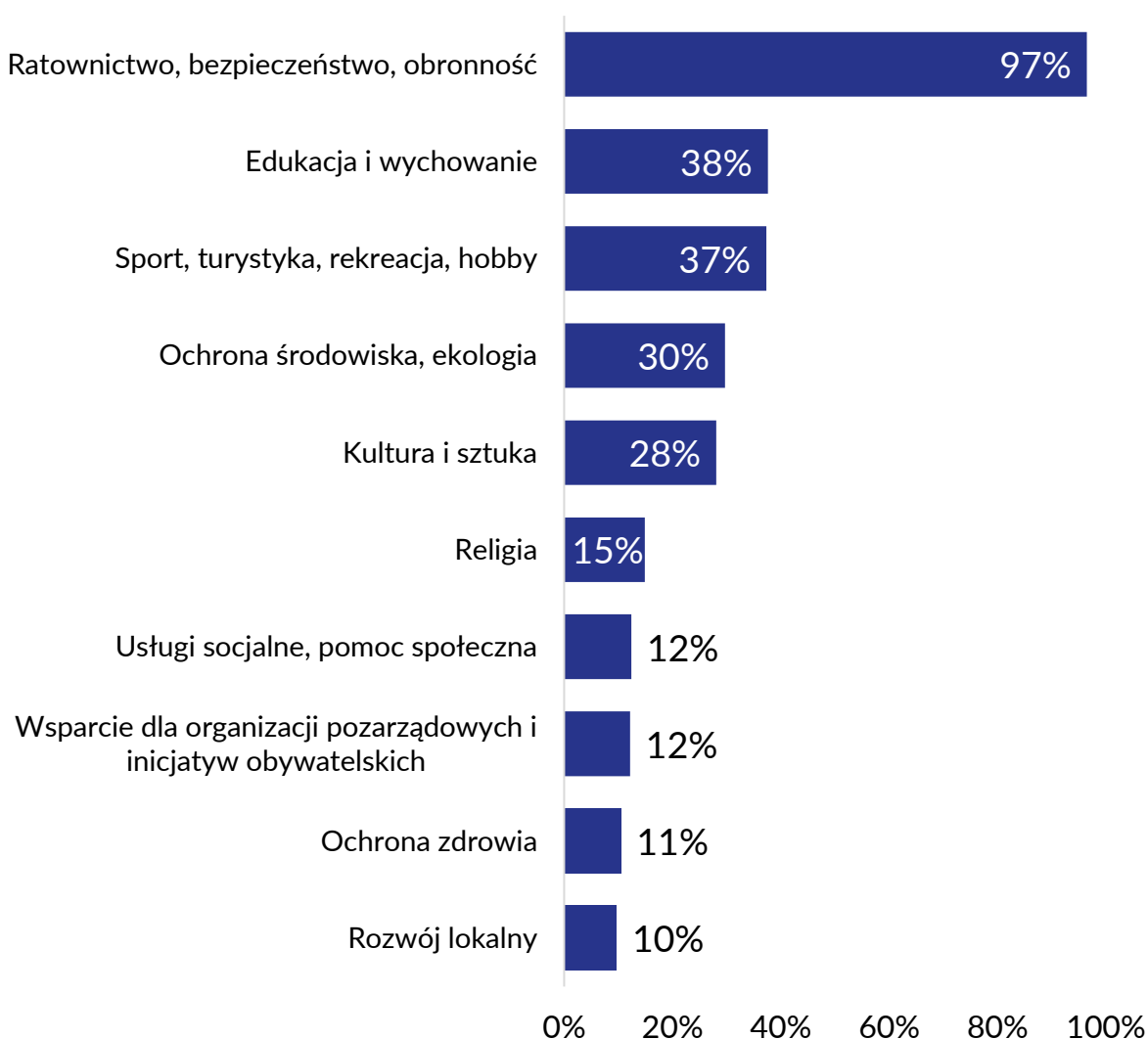
¹² Choć kulturę i sztukę za jeden z głównych obszarów działalności uznaje 28% OSP, to jednak w rzeczywistości działalność kulturalną prowadzi więcej jednostek, niekoniecznie uznając ją za jeden z głównych obszarów swojej aktywności. Zgodnie z przyjętą w tych badaniach szeroką definicją

znacznie częściej niż cztery lata temu¹³. W 2012 roku 13% jednostek uznawało za istotny obszar swojej działalności edukację i wychowanie, 17% – sport, turystykę, rekreację i hobby, 18% – ochronę środowiska i ekologię, a 10% – kulturę. Widać więc wyraźnie, że dodatkowa działalność, niezwiązana bezpośrednio z ratownictwem, ma dla OSP coraz większe znaczenie.

Rzadziej zdarza się, aby jednostki OSP za jeden z podstawowych obszarów swojej aktywności uznawały religię (15%), usługi socjalne i pomoc społeczną (12%), świadczenie pomocy innym organizacjom (11%), ochronę zdrowia (11%) czy rozwój lokalny (10%).

Wykres 3. Główne obszary działalności OSP

działalności kulturalnej, aktywność w tej sferze wykazuje trzy czwarte (75%) jednostek OSP. Więcej na ten temat we wstępie oraz podrozdziale 2.2.

¹³ Na opisywane wyniki może mieć wpływ nieco inny niż we wcześniejszych badaniach sposób zadawania pytania, jednak różnica była na tyle niewielka, że dane można uznać za porównywalne.

1.4. Finanse

Sytuacja finansowa oraz materialna Ochotniczych Straży Pożarnych jest zupełnie odmienna od tej, w jakiej znajdują się pozostałe organizacje sektora pozarządowego. Sprawia to fakt, że OSP są finansowane na podstawie Ustawy o ochronie przeciwpożarowej, a ich utrzymywanie (w zakresie działań związanych z ratownictwem) jest obowiązkiem gminy. Specyfika zadań stojących przed OSP powoduje, że niekiedy środki przekazywane im z budżetu gminy są dość znaczące. Z tego powodu zasadne wydaje się oddzielenie w budżetach OSP środków przekazywanych przez gminy lub inne instytucje na cele związane z ochroną przeciwpożarową od innych środków, pozyskiwanych przez OSP na dodatkową działalność, niezwiązaną bezpośrednio z ratownictwem (specyfika sytuacji prawnej OSP oraz wynikające z niej uwarunkowania finansowe są szczegółowo omówione w podrozdziale 1.1). W tym podrozdziale zajmiemy się więc tylko tą częścią finansów OSP, która nie jest związana z ochroną przeciwpożarową, a jest przeznaczana na dodatkową działalność. Takie środki będziemy nazywać umownie „dodatkowymi”.

Z naszych badań wynika, że przeciętna¹⁴ jednostka OSP dysponuje bardzo niewielkim dodatkowym budżetem. Na dodatkowe działania ma do dyspozycji zaledwie 3 tys. złotych rocznie. To znacznie mniej niż ma przeciętna organizacja pozarządowa z terenów wiejskich, która według najnowszych danych rocznie ma do dyspozycji 17 tys. złotych. Trzeba jednak pamiętać, że w przypadku OSP część kosztów na dodatkową działalność jest ukryta w kwotach na podstawową działalność związaną z ochroną przeciwpożarową, pozyskiwanych głównie od gminy. Jako przykład można tutaj podać choćby fakt, że dodatkowe działania często mają miejsce w remizach, które są utrzymywane przez gminę. Nie zmienia to jednak faktu, że dodatkowa działalność OSP jest możliwa głównie dzięki społecznej pracy strażaków i odbywa się niemal bez kosztów. Niewielkie środki, które są przeznaczane na tego typu działalność, zdecydowanie najczęściej pochodzą ze składek członkowskich (72%) oraz ze źródeł samorządowych (60%). Znacznie rzadziej zdarza się, aby OSP korzystały z darowizn od osób indywidualnych (30%), darowizn od firm (24%), przychodów z 1 procenta podatku (24%), zbiórek publicznych (18%) czy środków od administracji centralnej lub rządowych (19%). Inne źródła finansowania dodatkowej działalności OSP spotyka się jeszcze rzadziej.

¹⁴ Przeciętna, czyli środkowa wartość w uporządkowanym szeregu (mediana).

Wykres 4. *Naiważniejsze źródła finansowania dodatkowej działalności OSP*

1.5. Problemy i warunki funkcjonowania

Podstawowym problemem Ochotniczych Straży Pożarnych są trudności w zdobywaniu funduszy lub sprzętu niezbędnego do prowadzenia działalności. Stanowi to istotny problem dla niemal dwóch trzecich (64%) jednostek. W kontekście wielokrotnie już wspomnianego spoczywającego na gminach obowiązku finansowania przeciwpożarowej działalności OSP może wydawać się to zaskakujące. Trzeba jednak pamiętać, że środki przekazywane strażom przez gminy są w dużym stopniu niewystarczające: wciąż wiele jednostek używa przestarzałych samochodów czy

sprzętu, niejednokrotnie pojawiają się także braki w umundurowaniu. Bardzo niewielki przeciętny budżet na działalność dodatkową świadczy o tym, że poza sferą ochrony przeciwpożarowej OSP muszą obywać się niemal bez środków finansowych.

Pomimo specjalnych relacji pomiędzy Ochotniczymi Strażami Pożarnymi a samorządami istotne problemy tych pierwszych wiążą się także z kontaktami z administracją. Ponad połowa (53%) OSP narzeka na nadmiernie skomplikowane formalności związane z korzystaniem ze środków grantodawców (a więc głównie samorządu), sponsorów i UE, nieco mniej (45%) boryka się z problemami wynikającymi z nadmiernie rozbudowanej biurokracji administracji publicznej, a jedna trzecia (34%) narzeka na niedoskonałość lub brak przepisów regulujących ich działania. Dodatkowo, jedna piąta (19%) OSP odczuwa trudności związane z niejasnymi regułami współpracy z administracją publiczną, a dla 14% problemem jest nadmierna kontrola ze strony administracji (więcej informacji na temat współpracy OSP z samorządami w rozdziale 5).

Bardzo ważnym obszarem problemowym jest dla OSP także sfera zasobów ludzkich. Strażacy narzekają przede wszystkim na brak osób gotowych bezinteresownie zaangażować się w działalność OSP (47%) oraz na trudności w utrzymaniu dobrego personelu (38%). Aż jedna trzecia OSP (33%) doświadcza też znużenia i „wypalenia się” liderów. Obecnie wszystkie te problemy są dla OSP bardziej odczuwalne niż jeszcze cztery lata temu (więcej na temat problemów związanych z zasobami ludzkimi OSP i wymianą pokoleniową w rozdziale 3).

Wreszcie, część OSP odczuwa także problemy związane z relacjami z innymi organizacjami pozarządowymi (w tym także z innymi OSP). Dla niemal jednej piątej (18%) problemem jest konkurencja ze strony innych organizacji, a nieco ponad jedna dziesiąta (11%) wskazuje na problem braku współpracy i konflikty w środowisku pozarządowym. Tylko 7% liderów OSP uznało, że problemem jest także niekorzystny wizerunek OSP w środowisku.

Wykres 5. Problemy utrudniające funkcjonowanie OSP

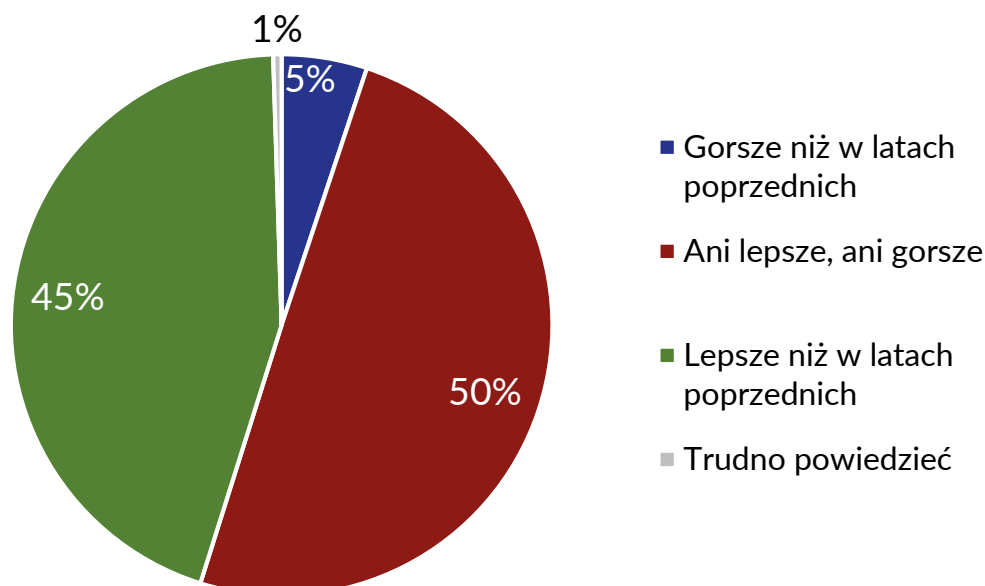

Pomimo przedstawionych problemów niemal połowa (45%) liderów OSP uważa, że ostatni rok był dla nich lepszy niż lata poprzednie, druga zaś połowa (50%) nie dostrzega żadnych różnic. Jedynie 5% liderów uznaje, że obecne warunki funkcjonowania OSP w

porównaniu do tych, jakie panowały w poprzednich latach, są gorsze. W stosunku do 2012 roku przybyło więc optymistów, gdyż cztery lata temu tylko 34% liderów oceniało aktualne warunki funkcjonowania jako lepsze niż w poprzednich latach.

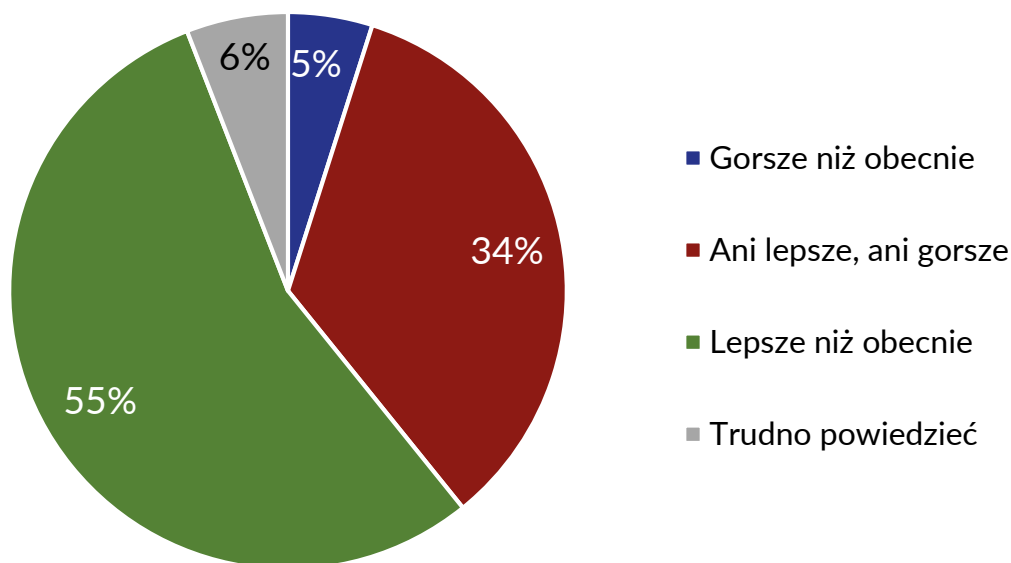
Wykres 6. Warunki funkcjonowania OSP w ostatnim roku w porównaniu do poprzednich lat

Ponad połowa (55%) liderów OSP z optymizmem patrzy w przyszłość, oczekując w najbliższym roku poprawy warunków funkcjonowania, podczas gdy jedna trzecia (34%) nie spodziewa się większych zmian. Pesymistami spodziewającymi się pogorszenia warunków funkcjonowania jest tylko 5% liderów OSP. Można powiedzieć, że liderzy OSP patrzą w przyszłość z większym optymizmem niż w 2012 roku, skoro cztery lata temu poprawy warunków spodziewała się mniej niż połowa (46%) z nich.

Wykres 7. Spodziewane warunki funkcjonowania w najbliższym roku w porównaniu do obecnej sytuacji

1.6. Samoocena

Liderzy Ochotniczych Straży Pożarnych zostali poproszeni o ocenę funkcjonowania swoich jednostek w odniesieniu do kilku aspektów. Do oceny posłużyła skala od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało ocenę maksymalnie negatywną, a 5 – ocenę maksymalnie pozytywną. Strażacy ocenili większość aspektów związanych z funkcjonowaniem swoich jednostek bardzo pozytywnie lub umiarkowanie pozytywnie. Najwyższe oceny dotyczyły społecznego wizerunku własnej jednostki OSP (4,46) oraz jakości świadczonych przez nią usług (4,33). Liderzy bardzo wysoko ocenili też kompetencje osób zaangażowanych w działalność OSP (4,22) oraz jakość zarządzania finansami (4,16). Ich zdaniem, na pozytywną ocenę zasługuje także współpraca z partnerami: ze sfery publicznej (4,02) oraz pozarządowej (4,01).

Umiarkowanie pozytywnie liderzy ocenili wpływ, jaki ich OSP mają na rozwiązywanie problemów społeczności, w której funkcjonują (3,98), oraz zdolność do konkutowania z innymi podmiotami (3,84). Stosunkowo najniższe oceny liderów dotyczyły stanu i poziomu wyposażenia jednostki (3,56), wysokości ekwiwalentu za udział w akcjach (3,26) oraz sytuacji finansowej OSP (3,01).

Uogólniając, można powiedzieć, że OSP pozytywnie oceniają własne działania oraz kompetencje, a zdecydowanie niżej – dostępne zasoby finansowe i sprzętowe. Zwraca uwagę wysoka samoocena dotycząca społecznego wizerunku. Jest to z całą pewnością związane z przeświadczeniem samych strażaków o głębokim zakorzenieniu OSP w lokalnym środowisku oraz o traktowaniu ich działalności jako służby publicznej (więcej na temat wartości i emocji związanych z OSP w rozdziale 4). Stosunkowo dobre oceny dotyczyły wpływu, jaki OSP mają na rozwiązywanie ważnych lokalnych problemów.

Były one lepsze niż w przypadku pozostałych organizacji (3,8)¹⁵. Decydującą rolę odgrywa tutaj z pewnością charakter działalności OSP, mający niejednokrotnie bardzo namacalne i bezpośrednie efekty w postaci zlikwidowanego zagrożenia, ugaszonego pożaru, udzielonej pomocy. Wreszcie, przedstawiciele OSP lepiej niż liderzy innych organizacji oceniają swoją współpracę z administracją. Także to nie powinno dziwić w kontekście silnych, prawnie uwarunkowanych związków łączących obie strony.

Wykres 8. Jednostki OSP w ocenie swoich liderów

¹⁵ Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015.

2. Funkcje OSP w lokalnej społeczności

2.1. Działania podejmowane przez OSP

Głównym zadaniem Ochotniczych Straży Pożarnych jest ratownictwo. 94% jednostek deklaruje, że w ciągu ostatnich dwóch lat gasiło pożary lub niosło pomoc ratowniczą w inny sposób. W tej grupie większość (57%) jednostek robi to co najmniej raz w miesiącu, kolejne 18% uczestniczy w gaszeniu pożarów lub likwiduje miejscowe zagrożenia 6–10 razy w ciągu roku, a 7% – jedynie 1–2 razy w ciągu roku.

Działalności bojowa jest też główną składową społecznego wizerunku OSP – wśród mieszkańców lokalnych społeczności strażacy są kojarzeni właśnie z niesieniem pomocy. Co ciekawe, charakter świadczonej przez nich pomocy zmienił się w ciągu ostatnich lat. Obecnie pożarów jest coraz mniej, a jednostki OSP coraz częściej zajmują się wypadkami drogowymi, podtopionymi piwnicami, przewróconymi drzewami czy ratownictwem wodnym. Nadal jednak obecność OSP w danej miejscowości daje jej mieszkańcom poczucie bezpieczeństwa.

Działalność OSP to jednak nie tylko wszelkiego rodzaju ratownictwo. 86% jednostek angażuje się w zawody sportowo-pożarnicze, najczęściej 1–2 razy w ciągu roku – taką częstotliwość deklaruje 73% organizacji. Jak mówią sami strażacy, jest to dla nich świetna okazja do sprawdzenia się, przetestowania swoich umiejętności, ale też zaprezentowania swojej drużyny mieszkańcom okolicy.

Działaniami sytuującymi się pomiędzy ratownictwem a działalnością społeczną są kursy ratownictwa, akcje i kampanie społeczne. Tego typu działalność edukacyjno-prewencyjną prowadzi 77% OSP. Jest ona prowadzona w szkołach, na zebraniach wiejskich, podczas obchodów lokalnych świąt. Edukacyjna oferta OSP jest więc skierowana zarówno do dzieci i młodzieży, jak i dorosłych.

Trzy czwarte OSP (76%) organizuje lokalne uroczystości, festyny, festiwale, święta narodowe i religijne lub w nich uczestniczy. Większość jednostek (57%) bierze udział w lokalnych imprezach 1–5 razy w ciągu roku, ale są też i takie, które bardzo często i regularnie włączają się w lokalne uroczystości – 12% OSP robi to co miesiąc lub częściej.

Inną istotną aktywnością OSP są różnorodne działania związane z tworzeniem oferty kulturalnej dla lokalnej społeczności. Ponad połowa jednostek (59%) zajmuje się podtrzymywaniem lokalnych zwyczajów i tradycji, np. tworząc izby tradycji lub prowadząc kroniki swoich jednostek. 22% opiekuje się zabytkami, miejscami pamięci, miejscami kultu religijnego czy kościołami. Nieco mniej, bo 20% OSP, prowadzi świetlice, biblioteki, pracownie komputerowe lub organizuje zajęcia dodatkowe w ramach kół zainteresowań. Z kolei 8% OSP prowadzi orkiestry lub innego rodzaju zespoły artystyczne. Więcej o kulturalnych działaniach OSP piszemy w podrozdziale 2.2.

Ważnym adresatem działań OSP jest młodzież, która angażuje się w nie poprzez członkostwo w Młodzieżowych Drużynach Pożarniczych. Dokładnie połowa jednostek (50%) prowadzi takie drużyny, skupiające chłopców i dziewczęta poniżej 18. roku życia. Ochotnicze Straże Pożarne pełnią zatem istotną funkcję wychowawczą, kształtującą młodzież i jej postawy. Tworzą dla młodych ludzi szczególną przestrzeń, w której mogą oni wspólnie spędzać czas, integrować się i zdobywać nowe umiejętności.

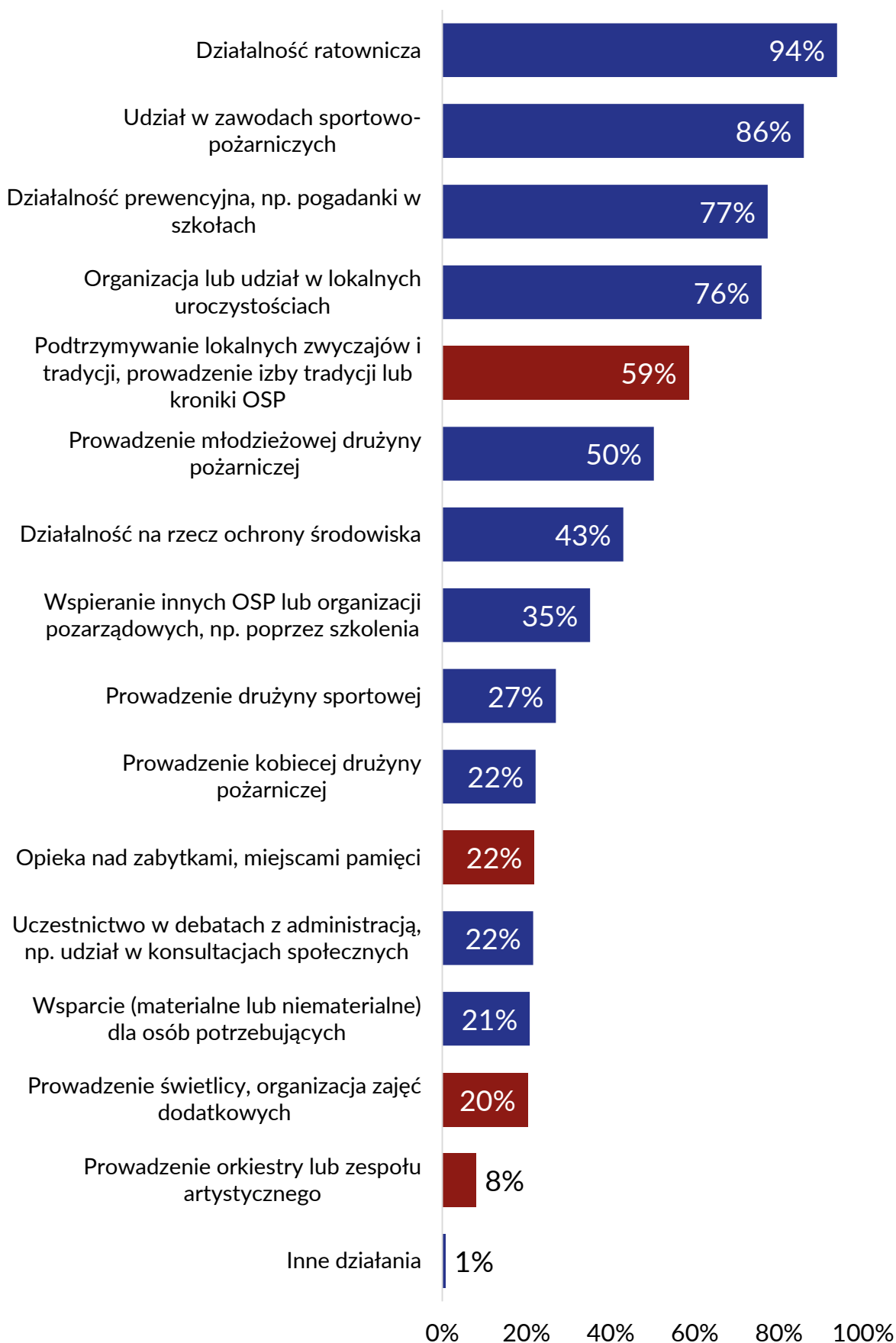
Działalność na rzecz ochrony środowiska, np. pogadanki, akcje, kampanie społeczne związane z ekologią, realizuje 43% OSP. Nieco więcej niż co trzecia (35%) aktywnie wspiera inne jednostki OSP lub organizacje pozarządowe, np. poprzez poradnictwo, konsultacje, szkolenia lub nawiązywanie współpracy. 27% jednostek OSP ma pod swoją opieką drużynę sportową, np. piłkarską, a nieco mniej – 22% jednostek – patronuje kobiecej drużynie pożarniczej. Tyle samo jednostek (22%) uczestniczy w debatach i sporach z administracją publiczną i samorządem, np. biorąc udział w konsultacjach społecznych, kampaniach czy protestach.

Ważną funkcją OSP jest wsparcie – materialne bądź niematerialne – osób będących w potrzebie, np. poszkodowanych w wypadkach losowych, niepełnosprawnych, ubogich, chorych itp. Takie działania prowadzi 21% organizacji. Z bezpośrednich rozmów z liderami lokalnych społeczności i mieszkańcami wynika, że jednostki OSP w ramach działalności charytatywnej organizują np. pikniki i zjazdy integracyjne dla osób niepełnosprawnych czy też współpracują z gminnymi instytucjami pomocowymi.

Potrzeby społeczne są. Gdyby powstawały organizacje pozarządowe, to one znalazłyby pole do działania, natomiast nie ma dla nich zaplecza finansowego. I tę lukę wypełniają OSP. Fakt, że nie w każdej dziedzinie, bo one też mają swoje ograniczenia, ale gdyby nie OSP, to my jako MOPS wsparcia byśmy też nie mieli. Umowę z bankiem żywności może podpisać tylko NGO, my jako instytucja nie możemy podpisać, no więc OSP tę umowę podpisuje.

Wykres 9. Działania prowadzone przez OSP w ciągu ostatnich dwóch lat

Opisując rolę OSP w lokalnych społecznościach, nie można zapominać o ich funkcji aktywizującej oraz integracyjnej. Często jednostki straży to jedne z nielicznych lokalnych instytucji, które sprawiają, że mieszkańcy działają razem na rzecz wspólnego dobra. Młodszym i starszym mieszkańcom oferują możliwość zaangażowania się w pożyteczną działalność, a przy okazji spotkania się z innymi ludźmi. Często podobną funkcję pełnią, poza lokalnymi organizacjami pozarządowymi, parafie czy Koła Gospodyń Wiejskich.

Wydaje się, że z racji różnorodności spełnianych funkcji Ochotnicze Straże Pożarne mają stabilną i silną pozycję w lokalnych społecznościach. Wynika to z wielu czynników. Jednym z nich jest zakorzenienie w środowisku, związane z ich wieloletnią tradycją (więcej o historycznym kontekście funkcjonowania OSP w podrozdziale 1.1), innym – dbałość o bezpieczeństwo lokalnych społeczności, ich jeszcze innym – aktywność społeczna i kulturalna. W większości przypadków OSP są uznawane za organizacje godne zaufania i stabilne.

Nasza pozycja jako organizacji w środowisku nie jest kwestionowana, bo mamy stabilną działalność. Chodzi i o działalność kulturalną, i bojową. Zakup sprzętu czy udział w akcjach – nikt nam tego nie podważy (...). Uważają nas na stabilną organizację, która nie ma jakichś wahań, jeśli chodzi o całość.

OSP A.

Ochotnicza Straż Pożarna w miejscowości A. (ze względu na poufność informacji nie podajemy nazw jednostek OSP ani prawdziwych nazw miejscowości) jest niewątpliwie najważniejszą instytucją aktywizującą i integrującą lokalną społeczność. Wynika to m.in. z faktu, że w gminie nie ma domu kultury. OSP wspiera swoją działalnością inne lokalne instytucje (np. szkołę i bibliotekę) i angażuje w swoje działania około 100 osób. Większość z nich to młodzież grająca w Młodzieżowej Orkiestrze Dętej, tańcząca w zespole mażorettek [grupie tańczącej układy choreograficzne do muzyki orkiestry] czy szkoląca się w Młodzieżowej Drużynie Pożarniczej.

Straż ma dla młodzieży ogromne znaczenie, również jako instytucja formacyjna.

U nas straż bardzo wiele znaczy dla społeczeństwa. Zarówno dla młodzieży, dzieci (...), jak i dla rodziców (...). To, co ja zaobserwowałam, to ogromne poświęcenie młodych ludzi, taki duch, nie wiem, pewnie jest tak we wszystkich jednostkach, ale chyba w naszej szczególnie. Oni rzucają wszystko [dla straży], zarówno w sekcji bojowej, jak i w orkiestrze. [Członkini OSP, matka strażaka]

Straż umożliwia dzieciom i młodzieży doskonalenie swoich umiejętności i rozwijanie uzdolnień, co na obszarach wiejskich jest szczególnie istotne.

Ja się cieszę, że moje dzieci miały szansę być w orkiestrze. (...) To ważne. Zwłaszcza dla dzieci na wsi, gdzie większość nie ma perspektyw, żeby gdzieś tam się wykazać. Nawet jak ktoś ma jakiś mały talent, to on zostanie zagubiony, bo nie ma szansy wykazać się na żadnym polu. A tutaj straż daje takie możliwości. Mówię tu zarówno o sekcji kulturalnej, jak i bojowej. [Członkini OSP, matka strażaka]

Dla większości młodzieży zaangażowanej w OSP działalność w straży jest ważnym etapem w życiu, ale kończy się wraz z pójściem na studia i założeniem rodziny, choć dla niektórych może się okazać początkiem profesjonalnej kariery jako strażaka albo muzyka.

Gdyby nie orkiestra, to nie miałabym okazji pójść do szkoły muzycznej. Ale też nie znałabym połowy mojej miejscowości. [Członkini orkiestry]

Nie bez znaczenia jest też fakt, że OSP stwarza młodym ludziom szansę na atrakcyjne, produktywnie spędzanie czasu we wspólnym gronie.

To jest ich życie. Oprócz tego, że pomagają ludziom, to jeszcze bardzo dobrze się ze sobą bawią i czują. Kumplują się, razem imprezują, wyjeżdżają. Lubią się po prostu. Straż jest takim centrum dla młodych ludzi. [Członkini OSP, matka strażaka]

Obciach nie zapisać się do straży, będąc w miejscowości A.! [Członek OSP]

2.2. Kultura w działalności OSP

2.2.1. Działania kulturalne podejmowane przez OSP

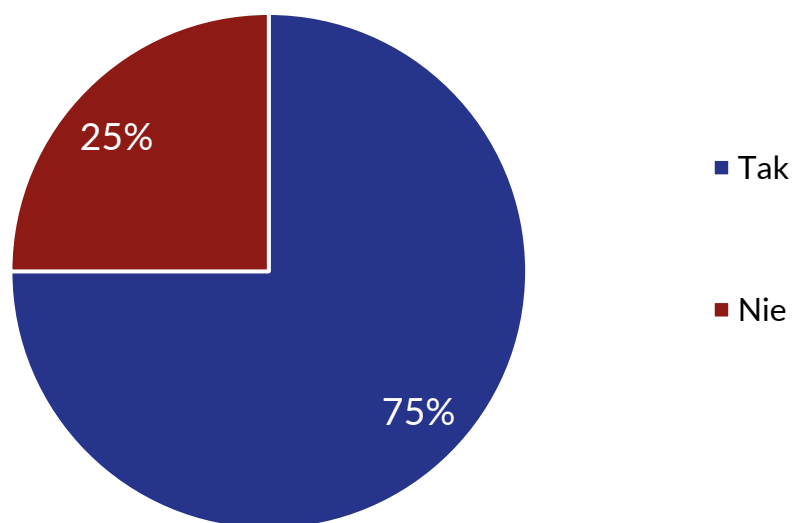
Istotnym wymiarem działalności OSP jest tworzenie oferty kulturalnej dla lokalnej społeczności. Dokładnie trzy czwarte (75%) jednostek OSP angażuje się w działania kulturalne. Oznacza to aktywność w jednym z czterech obszarów:

- podtrzymywanie lokalnych zwyczajów i tradycji, prowadzenie izby tradycji lub kroniki OSP,
- opieka nad zabytkami, miejscami pamięci, miejscami kultu religijnego, kościołami,
- prowadzenie świetlicy, biblioteki lub pracowni komputerowej, organizacja zajęć dodatkowych (np. kół zainteresowań),
- prowadzenie orkiestry lub zespołu artystycznego, np. tanecznego, teatralnego, folklorystycznego, wokalnego itp.

Opisując kulturalną działalność OSP, będziemy odnosić się do tej części jednostek OSP, które zajmują się którąkolwiek z wymienionych aktywności.

Wykres 10. Podejmowanie przez OSP działalności kulturalnej

Przypomnijmy, 59% jednostek OSP zajmuje się podtrzymywaniem lokalnych zwyczajów i tradycji, np. poprzez prowadzenie izby tradycji lub kroniki OSP. 22% opiekuje się zabytkami, miejscami pamięci, miejscami kultu religijnego czy kościołami. Nieco mniej, bo 20%, prowadzi świetlice, biblioteki, pracownie komputerowe lub organizuje zajęcia dodatkowe w ramach kół zainteresowań. Z kolei 8% jednostek prowadzi orkiestrę lub innego rodzaju zespół artystyczny.

Choć orkiestry dęte dość powszechnie kojarzą się z kulturalną aktywnością straży pożarnych, to jednak wśród wymienionych czterech głównych obszarów działalności kulturalnej prowadzenie orkiestry stanowi zajęcie najrzadziej podejmowane przez OSP. Być może jest to związane z wymogiem dużych i regularnych nakładów pracy. Czasami przy orkiestrach działają zespoły mażorettek – tancerek towarzyszących występom orkiestry.

Orkiestry mają podwójne znaczenie. Z jednej strony towarzyszą lokalnym imprezom, podnosząc ich rangę, oraz poszerzają ofertę wydarzeń kulturalnych, organizując koncerty i występy. Z drugiej – zrzeszają mieszkańców okolicy, docierając zarówno do młodszych, jak i starszych osób. Dobrze wyszkolona i zgrana orkiestra stanowi wizytówkę miejscowości, jest dumą i oczkiem w głowie lokalnych władz i całej społeczności.

Teraz wszyscy na nią [orkiestrę] pracują, ona jest wspólna, nasza, finansują ją rodzice, straż, gmina, grają w niej dzieci z całej gminy. Dla OSP to już jest za duże przedsięwzięcie, kiedy dzielimy fundusz sołecki, to wszyscy są za tym, żeby przeznaczyć środki na orkiestrę.

Młodzieżowe Orkiestry Dęte są szczególnie ciekawe ze względu na ich formacyjny charakter. Trafiają do nich nawet najmłodsi, którzy niejednokrotnie mają tu szansę na bardzo rzetelne przygotowanie muzyczne, a przy okazji poznawanie działalności straży pożarnej. Nabór do orkiestry jest zwykle ciągły, a próg warunków wstąpienia niski – wystarczy chcieć i mieć podstawowe predyspozycje. W efekcie bardzo wiele dzieci korzysta z okazji i spędza wolny czas, grając w orkiestrze. Staje się to doświadczeniem dużej części młodych mieszkańców społeczności, co ma znaczenie integracyjne i daje okazję twórczego spędzania czasu.

Tutaj, w miejscowości D., to chyba każdy przeszedł przez orkiestrę.

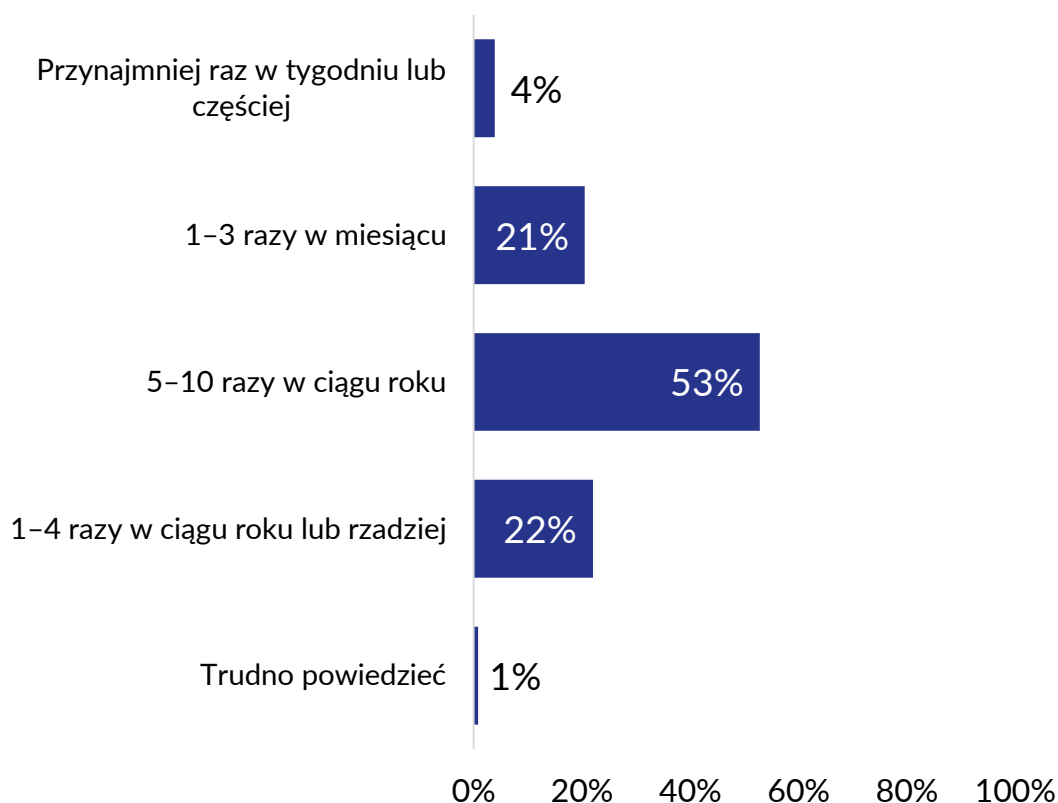
OSP B.

Ochotnicza Straż Pożarna w mieście B., choć głównie zajmuje się ratownictwem pożarowym i wodnym, ma na swoim koncie kilkanaście inicjatyw społeczno-kulturalnych. Ich pomysłodawcą był naczelnik OSP, który potrafił zaktywizować mieszkańców miasta wokół swoich projektów. OSP prowadziła więc filmową kronikę swojej jednostki, zespół muzyczny, bibliotekę, lokalny portal informacyjny, a także działania dokumentujące żydowską historię miasta. Jeden z projektów był realizowany we współpracy z dawnymi mieszkańcami miasta B., którzy obecnie żyją w Izraelu. W ramach tej współpracy OSP doprowadziła do postawienia na centralnym placu miasta pomnika upamiętniającego Żydów żyjących kiedyś w B. W ramach innego projektu OSP wraz z lokalną młodzieżą uporządkowała miejscowy kirkut.

Kulturalna aktywność OSP ma w różnych jednostkach odmienną tradycję oraz jest prowadzona z różnym natężeniem. 69% jednostek angażuje się w działania kulturalne od momentu powstania, a 18% zaczęło działać w tym obszarze nieco później, ale robi to od ponad 20 lat. Kolejne 8% jednostek działa w obszarze kultury od 10–20 lat. Jednocześnie większość jednostek działa na tym polu incydentalnie, angażując się w działania kulturalne 5–10 razy w ciągu roku (53%). Z kolei 25% OSP angażuje się w działalność kulturalną bardzo regularnie, co najmniej raz w miesiącu.

Wykres 11. Jak często OSP biera udział w działaniach kulturalnych?

2.2.2. Źródła finansowania działalności kulturalnej OSP

Działalność OSP w obszarze kultury musi być finansowana z innych środków niż te, które straż otrzymuje od lokalnego samorządu na podstawie ustawy o ochronie przeciwpożarowej. Te bowiem muszą być wydatkowane na zadania związane z ratownictwem. Oznacza to w praktyce, że działając poza obszarem ratownictwa, OSP zmuszone są do poszukiwania środków na swoją działalność tak samo jak pozostałe organizacje pozarządowe. Działalność kulturalna OSP, jako obszar niezwiązany z ratownictwem, jest więc finansowany z wielu różnych źródeł. Najczęściej (70%) OSP finansują swoją działalność kulturalną z własnych środków, a więc np. ze składek członkowskich, zysków z działalności gospodarczej lub majątku. Niejednokrotnie zdarza się, że działalność kulturalna w pewnej części finansuje się sama. W ten sposób funkcjonuje np. część orkiestr, które grają odpłatne koncerty i z tych środków finansują swoją działalność.

OSP C.

XYZ, czyli grupa artystyczna działająca przy OSP C., coraz częściej podejmuje działalność gospodarczą, występując z pokazami odpłatnymi na różnego rodzaju uroczystościach prywatnych oraz publicznych. XYZ uświetnia więc różne święta

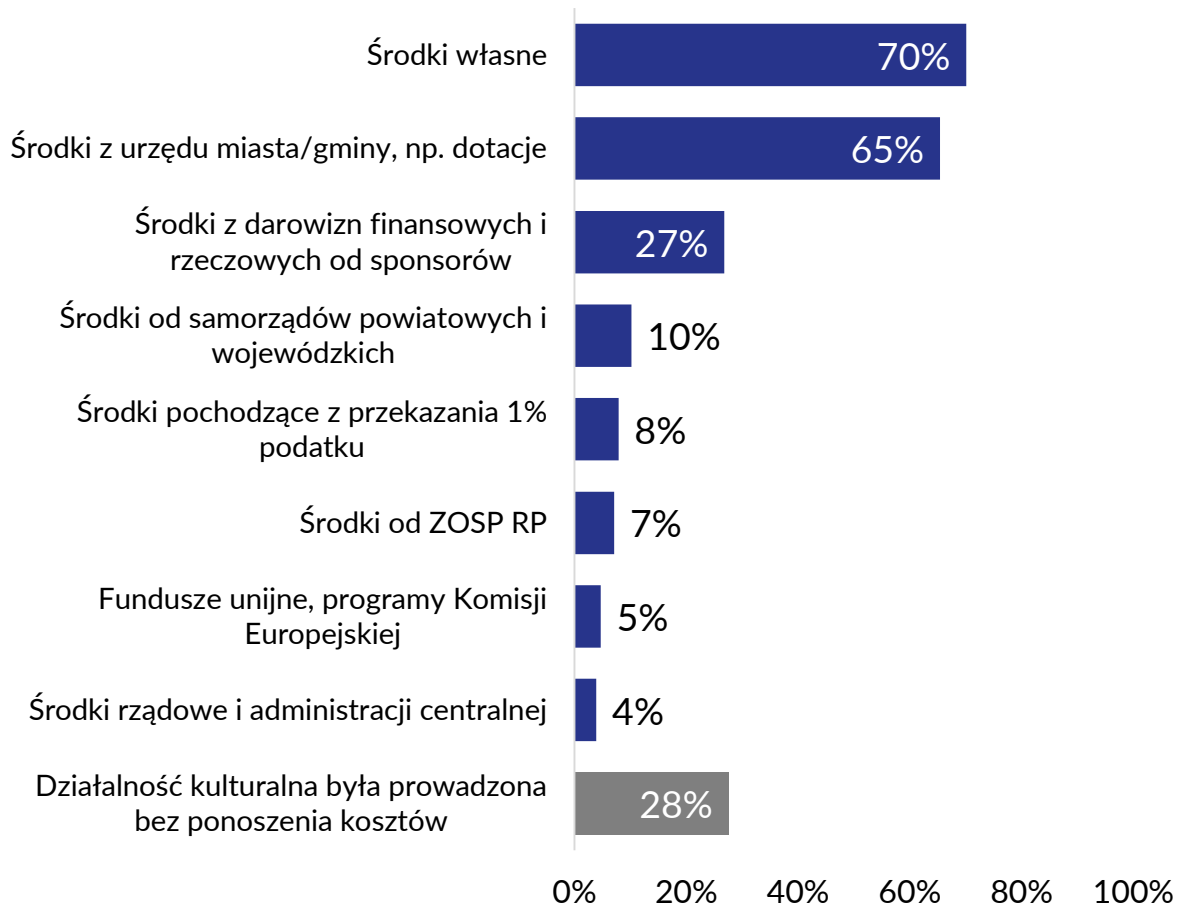

lokalne, pikniki, festyny, ale także wesela. Zarobione w ten sposób fundusze przeznacza na własny rozwój: szkolenia, zakup potrzebnych materiałów, przejazdy.

Niemal dwie trzecie (65%) OSP finansuje działalność kulturalną ze środków pozyskanych z urzędu gminy lub miasta. Jest to o tyle interesujące, że tylko 30% jednostek deklaruje otrzymanie od swojego lokalnego samorządu w ciągu ostatniego roku grantu lub dotacji na realizację zadania publicznego.

Rzadziej zdarza się, aby działalność kulturalna OSP była finansowana ze środków pozyskanych od sponsorów (27%) lub też od samorządów wyższego szczebla (10%). Mniej niż co dziesiąta jednostka sięga po środki z 1% podatku, pieniądze od Związku Ochotniczych Straży Pożarnych, fundusze unijne oraz środki rządowe i administracji centralnej na finansowanie swojej aktywności kulturalnej.

Wykres 12. Źródła finansowania działalności kulturalnej OSP

Co ciekawe, ponad jedna czwarta (28%) OSP deklaruje, że działalność kulturalną prowadzi bez ponoszenia żadnych kosztów. Warto zastanowić się, co to oznacza w praktyce. Prowadzenie zajęć w remizie pozornie nie generuje kosztów, ale w rzeczywistości trzeba wydać środki na jej utrzymanie (ogrzewanie, oświetlenie itd.). Można przypuszczać, że część tego typu kosztów jest ukrywana w kosztach działalności

operacyjnej OSP, a ponosi je *de facto* gmina, utrzymując remizę. Tym niemniej trzeba pamiętać, że bardzo często OSP poszerzają ofertę kulturalną dla swojej miejscowości dzięki bezpłatnej pracy swoich członków.

Środki finansowe na kulturalne inicjatywy OSP są też często przekazywane jednostkom OSP w inny, dość skomplikowany sposób.

OSP D.

Orkiestra OSP D. przez długie lata działała przy Ochotniczej Straży Pożarnej. Jednak od kilkunastu lat (od momentu pojawienia się obecnego kapelmistrza) orkiestra coraz bardziej się rozrastała. Gmina, widząc rozwój orkiestry, partycypowała częściowo w kosztach jej utrzymania, przekazując jej środki za pośrednictwem Gminnego Ośrodka Kultury (GOK). Wójt wspomina, że: *orkiestra była finansowana z GOK-u, a kiedy zaczęła się rozwijać, GOK miał problemy, żeby nad tym zapanować. Instruktorzy w orkiestrze byli opłacani z pieniędzy GOK-u, a jak kończyły się im środki, to przechodzili na garnuszek straży i ona finansowała im drugą połowę roku. Rozliczenia były więc skomplikowane i trudne. Co więcej, próby orkiestry odbywały się w budynku GOK-u, co stwarzało dodatkowe trudności.*

Czasami OSP dostawała od samorządu dodatkowe środki, startując w otwartych konkursach ofert, co zdaniem wójta nie było dobre, bo powodowało ogromną konkurencję o fundusze: *W gminie jest kilkanaście jednostek OSP, ktoś może więc powiedzieć, dlaczego mamy dawać dodatkowe pieniądze akurat jednostce OSP D.?*

Według wójta, *urząd zbliżył się [do orkiestry] wtedy, kiedy pojawiła się potrzeba pieniędzy. Kiedy okazało się, że OSP nie da rady utrzymać orkiestry, zacieśnił się jej związek z samorządem. Chodziło o to, żeby znalazły się środki nie tylko na działalność bojową, lecz także właśnie na kulturę. Zdaniem wójta, takie były oczekiwania lokalnej społeczności: Gdybym nagle zlikwidował orkiestrę, to następnego dnia miałbym referendum i już by mnie nie było (...), na wszystko może braknąć, ale na orkiestrę musi być.*

Dlatego też w gminie postanowiono stworzyć samorządową jednostkę kultury: Gminne Centrum Muzyki i Tańca (GCMiT). Dzięki temu obecnie możliwe jest finansowanie strażackiej dotąd orkiestry ze środków gminnych w formie dotacji. Gmina przejęła również wybudowaną przez OSP remizę, w której swoją siedzibę ma obecnie zarówno orkiestra (GCMiT), jak i Ochotnicza Straż Pożarna.

W miejscowości doszło więc do nietypowej sytuacji: orkiestra jest pod opieką zarówno OSP, jak i gminy – w formie Gminnego Centrum Muzyki i Tańca. Dyrektorem tej placówki został dotychczasowy kapelmistrz orkiestry. Relacje pomiędzy OSP, orkiestrą a GCMiT są bardzo płynne. Instruktorzy z GCMiT uczą dzieci grać na

różnych instrumentach, potem dzieci te przechodzą do dziecięcej orkiestry, również działającej w ramach GCMiT. I te, i te zajęcia są finansowane przez gminę. Jak mówi wójt: *To my prowadzimy tam zajęcia, my zatrudniamy instruktorów. Starsza część orkiestry, skupiająca młodzież i dorosłych, stanowi nadal orkiestrę strażacką. Instruktorzy oraz kapelmistrz są pracownikami Gminnego Centrum Muzyki i Tańca. Orkiestra jest więc poprzez GCMiT finansowana bezpośrednio z budżetu gminy, a swoją „cegiełkę” dokłada także OSP. Wójt zaznacza: Jest taki myk, który robimy, że OSP dostaje środki z PSP [Państwowej Straży Pożarnej], kiedy orkiestra gra dla nich koncerty, a OSP przekazuje je potem do GCMiT.*

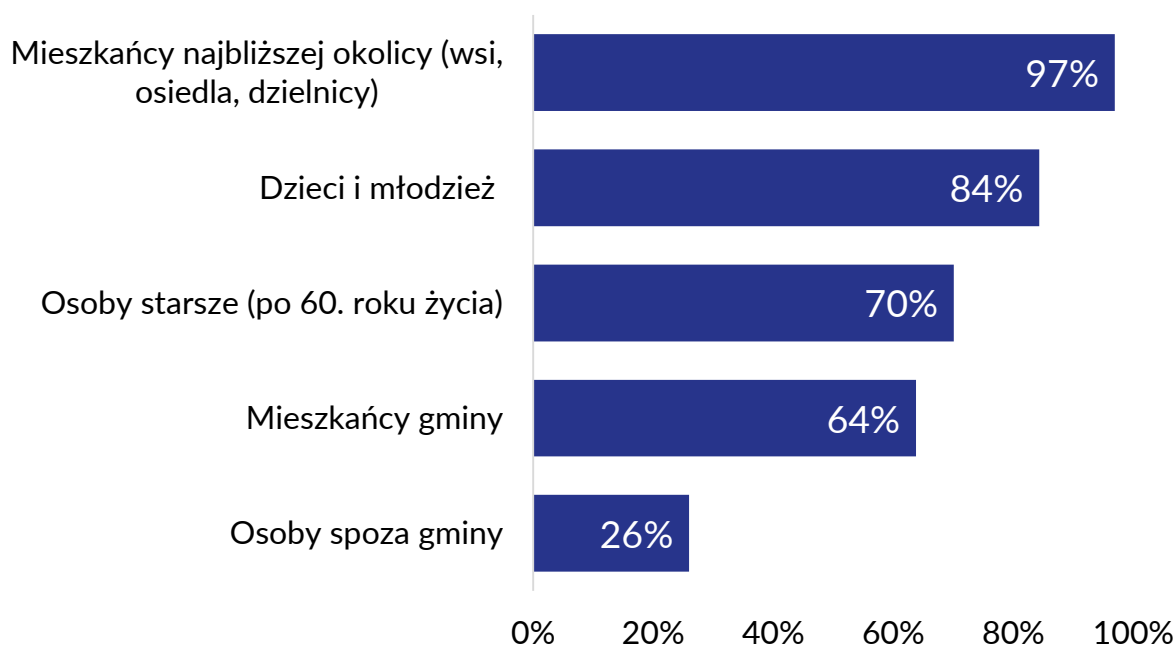
Jak podkreślają osoby związane zarówno z lokalnym samorządem, jak i z OSP oraz orkiestrą, stała się ona dobrem wspólnym. Jeden członek OSP mówi o tym w ten sposób: *Czasem oburzałem się, gdy mówiono „orkiestra z miejscowości D.” a nie z OSP D., ale mi to przeszło. (...) Nie można wszędzie pisać orkiestra OSP, bo gmina ją finansuje, a GCMiT jest samodzielną jednostką. Ale pielęgnuje się tę tradycję OSP. Teraz wszyscy na to pracują, ona jest wspólna, nasza, finansują ją rodzice, straż, gmina, grają w niej dzieci z całej gminy, dla OSP to już jest za duże przedsięwzięcie, kiedy dzielimy fundusz sołecki, to wszyscy są za tym, żeby przeznaczyć środki na orkiestrę.*

2.2.3. Odbiorcy działalności kulturalnej OSP

W wydarzeniach kulturalnych organizowanych przez OSP uczestniczą przede wszystkim mieszkańcy najbliższej okolicy (97%), a nieco rzadziej mieszkańcy całej gminy (64%). Stosunkowo rzadko ma miejsce sytuacja, w której w działalność kulturalną OSP są zaangażowane osoby spoza gminy (26%). Wynika to w dużej mierze z lokalnego charakteru działań podejmowanych przez OSP. Zdecydowana większość (84%) jednostek prowadzących działalność kulturalną angażuje w nie młodzież, a także seniorów (70%).

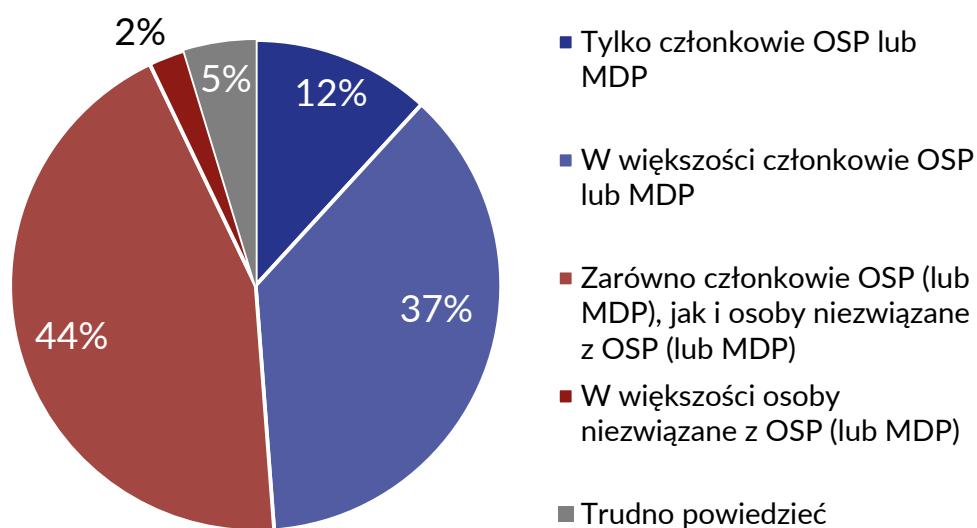
Wykres 13. Odbiorcy działalności kulturalnej OSP

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na otwarcie się OSP na lokalną społeczność za pośrednictwem różnego rodzaju aktywności kulturalnej. Podejmowana przez nie działalność tylko w 12% przypadków angażuje wyłącznie członków OSP lub Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych. W 37% przypadków zaangażowani są w nią głównie, choć nie tylko, członkowie OSP i MDP, a w 44% uczestniczą w niej zarówno strażacy, jak i osoby w żaden sposób niezwiązane z OSP. Warto podkreślić, że chodzi tutaj o aktywny udział, a nie np. o bycie widzami.

Wykres 14. Uczestnictwo w działaniach kulturalnych podejmowanych przez OSP

Oczywiście największy aktywny udział w działalności kulturalnej OSP mają jej członkowie lub też członkowie grup artystycznych (orkiestr, teatrów, zespołów) działających przy OSP. Zaangażowanie osób niezwiązanych w żaden sposób z OSP rzadziej ma aktywny charakter, a częściej polega po prostu na roli widza.

OSP A.

Uczestników działalności kulturalnej OSP A. można podzielić na dwie grupy. Jedną z nich są młodzi ludzie, którzy mają szansę być podmiotami tej działalności jako członkowie orkiestry dętej lub zespołu mażorettek, funkcjonujących przy OSP. Dzięki temu integrują się oni ze sobą, zdobywają nowe umiejętności (muzyczne, taneczne), zwiedzają Polskę oraz Europę w czasie różnego rodzaju wyjazdów, a zarazem tworzą ofertę kulturalną w swojej miejscowości. Drugą grupą jest po prostu cała społeczność miejscowości A. i okolic, która bierze udział w imprezach uświetnianych przez orkiestrę dętą lub zespół mażorettek. Mogą to być wszyscy mieszkańcy A., jak w przypadku koncertu kolęd w kościele czy występów na dożynkach, albo ograniczona grupa, np. na uroczystościach szkolnych.

Poziom uczestnictwa obu tych grup w działalności kulturalnej OSP można umiejscowić na dwóch krańcach skali: członkowie zespołów są maksymalnie zaangażowani we współtworzenie oferty kulturalnej, a pozostali mieszkańcy pozostają jej biernymi odbiorcami. W miejscowości A. osoby, które nie są członkami orkiestry lub zespołu, w żaden sposób nie są aktywnie włączane w działalność kulturalną orkiestry (np. działania animacyjne czy warsztaty).

Z całą pewnością podejmowanie przez OSP działalności kulturalnej sprzyja zbliżeniu z lokalną społecznością. Zdecydowanie łatwiej włączać mieszkańców okolicy w działania pozaratownicze, które nie wymagają spełnienia wielu warunków i wymagań stawianych ratownikom. Z drugiej strony, działalność kulturalna OSP (w formie prowadzenia orkiestry, teatru, zespołu) ulega niekiedy tak daleko idącej profesjonalizacji, że staje się coraz bardziej elitarna, dostępna tylko dla członków danej grupy (artystów, muzyków).

OSP C.

Początkowo działająca przy OSP C. grupa artystyczna XYZ funkcjonowała w bardziej nieformalny sposób. Stosunkowo łatwo było do niej dołączyć, wziąć udział w warsztatach, treningach lub próbach. Obecnie XYZ postawiła na profesjonalizację i ekonomizację swoich działań (płatne warsztaty i występy), co siłą rzeczy musiało wpłynąć na charakter zajęć i ich dostępność dla osób z zewnątrz. Tak tłumaczy tę zmianę przedstawiciel jednego z lokalnych stowarzyszeń: *Po okresie otwartości, kiedy każdy mógł tam przyjść, pobawić się, wyszaleć itd., oni poszli już w konkretne działania i stają się biznesem (...). Przez pewien czas istnienia oni wydrenowali już teren C. z ludzi aktywnych, zobaczyli, że fajnie im się ze sobą pracuje, i postawili na swój rozwój.*

Obecnie XYZ zamknęła się na innych, działa tylko na rzecz rozwoju własnych członków i nie przewiduje włączania do swojej aktywności nowych osób. Jej członkowie spotykają się na treningach we własnym gronie. Tylko czasami przyjmują nowe osoby, ale muszą to być wyjątkowo zdolni ludzie, aby sprostać dość wysokim wymaganiom tego zespołu.

Zagadnięci o XYZ mieszkańcy C. mówią, że znają tę grupę, wiedzą, co ona robi, ale raczej nie mają z nią bezpośredniej styczności: *No tak, jest XYZ, oni sobie tam tańczą i występują. Również sekretarz gminy dostrzega, że działania XYZ są skierowane przede wszystkim do wewnątrz: Oni przede wszystkim robią coś dla siebie. Potwierdzają to także członkowie XYZ: My póki co jesteśmy zamkniętą grupą, dla siebie, niedługo będziemy się starali robić nabór, ale na razie jesteśmy dla siebie.*

2.2.4. Motywacja do prowadzenia działalności kulturalnej

Motywów skłaniających OSP do podejmowania działań kulturalnych jest wiele. Zdecydowana większość (83%) jednostek aktywnych na polu kultury deklaruje, że po prostu chce coś zrobić na rzecz mieszkańców. Ściśle łączy się to z chęcią dbania o lokalną tradycję i kulturę (motywuje to do działania 70% jednostek) czy chęcią promowania swojej miejscowości, miasta, gminy (wskazuje na tę przyczynę 55% jednostek). Dla 6% OSP istotnym motywem jest fakt, że w okolicy brakuje instytucji, które prowadziłyby działalność kulturalną. Aktywność kulturalna OSP wypełnia więc pewną lukę.

Dane te dobrze korespondują z innymi pozyskanymi informacjami: większość OSP (66%) zaznacza, że ich działania są silnie związane z lokalną historią i tradycją. Warto przy tym podkreślić, że za takie działania uznaje się również prowadzenie młodzieżowych orkiestr dętych czy udział w lokalnych festynach i świętach kościelnych.

OSP E.

OSP E. jest jedną z najważniejszych instytucji zajmujących się zagospodarowaniem wolnego czasu społeczności lokalnej. W miejscowości E. nie ma i nigdy nie było domu kultury, instytucjami odpowiedzialnymi za kulturę są więc świetlice OSP (na terenie gminy są dwie takie świetlice), biblioteka oraz szkoły. Generalnie, w miejscowości brakuje miejsc spotkań dla lokalnej społeczności. Remiza OSP E. udziela na ten cel swojego lokalu.

OSP E. prowadziła przez kilka lat pracownię *Orange*, w której rodziły się pomysły na różnego rodzaju działania społeczne związane z miejscowością E. Jeden z realizowanych projektów dotyczył historii miejscowości E. W jego ramach zbierano i opisywano archiwalne zdjęcia oraz przeprowadzono wywiady ze starszymi mieszkańcami. W tę akcję były zaangażowane zwłaszcza seniorki jednostki OSP, a ich praca spotkała się ze sporym zainteresowaniem szerszego grona lokalnej społeczności. Inicjatywę tę doceniono na poziomie wojewódzkim i krajowym, przyznając jej realizatorom nagrody marszałka i prezydenta kraju.

Obecnie działalność pozabojowa OSP w E. skupia się wokół muzyki. Pod jej egidą działa orkiestra (istniejąca od 90 lat), ale też m.in. chór i zespół estradowy.

OSP B.

OSP B. ma na swoim koncie kilka projektów związanych z żydowską historią miasta. Dzięki aktywności strażaków i pozyskaniu do realizacji tych projektów lokalnej społeczności udało się uporządkować miejscowy kirkut i postawić pomnik upamiętniający Żydów mieszkających kiedyś w mieście B.

Z drugiej strony działalność kulturalna nie zawsze jest nakierowana na rzecz innych. Daje też szansę realizowania własnych pasji. Taka właśnie możliwość była ważnym motywem do prowadzenia działalności kulturalnej 40% jednostek OSP.

OSP F.

W miejscowości F. przy OSP działa orkiestra oraz koło malarskie. Koło powstało z inicjatywy naczelnika OSP, który jest pasjonatem malarstwa i w ten sposób rozwija swoje hobby. Koło działa na niewielką skalę i w pewnym stopniu funkcjonuje na

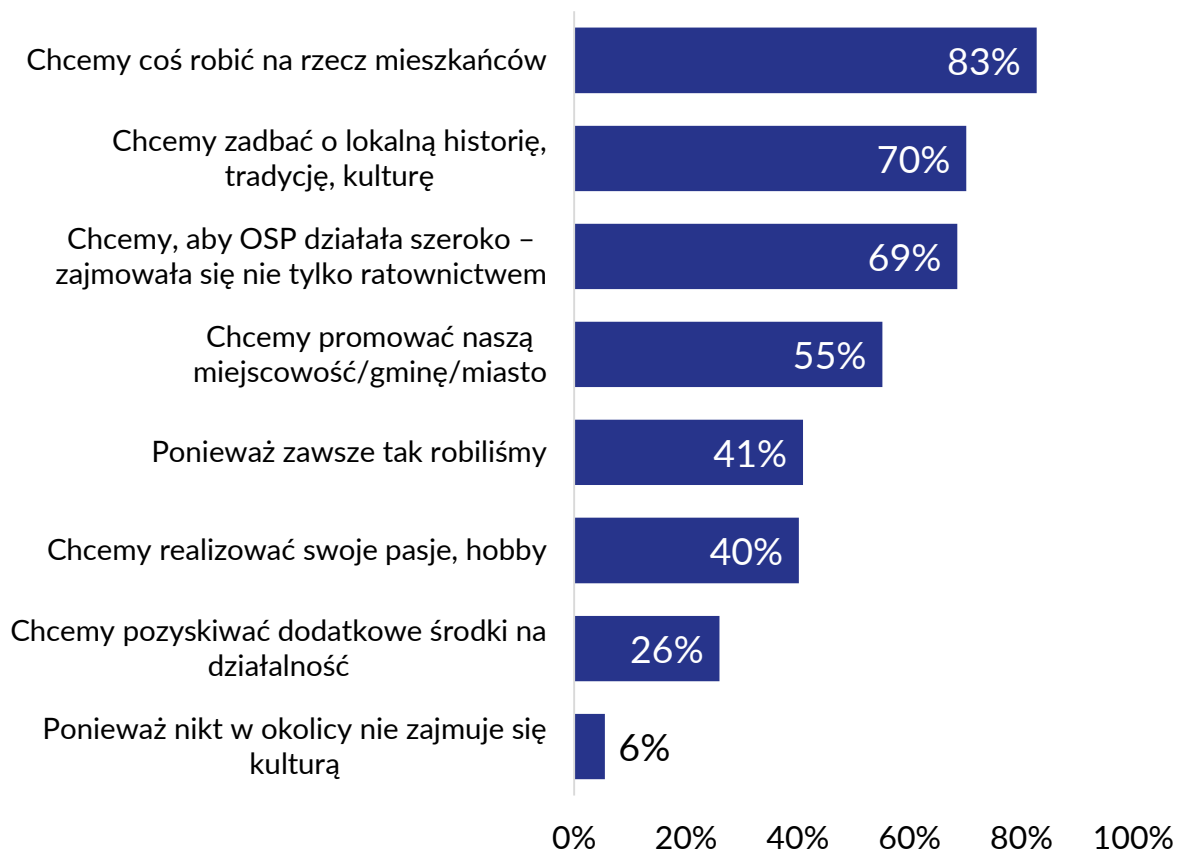

marginesie działań kulturalnych straży, skupiających się przede wszystkim wokół orkiestry. Tym niemniej cieszy się zainteresowaniem miejscowej młodzieży, wypełniając lukę w ofercie zajęć pozaszkolnych na terenie miejscowości.

Dla dużej części OSP prowadzenie działalności kulturalnej ma aspekt związany z wizją OSP. Dla 69% OSP prowadzących działalność kulturalną ważne jest szerokie, wielokierunkowe działanie straży, wychodzenie poza ratownictwo. Dla 41% ważne jest zachowanie ciągłości dotychczas prowadzonej działalności, kontynuacja działań kulturalnych, które w jednostce prowadzone były „od zawsze”.

Są też bardziej pragmatyczne powody aktywności straży w obszarze kultury. Co czwarta jednostka (26%) podaje, że działa na tym polu, aby mieć możliwość pozyskiwania dodatkowych środków na swoje funkcjonowanie.

Wykres 15. Przyczyny podejmowania przez OSP działalności kulturalnej (wypowiedzi członków OSP)

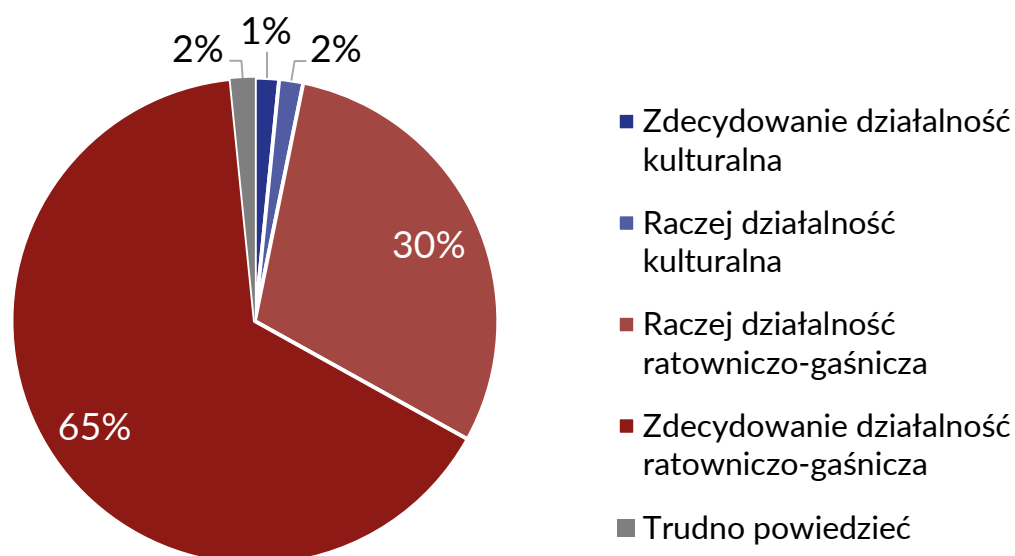
2.3. Relacje pomiędzy działalnością kulturalną a pozostałą działalnością OSP

W oczach mieszkańców działalność przeciwpożarowa i ratownicza jest najważniejszym zadaniem Ochotniczych Straży Pożarnych. Działalność kulturalna – choć dostrzegana i doceniana – odbierana jest raczej jako dodatkowa, poboczna i nie tak silnie związana z misją straży pożarnej. Podobnie swoje priorytety określają same jednostki OSP, dla

których najistotniejsza jest działalność bojowa i prewencyjna. Wyraża się to chociażby w codziennych działaniach: w 65% OSP członkowie przeznaczają swój czas i energię przede wszystkim na działania ratownicze, a w przypadku 30% organizacji działania te raczej dominują nad angażowaniem się w kulturę. Aktywność kulturalna jest dominująca tylko w przypadku 4% jednostek OSP.

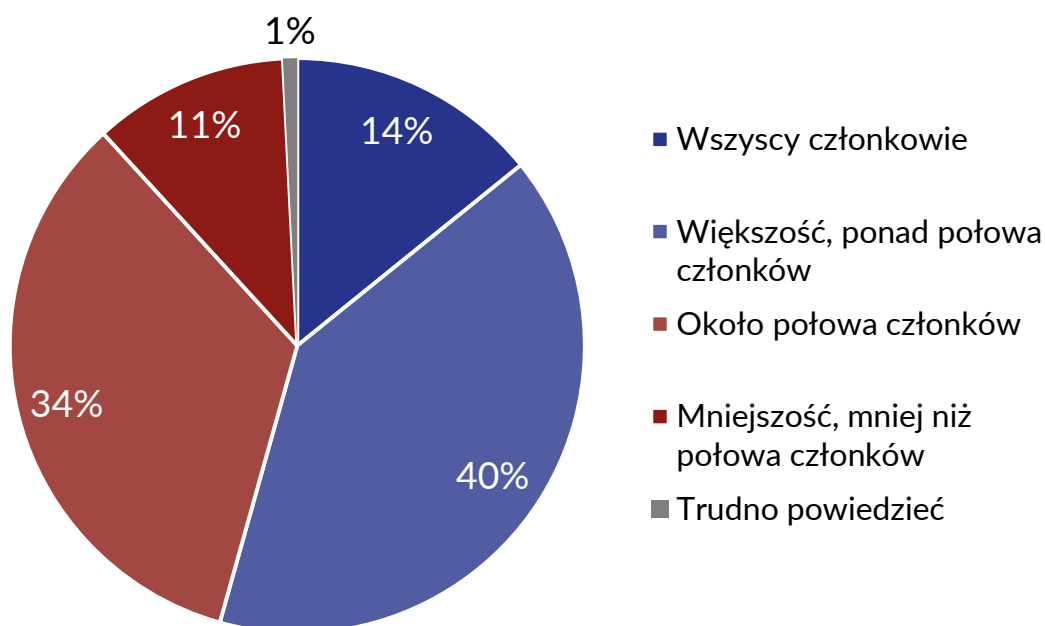
Wykres 16. Obszary działalności OSP, które najbardziej angażują ich członków [zmieniałam tytuł – proszę porównać z poprzednim]

Przyjrzyjmy się bliżej zaangażowaniu w działania kulturalne członków tych OSP, które takie działania prowadzą. W przypadku ponad połowy tych jednostek (54%) większość członków uczestniczy w aktywnościach na polu kultury, a w 14% przypadków robią to wszyscy strażacy. Około połowa członków OSP włącza się w działalność kulturalną w 34% jednostek. Okazuje się więc, że działalność kulturalna potrafi zmobilizować znaczącą część członków OSP. Tylko w co dziesiątej jednostce (11%) mniej niż połowa członków uczestniczy w projektach kulturalnych.

Wykres 17. Jak wielu członków OSP angażuje się w działalność kulturalną swojej jednostki

Jak wynika z zaprezentowanych danych, działalność kulturalna OSP stanowi zazwyczaj dodatkową aktywność w stosunku do działalności ratowniczej. Wzorów relacji między „kulturą” a „bojówką” jest wiele. W niektórych jednostkach te dwa filary działalności wzajemnie się przenikają, np. te same osoby uczestniczą w akcjach ratowniczych i grają w orkiestrze. Niekiedy orkiestry profesjonalizują się i rozrastają na tyle, że zaczynają funkcjonować niemal niezależnie od OSP, choć formalnie nadal są jej częścią. W innych przypadkach te dwie sfery są od siebie całkowicie odseparowane, a nawet rywalizują ze sobą o prestiż i środki.

OSP A.

W OSP A. działalność kulturalna i bojowa to dwa rozłączne obszary aktywności. Co prawda, kilka osób zarówno jeździ do akcji ratowniczych, jak i gra w orkiestrze, ale generalnie te dwie grupy funkcjonują osobno. Tę odrębność potwierdza też ich fizyczne rozdzielenie: mają osobne remizy. Integracja członków OSP pracujących w tych dwu grupach jest nieustannym wyzwaniem dla jednostki. Obecnie stosunki między JOT-em (Jednostką Operacyjno-Techniczną) a orkiestrą są dobre. *Jest dobrze, oni robią swoje, my robimy swoje.* [Członek orkiestry]

W przeszłości relacje między nimi były dużo bardziej skomplikowane. Orkiestra ma bardzo silne poparcie urzędu gminy, co częściowo wynika z osobistego zamiłowania wójta do muzyki. W rezultacie wójt hojnie wspiera orkiestrę dotacjami, a orkiestra ma profesjonalny charakter i reprezentuje wysoki poziom artystyczny, doceniany w różnego rodzaju konkursach w Polsce i za granicą.

Duże finansowe wsparcie orkiestry przy jednoczesnym mniejszym dofinansowywaniu JOT-u (w odczuciu strażaków) spowodowało konflikt między tymi dwiema grupami. W jego rozwiązanie był zaangażowany mediator. Spór udało się zażegnać i dziś obie grupy funkcjonują zgodnie, a wkrótce będą wspólnie organizować jubileusz 90-lecia objęcia patronatu OSP nad orkiestrą.

OSP D.

Orkiestra działająca przy OSP D. funkcjonuje w dużym stopniu niezależnie od straży. Odkąd w gminie powołano do życia Gminne Centrum Muzyki i Tańca (GCMiT), orkiestra jest finansowana wprost z budżetu gminy: zadaniem GCMiT jest właśnie prowadzenie orkiestry. Jest to samorządowa instytucja kulturalna, a jej dyrektorem jest kapelmistrz orkiestry. Sytuacja ta sprawia, że orkiestra stała się niejako współwłasnością OSP oraz gminy.

Relacje pomiędzy OSP, orkiestrą i GCMiT są bardzo płynne. Instruktorzy w GCMiT uczą dzieci grać na różnych instrumentach, potem ich podopieczni przechodzą do dziecięcej orkiestry – również w ramach GCMiT. Ostatni etap to orkiestra młodzieżowa – wspólny twór OSP i GCMiT. O przejściu z orkiestry dziecięcej do młodzieżowej decyduje kapelmistrz. Rolą GCMiT jest przygotowanie dzieci do przejścia do młodzieżowej orkiestry, która jest w pełni zarządzana przez OSP.

Można powiedzieć, że Gminne Centrum Muzyki i Tańca stało się w miejscowości D. drugim, równorzędnym wobec Gminnego Ośrodka Kultury (GOK-u) domem kultury. Jednak GCMiT i GOK nie konkurują ze sobą, a raczej się uzupełniają. GOK oferuje szerszy wachlarz zajęć, także muzycznych i tanecznych, podczas gdy GCMiT kształci młodych muzyków i mażoretki (tancerki).

Mimo różnorodnych skomplikowanych relacji między członkami OSP zajmującymi się działalnością ratowniczą a członkami orkiestry w żadnej z uczestniczących w badaniach jednostek OSP nie brano pod uwagę możliwości faktycznego oddzielenia orkiestry od straży. Korzyść ze współistnienia straży i orkiestry jest obopólna. Z jednej strony na orkiestry sypływa część prestiżu związanego z Ochotniczymi Strażami Pożarnymi, którego najbardziej widoczną i atrakcyjną manifestacją jest strażacki mundur. Ponadto orkiestra działająca przy OSP ma ułatwioną drogę do pozyskiwania dodatkowego finansowania na swoją działalność. Ma też oparcie w strukturze organizacyjnej OSP, dostęp do remizy – miejsca prób oraz do strażackich festiwali umożliwiających zaprezentowanie się na terenie całej Polski. Z drugiej strony orkiestry przydają prestiżu strażom, pozwalają uatrakcyjnić organizowane przez nie imprezy oraz zwiększyć ich aktywność na rzecz społeczności lokalnej.

Związek orkiestry i straży osłabł, ale czuwamy nad tym, żeby orkiestra się od straży nie oddaliła. Tam, gdzie orkiestra zrywała ze strażą, bywało, że się rozpadała. Orkiestra, która nie jest przy straży, nie może występować w mundurach. Ze struktur straży (z różnych poziomów) można pozyskać sporo środków, mundury, nagrody na festiwalach. Z tym wiąże się też pewna atmosfera – orkiestra może liczyć na pomoc wszystkich. Chcemy, żeby została przy straży, bo włożyliśmy w to bardzo dużo pracy. To jest prestiż dla straży.

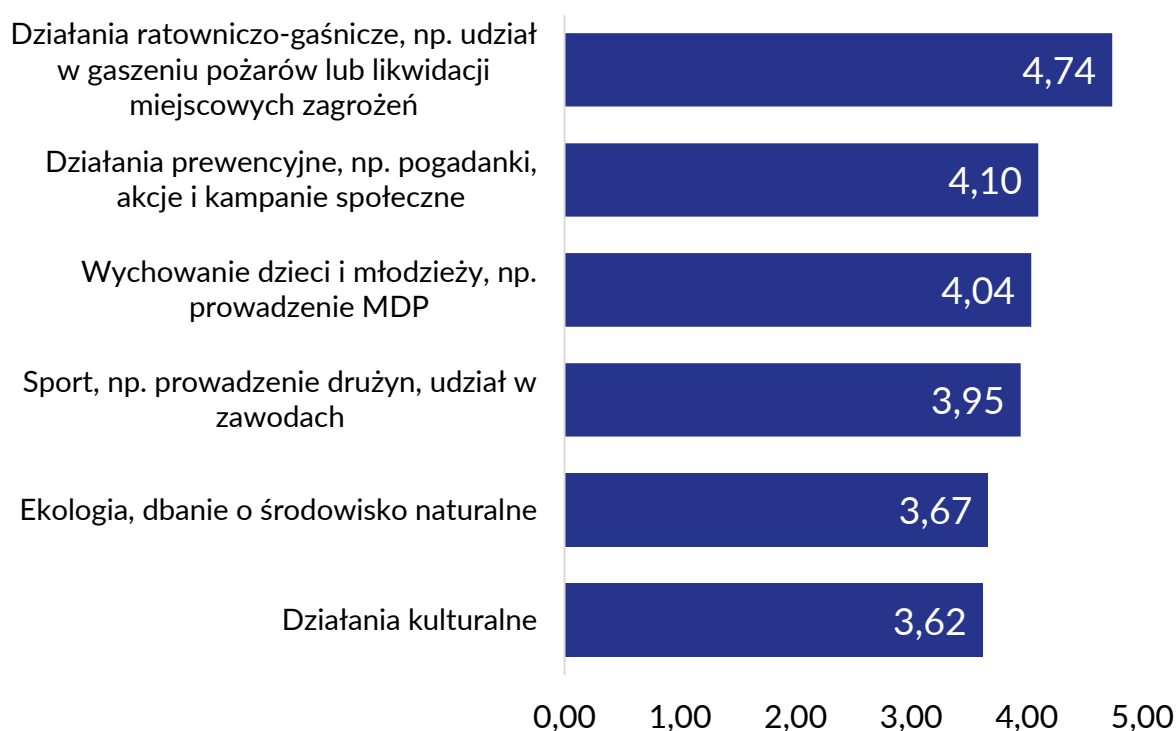
Oprócz jednostek OSP, w których działalność kulturalna rozwija się prężnie, a czasem zaczyna nawet przyćmiewać działalność bojową, funkcjonują też takie jednostki, które skupiają się głównie na działaniach przeciwpożarowych, marginalizując inne formy aktywności. Dzieje się tak m.in. tam, gdzie brak silnej tradycji działalności kulturalnej (np. funkcjonującej od dawna orkiestry dętej), a zarząd OSP nie jest osobiście zainteresowany wzmocnieniem takich działań.

Oceniając znaczenie poszczególnych zadań, jakie podejmuje OSP, strażacy najwyższą rangę przypisują działaniom ratowniczo-gaśniczym. Na 5-stopniowej skali (gdzie wartość minimalna oznacza, że straż w ogóle nie powinna się tym zajmować, a wartość maksymalna oznacza, że straż koniecznie powinna się tym zajmować) waga tego zadania została oceniona na 4,74. Takie wyniki uzyskaliśmy nawet w jednostkach, które przykładają dużą wagę do działalności kulturalnej. Działania przeciwpożarowe i prewencyjne (ocena 4,10) są uznawane za podstawowe dla OSP, rację istnienia jednostek, a także za kluczową misję straży (zgodnie z tradycją i głównym zadaniem OSP). Z perspektywy strażaków działalność kulturalna pozostaje mimo wszystko dodatkowym, najmniej istotnym aspektem działalności straży (ocena 3,62), choć nierzadko dodającym prestiżu i zwiększającym popularność w lokalnym środowisku. Czasami działalność kulturalna jest jednak wyjątkowo ceniona przez lokalne władze samorządowe i z ich perspektywy jawi się jako ważniejsza niż działalność bojowa.

Z perspektywy urzędu to nie da się ukryć, że zdecydowanie najważniejsza jest Młodzieżowa Orkiestra Dęta z zespołem tanecznym, dlatego, że oni są rozpoznawalni w całym kraju. Nasza jednostka OSP jest na pierwszym miejscu w powiecie, jeśli chodzi o działania bojowe; reaguje najszybciej, jest najczęściej przy zdarzeniu (...). Ale te wyjazdy skupiają się na terenie powiatu, nie są tak zauważalne. A gdzie indziej nie ma tej perełki w postaci Młodzieżowej Orkiestry Dętej.

Wykres 18. *Najważniejsze zadania OSP w opinii członków OSP*

Mimo priorytetowej roli ratownictwa w spektrum działań OSP, sami strażacy nie postrzegają go jako wyłącznej funkcji swoich jednostek. Tylko co piąty (19%) reprezentant uczestniczących w badaniach jednostek OSP przyznał, że: *Ochotnicze Straże Pożarne powinny się skupić tylko i wyłącznie na działaniach ratowniczo-gaśniczych, pomijając inne działania, takie jak kultura, sport czy wychowanie młodzieży*. Z kolei ograniczanie działalności OSP jedynie do ratownictwa budzi sprzeciw 71% badanych przedstawicieli straży.

Oceniając swoją działalność kulturalną, Ochotnicze Straże Pożarne prezentują raczej zachowawcze podejście. Mówiąc o zmianach, jakie zaszły w tym obszarze 40% OSP nie dostrzega żadnych zmian w swojej aktywności w sferze kultury w ciągu ostatnich 10 lat. Co trzecia jednostka OSP (34%) deklaruje, że poszerzyła swoją ofertę kulturalną, a co czwarta (25%) poszerzyła grono odbiorców swoich działań na polu kultury. Co piąta jednostka (21%) nawiązała współpracę z nowymi partnerami, a co dziesiąta (9%) zmieniła treść lub formę swojej oferty kulturalnej.

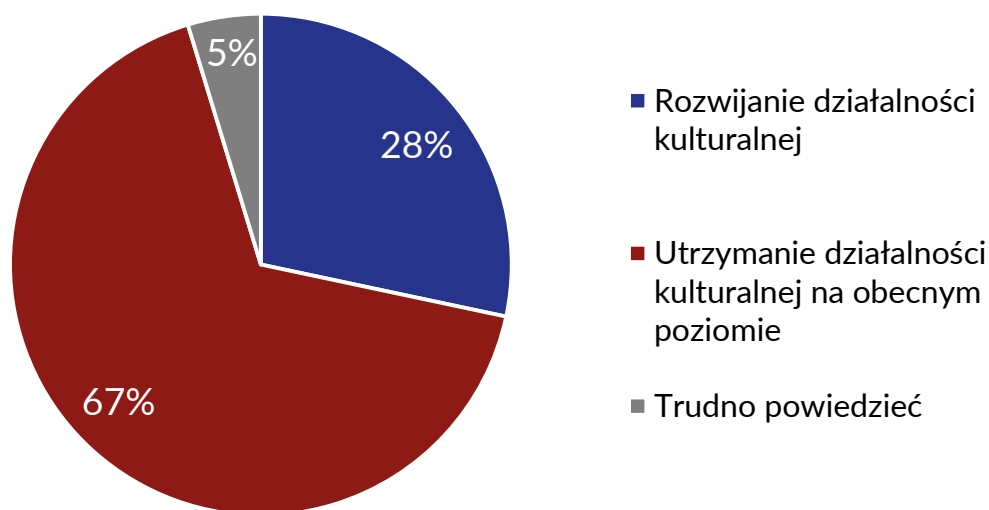
Wykres 19. Jakie zmiany w działalności kulturalnej OSP zaszły w ciągu ostatnich 10 lat w opinii respondentów

Jaką przyszłość przed swoją działalnością kulturalną widzą sami strażacy? Ich podejście jest i w tym wypadku raczej zachowawcze. Dwie trzecie jednostek OSP (67%) chciałoby utrzymywać działalność kulturalną na podobnym poziomie co obecnie. Nieco więcej niż co czwarta jednostka (28%) planuje rozwinięcie działalności kulturalnej. Co ciekawe, żadna jednostka nie zadeklarowała chęci ograniczenia swojej aktywności kulturalnej.

Wykres 20. Plany OSP na najbliższe kilka lat związane z działalnością kulturalną

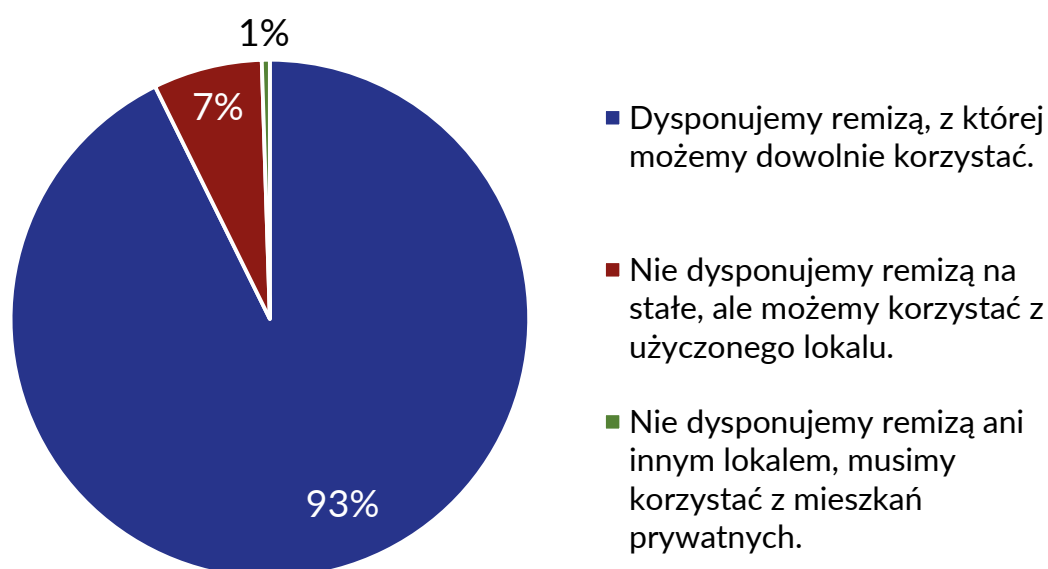

2.4. Rola remizy w działalności OSP

Remiza odgrywa ważną rolę w działalności Ochotniczych Straży Pożarnych, a jej posiadanie wpływa na znaczenie tych organizacji w społecznościach lokalnych. Niemal wszystkie jednostki dysponują remizą. Jest to jeden z najważniejszych zasobów OSP i w jakimś sensie – jej atrybutów. 93% jednostek deklaruje posiadanie remizy z nieograniczonym do niej dostępem, a kolejne 7% nie ma remizy, ale korzysta z użyczonego lokalu. Posiadanie remizy wpływa na niezależność i samowystarczalność OSP, ułatwia realizowanie zadań pozapozarowych, a także sprawia, że OSP staje się gospodarzem wydarzeń społecznych i kulturalnych organizowanych przez inne lokalne środowiska.

Wykres 21. Dysponowanie przez OSP własnym lokalem (remiza)

Remiza to miejsce, gdzie przechowuje się sprzęt niezbędny do działań bojowych: wozy strażackie, sprzęt ratowniczy oraz odzież ochronną. Czasami remiza spełnia też funkcje siłowni – znajduje się w niej sprzęt treningowy, który ma pomóc strażakom w utrzymaniu pożądanej kondycji fizycznej.

Jeśli straż prowadzi działalność kulturalną, remiza służy jako świetlica – miejsce spotkań, miejsce realizacji różnego rodzaju projektów czy sala prób orkiestry dętej. Zdarza się, że budynek remizy zaczyna pełnić funkcję świetlicy czy domu kultury dla całej miejscowości: jest udostępniana innym organizacjom lub grupom nieformalnym, np. Kołu Gospodyń Wiejskich albo samym mieszkańcom, jeśli chcą organizować w niej jakieś zajęcia lub imprezy. Czasami remiza jest jedyną przestrzenią w okolicy, gdzie można się spotkać czy to dla rozrywki, czy w celu realizacji różnych projektów społecznych lub animacyjnych. Fakt, że OSP dysponuje takim zasobem, zwiększa jej znaczenie w miejscowości i wpływa na jej pozycję w środowisku.

Funkcję remizy w lokalnych społecznościach doceniają przedstawiciele samorządu. To zresztą samorząd opłaca funkcjonowanie remizy, choć czasami tylko jej części bojowej, jeśli da się ją z budynku remizy wyodrębnić.

Tam się skupia życie całej dzielnicy. Tam się dziadki spotykają, pogadają, młodzież przychodzi, ludzie w różnym wieku. Teraz zniszczyć to wszystko – po co? Nie są to jakieś pieniądze znaczące dla miasta [chodzi o utrzymanie remizy]. Zresztą oni [strażacy] uczestniczą w akcjach ratowniczych. Nie odważyłem się ciąć kosztów właśnie dlatego, jest to jakaś tradycja. Nie zawsze ekonomia jest ważniejsza.

Remizy pełniły kiedyś istotną funkcję jako miejsca spotkań. Organizowano w nich zabawy wiejskie, potańcówki, dyskoteki czy rodzinne uroczystości, np. wesela, komunie, chrzciny. Ta funkcja remizy jest dziś mocno ograniczona. Jak twierdzą sami strażacy, wynika to z faktu, że obecnie ludzie mają coraz większe wymagania i nie zadowolą ich impreza w remizie czy lokalnej świetlicy. Remiza zaczyna być swego rodzaju obciążeniem dla jednostki OSP, która nie jest w stanie sama utrzymać budynku. Coraz częściej zdarza się więc, że OSP wynajmuje część budynku prywatnej firmie, która może prowadzić w niej np. restaurację czy salę weselną. Dla strażaków jest to wygodniejsze rozwiązanie niż samodzielne wynajmowanie sali. Jeśli wynajmowanie przez OSP sal na okolicznościowe uroczystości jest traktowane jako oczywiste i niebudzące większych kontrowersji, to już podnajmowanie przestrzeni firmie prywatnej spotyka się z głosami krytyki, mówiącymi o zawłaszczaniu mienia publicznego, które nie powinno mieć miejsca.

Częstym modelem wykorzystania remizy jest częściowe otwarcie jej na lokalną społeczność. Remizy służą więc przede wszystkim realizacji podstawowego zadania OSP, jakim jest działalność bojowa, ale odbywają się w nich również próby i zajęcia związane z pozapozarową działalnością straży. Pomieszczenia remizy są też udostępniane innym podmiotom, w tym lokalnym organizacjom, potrzebującym lokalu na wewnętrzne spotkania lub imprezy dla lokalnej społeczności.

Zdarza się, że potencjał remizy jako przestrzeni dostępnej dla mieszkańców nie jest dostatecznie wykorzystywany. Może to wynikać z braku koordynacji między różnymi instytucjami działającymi w gminie czy też z faktu, że potrzeby lokalnej społeczności są zbyt małe, żeby w pełni wykorzystywać potencjał infrastruktury OSP. Pamiętajmy, że remiza to dobro wspólne, najczęściej budowane przy istotnym (jeśli nie wyłącznym) dofinansowaniu z budżetu gminy. Czasami jednak strażacy, jako zarządcy remizy, nie są zainteresowani udostępnianiem remizy ogółowi mieszkańców. Wykorzystują infrastrukturę tylko na swoje potrzeby, zarówno w obszarze działalności organizacji, jak i w celach prywatnych.

OSP D.

OSP D. dysponuje olbrzymią remizą. Jakiś czas temu została ona rozbudowana i powiększona z myślą o orkiestrze, która przestała się mieścić w remizie i musiała czasowo korzystać z pomieszczeń Gminnego Ośrodka Kultury. Remont remizy był bardzo dużą inwestycją dla OSP D., choć wykonano go przy wykorzystaniu środków unijnych.

Po remoncie część remizy, w której gra orkiestra, została przekazana gminie, bo OSP mogła mieć trudności z utrzymaniem tak dużego budynku. Obecnie część remizy jest własnością gminy i siedzibą Gminnego Centrum Muzyki i Tańca (samorządowej jednostki kultury).

Obecnie sytuacja wygląda tak: 1/3 remizy zajmuje jednostka bojowa, 1/3 orkiestra, a reszta jest udostępniana na różnego rodzaju działania. Pomieszczenie przeznaczone na wynajem nie jest optymalnie wykorzystywane. W zasadzie korzystają z niego tylko strażacy i członkowie orkiestry. Jak mówią: *Można wpaść na mecz, w bilard pograć, nie rozgłaszamy tego – to raczej możliwości dla członków OSP, orkiestry albo znajomych.* Wyjątkiem jest GOK, który w różnych gminnych remizach prowadzi swoje zajęcia. Istnieje więc problem z zagospodarowaniem dostępnej infrastruktury.

Tak sobie te świetlice potworzyli, nie myśląc o tym, czy tam coś się będzie w ogóle działo (...). GOK w D. zaczął po tych świetlicach organizować jakieś zajęcia, ale sami strażacy, mimo że mają je u siebie, to bardzo mało je wykorzystują (...). W niektórych chyba są jakieś zajęcia dla dzieci w ramach zadań zleconych przez gminę, ale w dużej mierze to są puste świetlice. [Członek Lokalnej Grupy Działania]

Dawniej, np. w latach 80., remiza pełniła ważną funkcję społeczno-integracyjną. Organizowano w niej wesela, imprezy, potańcówki itp. Razem z salą wynajmowano naczynia, sprzedawano posiłki. Obecnie jednak taka działalność OSP odchodzi w przeszłość, z dwóch powodów. Po pierwsze, pojawiło się wiele bardziej atrakcyjnych możliwości organizacji uroczystości. Nikt nie chce potańcówki w remizie, jeśli można pójść do klubu. Nie ma też zainteresowania organizowaniem wesel w remizie, w sali nad garażami, jeśli można to zrobić w eleganckiej sali weselnej z profesjonalną obsługą. Jak mówi naczelnik straży, impreza w remizie to swego rodzaju „obciach”. Po drugie, OSP wydzierżawiła swoją salę, w której niegdyś urządzano potańcówki czy wesela. Najemca urządził w niej salę przyjęć okolicznościowych *Wiola*. W ten sposób OSP pozbyło się swojej niewygodnej roli, zachowując korzyści finansowe (stały czynsz płacony przez najemcę). Jest to znak zmieniającego się podejścia strażaków do pełnienia funkcji integrującej lokalną społeczność i przejaw coraz mniejszego znaczenia remizy jako centrum lokalnej aktywności.

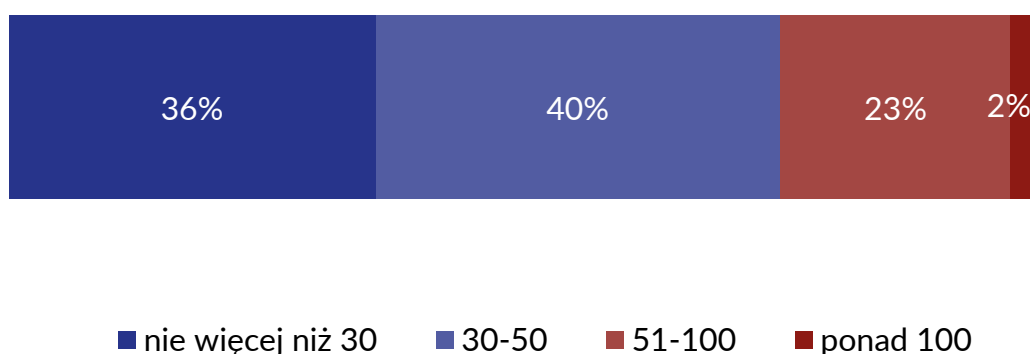
3. Ludzie w działalności OSP

3.1. Członkowie, wymiana pokoleniowa

3.1.1. Podstawowe informacje o bazie członkowskiej

W całej Polsce aktywnych jest ponad 16 tys. Ochotniczych Straży Pożarnych, w których zrzeszonych jest 690 tys. Polek i Polaków¹⁶. Ponad jedna trzecia (36%) OSP liczy nie więcej niż 30 członków, kolejne 40% zrzesza od 31 do 50 osób, co czwarta (25%) jednostka OSP liczy ponad 50 osób. Typowa (przeciętna) OSP składa się z 37 osób, co oznacza, że w porównaniu do 2012 roku jednostki OSP są nieco liczniejsze – wtedy przeciętna jednostka skupiała 33 osoby. Liczebność OSP rośnie także w przeciwieństwie do liczebności pozostałych stowarzyszeń – w analogicznym czasie liczba członków przeciętnego stowarzyszenia zmalała z 33 do 30 członków¹⁷.

Wykres 22. Liczba członków OSP

Trzeba jednak pamiętać, że sama liczebność OSP czy innych stowarzyszeń jest często bardzo nieprecyzyjnym wskaźnikiem ludzkich zasobów organizacji. Najczęściej bowiem dzieje się tak, że tylko część zrzeszonych osób faktycznie angażuje się w życie organizacji, pozostali natomiast figurują tylko w statystykach, nie mając z nią faktycznie żadnego kontaktu. W przeciętnej OSP aktywny udział w jej życiu bierze nieco ponad połowa (55%) członków, czyli nieco mniej niż w 2012 roku (62%). I tak jest to jednak trochę więcej niż w pozostałych stowarzyszeniach, w których aktywnych jest tylko połowa (50%) członków.

Ochotnicze Straże Pożarne wciąż pozyskują nowych członków. Powody ich popularności oraz motywacje kierujące osobami przystępującymi do OSP są szczegółowo opisane w podrozdziale 4.1. Tu jednak warto zaznaczyć, że w ciągu

¹⁶ P. Adamiak, Ochotnicze Straże Pożarne w Polsce, Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2013.

¹⁷ Dane zebrane w ramach badań „Kondycja organizacji pozarządowych w Polsce 2015”.

ostatniego roku aż 81% OSP pozyskało nowych członków, przy czym do przeciętnej¹⁸ jednostki przybyły trzy nowe osoby. W 2012 roku otwartość OSP na nowe osoby była nieco mniejsza – nowych członków pozyskało wtedy 76% jednostek¹⁹.

Świetną bazą do pozyskiwania nowych członków są Młodzieżowe Drużyny Pożarnicze (MDP). Prowadzi je połowa (50%) jednostek OSP. Tam, gdzie funkcjonują MDP, zrzeszone w nich osoby stanowią przeciętnie niemal jedną czwartą (24%) członków całej jednostki OSP. Co więcej, jedna trzecia OSP (33%) zrzesza w nieformalny sposób dzieci, które są zbyt młode, aby formalnie zostać członkami organizacji. Fakty te świadczą o dużej atrakcyjności Ochotniczych Straży Pożarnych oraz o ich znaczącej sile przyciągania młodych ludzi. Pozwala to mieć nadzieję, że w przyszłości nie będą miały one problemów ze znalezieniem chętnych do zaangażowania się w ich działalność.

Trzeba też powiedzieć, że niemal połowa (47%) jednostek OSP odczuwa jako trudność brak osób gotowych do bezinteresownego zaangażowania się w działalność ich organizacji, a 38% narzeka na problemy z utrzymaniem dobrego personelu. Gorzej, że z obydwojema tymi problemami boryka się więcej OSP niż jeszcze kilka lat temu (szerzej na ten temat w podrozdziale 1.4). Tak więc, mimo stosunkowo dużej atrakcyjności straży pożarnej w oczach społeczności lokalnych, prowadzenia młodzieżowych drużyn pożarniczych oraz otwarcia się na dzieci i młodzież, wymiana pokoleniowa pozostaje dla Ochotniczych Straży Pożarnych istotnym problemem. Decyduje o tym kilka czynników.

3.1.2. Problemy związane z wymianą pokoleniową

Przede wszystkim problemem jest migracja ze wsi do miast lub za granicę. Stosunkowo łatwo włączyć dzieci i młodzież danej miejscowości w działalność lokalnej OSP – robi się to za pośrednictwem Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych, a także przy okazji prowadzenia różnych działań, w tym kulturalnych. Jednak duża część pozyskanych młodych ludzi, kiedy dorośnie, wyjeżdża do miast za pracą czy aby kontynuować naukę. Newralgicznym momentem jest więc przejście z młodzieżowej drużyny do „dorosłej” jednostki, co przypada właśnie na moment wchodzenia w dorosłość. Dotyczy to zarówno podstawowego obszaru aktywności OSP (działalności ratowniczej), jak i dodatkowych obszarów działania, w tym kultury.

Teraz jest problem z „narybkiem”, z wciąganiem młodych do straży czy orkiestry. Kiedyś np. był mocny trzon orkiestry, a teraz jest duża rotacja, młodzież gra w orkiestrze, kiedy chodzi do miejscowej podstawówki i gimnazjum, a potem wyjeżdża ze wsi i nie ma już czasu na

¹⁸ Mediana.

¹⁹ P. Adamiak, Ochotnicze Straże Pożarne w Polsce, Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2013.

przychodzenie na próby. Taką nierównowagę w zaangażowaniu starszych i młodszych widać też na zebraniach, na posiedzeniach zarządu itp.

Byli tacy, którzy ukończyli kursy i mogliby za chwilę jeździć na akcję, ale wyjechali za granicę. To duża strata.

Innym problemem jest zmiana życiowych priorytetów. Dla części młodych ludzi w pewnym momencie ważniejsze od działalności w OSP staje się życie rodzinne i zawodowe.

Przychodzą stare, siwe dziadki, a młodych można na palcach policzyć. Żenią się, potem praca, dziecko i nie mają czasu.

Zmieniły się czasy, kiedyś nie było z tym problemu, żeby dostać zwolnienie od pracodawcy. Jak kiedyś był jakiś wyjazd pilny, to nie było problemu, kierownik dawał zwolnienie. A teraz najważniejsza jest praca.

Jest to tym bardziej istotne, że Ochotnicza Straż Pożarna się profesjonalizuje, a wobec strażaków – ochotników stawia coraz większe wymagania dotyczące chociażby udziału w szkoleniach czy stanu zdrowia (powinno być doskonałe). Ochotnikom coraz trudniej spełnić wygórowane warunki, a to jeszcze bardziej utrudnia pozyskiwanie nowych osób do działalności ratowniczej.

Dla części OSP poważną trudnością jest organizowanie aktywności Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych w atrakcyjny sposób. Dotyczy to zwłaszcza jednostek skoncentrowanych niemal wyłącznie na działalności ratowniczej, w której osoby małoletnie nie mogą, zgodnie z przepisami, uczestniczyć. W takich wypadkach młodzieżowe drużyny stają się swego rodzaju przechowalniami, w których młodzi ludzie czekają na osiągnięcie pełnoletności, aby dopiero wtedy (po przejściu odpowiednich szkoleń) uczestniczyć w akcjach. Do tego czasu młodzi adepci mogą brać udział w zawodach sportowych i pożarniczych, uczestniczyć w szkoleniach i innych działaniach OSP, ale to, jak spędzają czas w Młodzieżowej Drużynie Pożarniczej, w największym stopniu zależy od inwencji i zaangażowania ich opiekunów.

Działalność w MDP to przede wszystkim wyjazdy studyjne, na których np. można zobaczyć, jak działa państwowa straż. MDP mogą brać udział w zajęciach z samoobrony, w zawodach. Ich spotkania odbywają się w miarę regularnie, regularnie obcuje ze sprzętem. Ale byłoby fajnie, gdyby ta struktura była bardziej rozbudowana, a członkostwo w niej nie polegało tylko na czyszczeniu sprzętu, tylko żeby było to coś poważniejszego.

MDP to taka trochę przechowalnia, bo w akcjach mogą brać udział tylko dorośli.

Na szczęście można wskazać wiele przykładów młodzieżowych drużyn działających niczym kluby czy świetlice, mających dla młodych ludzi bardzo ciekawą ofertę, niekoniecznie związaną tylko i wyłącznie z działalnością ratowniczą.

OSP B.

OSP B. bardzo mocno angażuje się w pracę z młodzieżą. Choć Młodzieżowa Drużyna Pożarnicza istniała od dawna, to dopiero za kadencji poprzedniego naczelnika zaczęto aktywnie włączać młodzież w różne inicjatywy: kulturalne, historyczne, sportowe, szkoleniowe i integracyjne. Młodzież uczestniczyła m.in. w zawodach sportowych, wyjeżdżała na obozy, prowadziła internetową kronikę OSP, dokumentowała historię swojego miasta, spędzała razem czas na zabawie lub nauce pod okiem opiekunów.

Robiliśmy projekt wokół świetlicy, potem ta świetlica została uruchomiona, kupiliśmy komputery (...). Cały czas coś się działo, potem zaczęliśmy dużo wyjeżdżać. Na początku był jeden wyjazd w ciągu roku, potem dwa, potem ja zrobiłem pierwszy nabór do Młodzieżowej Drużyny Pożarniczej w szkole. A żeby w jeszcze inny sposób werbować ludzi, to robiłem turnieje piłki nożnej, tenisa stołowego. [Opiekun MDP]

W B. dzieciaki z całej dzielnicy przychodzą i tam się spotykają. Tam były zawsze drzwi otwarte, dzieciaki miały opiekę dorosłych osób, robiły to, co chciały. Te strażnice pełniły funkcje minicentrów kultury. [Dyrektor liceum]

Rodzice zawsze wiedzieli, co się dzieje z ich dziećmi. Wiedzieli, że jeżeli dziecko jest w straży, to nie ma się czego obawiać. Nieraz mówili – Pani Krzysztofie, gdyby nie Pan, to nie wiem, co z mojego dziecka by było (...). Jak zaczynałem w OSP B., było 6 pucharów, jak odchodziłem było 212. Sport był bardzo ważny, bo to bardzo nakręca młodych ludzi, zwiększa ich zaangażowanie, oni dzięki temu się kształtują. [Były naczelnik OSP]

Po zmianach personalnych i zmianie naczelnika OSP B. drużyna młodzieżowa nie straciła animuszu, choć jej profil jest teraz nieco inny. W ramach wspólnego spędzania czasu organizowane są szkolenia, ćwiczenia sportowe, wyjazdy, seanse filmowe, gry, zabawy, pomoc w odrabianiu lekcji. Młodzieżową Drużynę Pożarniczą tworzą niezwykle zaangażowane społecznie i zintegrowane ze sobą osoby, dla których przynależność do takiej grupy oznacza wielką nobilitację. Słuchając wypowiedzi młodzieży, można odnieść wrażenie, że OSP pozostaje dla niej bardzo ważnym miejscem, w którym można się realizować, spełniać swoje marzenia i czuć się bezpiecznie.

OSP to dla mnie drugi dom, miejsce, gdzie mogę spędzić całe życie. [Członek MDP]

Ważne jest takie wzajemne dbanie o siebie. W końcu nauczyliśmy się też, że my musimy tym młodszym pomagać, bo oni tak sami sobie nie poradzą. Jesteśmy taką drużynową rodzinką. [Członek MDP]

To jest dla nas przygotowanie do dorosłego życia. Tutaj jest dyscyplina i jakby to powiedzieć... uczymy się życia tak naprawdę. Nie jesteśmy tutaj rozpieszczani, mamy swoje zadania i tyle. Jak czegoś nie zrobimy, to są konsekwencje, są kary. Ale nagrody też są. [Członek MDP]

Chciałam poznać nowych ludzi, robić coś nowego, robić coś dla siebie i innych, przeżyć superchwile, nauczyć się nowych rzeczy. Teraz to nawet nie wyobrażamy sobie życia, żeby tu nie przychodzić. [Członkini]MDP

Wreszcie, o wizerunku i popularności OSP, a co za tym idzie także o chęci zaangażowania się w jej działania niekiedy decyduje sprzęt i poziom wyposażenia jednostki.

Był taki czas, że OSP była kojarzona z obciachem. Teraz mamy supersamochody, łódkę, młodzież nie ma się czego wstydzić.

Oni [młodzi ludzie] się zachłystują tym sprzętem.

3.1.3. Aktywność kulturalna a wymiana pokoleniowa

W innej sytuacji znajdują się jednostki OSP, które poza działalnością ratowniczą są także aktywne na innych polach, na przykład prowadzą działalność kulturalną, ponieważ łatwiej im w takie działania zaangażować dzieci i młodzież. Z prowadzoną na dużą skalę aktywnością kulturalną, sportową czy też ogólnie – społeczną wiąże się bowiem na ogół bardziej inkluzywny charakter organizacji. W niektórych przypadkach to właśnie działalność społeczna jest magnesem, który przyciąga młodzież do OSP. Zaangażowanie młodych ludzi w działania pozaratownicze, na przykład kulturalne, może owocować ich silniejszym związaniem ze strażą pożarną. W efekcie, przynajmniej część z nich zostaje też strażakami, angażując się później w działalność ratowniczą. Z drugiej strony, możliwy jest też zgoła inny scenariusz, w którym aktywność społeczna OSP staje się konkurencyjna dla działalności ratowniczej.

Trochę też orkiestra zabiera młodzież, bo czas jest ograniczony. Mało jest takich, którzy są i w straży, i w orkiestrze.

OSP C.

C. to miejscowość, z której bardzo dużo mieszkańców wyjeżdża do większych miast albo za granicę, aby się uczyć lub pracować. Choćby z tego powodu wymiana pokoleniowa

jest więc tu bardzo utrudniona. Dodatkowo, OSP jest mocno niedoinwestowana, dysponuje tylko starym sprzętem i samochodami. Nie działają więc bardzo istotne czynniki przyciągające młodych ludzi: prestiż związany m.in. z możliwością pracy na dobrym, profesjonalnym sprzęcie oraz obecność w OSP innych ludzi – kolegów, sąsiadów lub kogoś z rodziny.

Wina [brak młodych ludzi] leży po różnych stronach – jest wina ich [OSP] i wina wójtowej, że jednostka jest niedoinwestowana. Gdyby zakupiono nowy sprzęt, to ten supersprzęt może by przyciągnął młodych. [Sekretarz gminy]

Jeżeli dodamy do tego szereg innych warunków (szkolenia, badania lekarskie, sprawność fizyczna), które muszą spełnić osoby chcące zostać ratownikami, otrzymamy cały zestaw czynników utrudniających wymianę pokoleniową w Ochotniczych Strażach Pożarnych. Powoduje to, że naczelnik OSP C. ma świadomość, że to raczej aktywność kulturalna (prowadzona przy OSP w ramach grupy artystycznej XYZ) niż ratownicza jest obecnie większym magnesem dla młodych ludzi. XYZ zajmuje się m.in. fotografią, kuglarstwem, chodzeniem na szczydach, tańcem z ogniem, filmowaniem, krawiectwem, aktorstwem.

Ciężko przyciągnąć do siebie młodych (...) Mamy XYZ-owców, którzy dzięki tej grupie zbliżyli się do OSP, ale żeby ich tak mocniej wciągnąć w szeregi, to co ja tak naprawdę mogę dać...? Co ja im mogę zaoferować prócz przeszkolenia? Powiem, pojedź na akcję, to się będziesz dobrze bawił – to oni pukną się w czoło. [Naczelnik OSP]

Grupa XYZ jest doskonale znana i ceniona w okolicy, budzi zainteresowanie młodzieży z okolicy. To właśnie bycie w XYZ, a nie OSP jest okazją, aby stać się częścią zgranej paczki, która może działać razem. Część osób, które związały się z XYZ, zaczęło także swoją przygodę z działalnością ratowniczą w OSP. Wpływ XYZ można jednak oceniać różnie: z jednej strony ułatwia ona młodzieży zbliżenie się do środowiska OSP, z drugiej zaś czasami działa jak konkurencja. Przy ograniczonych zasobach czasu część młodzieży angażuje się w działania XYZ, które nie mają nic wspólnego z ratownictwem, nie identyfikując się nawet do końca z OSP.

Ja z OSP mam tyle wspólnego, że są tu moi znajomi z XYZ-u (...). Jestem częścią OSP, ale nie jeżdżę na akcje, a to mi się zawsze najbardziej kojarzyło z OSP – te akcje i robienie czegoś namacalnego. [Członkini XYZ]

Pomimo większej inkluzywności OSP działających w obszarze kultury (czy też szerzej – pozaratowniczo), również u nich występuje problem utrzymania ciągłości pokoleniowej. Włączenie młodych ludzi w działalność kulturalną niejednokrotnie wiąże się z jej profesjonalizacją oraz wykluczeniem seniorów, którzy nie potrafią odnaleźć się w nowym sposobie funkcjonowania grupy. Szczególnie znaczenie ma to w przypadku orkiestr strażackich.

Na początku istnienia orkiestry zainteresowanie nią było bardzo duże, ale część starszych osób zrezygnowała po jednej, dwóch próbach, bo jednak to było coś innego niż takie granie, jakie znali, tzn. granie ze słuchu. Teraz trzeba było grać z nut i to było dla nich za trudne.

OSP D.

Jeszcze kilkanaście lat temu orkiestra OSP D. składała się głównie z dziadków i działała o tyle, o ile. Momentem przełomowym było pojawienie się nowego kapelmistrza, który jednocześnie był nauczycielem muzyki w lokalnej szkole. Jak sam powiedział: *Wówczas postawiłem na młodych ludzi, choć początki były trudne.* Nowy kapelmistrz postawił też na profesjonalizację orkiestry. Wprowadził systematyczne próby oraz zwyczaj grania z nut, a nie ze słuchu, jak bywało dawniej.

Profesjonalizacja działalności spowodowała, że z orkiestry wykruszali się seniorzy. Nie mieli wystarczającej ilości czasu na próby, nie umieli grać z nut. Jak powiedział sam kapelmistrz: *Nie mogłem już z nimi pracować indywidualnie, oni mieli swoje przyzwyczajenia, byli źle ustawieni. Odchodzili. Ale główną przyczyną był wiek (...). Oni grali po swojemu, trudniej było ich prowadzić.* Można więc powiedzieć, że profesjonalizacja orkiestry wymusiła szybszą wymianę pokoleniową. Był to bardzo trudny proces, bo jak mówią członkowie orkiestry: *Były bardzo trudne sytuacje, były też łzy.* Obecnie w orkiestrze grają tylko i wyłącznie osoby młode, brakuje seniorów.

Ciekawe jest także, że w niektórych OSP można zaobserwować wyraźny podział pokoleniowy: działalnością ratowniczą zajmują się głównie starsi, a w działalność kulturalną angażują się młodszy, lub też na odwrót – to młodzież prowadzi działania ratownicze, a kultura pozostaje domeną starszych. Można przypuszczać, że w niektórych przypadkach każda z grup pokoleniowych szuka sobie swojego miejsca wewnątrz lub przy OSP. Brak współpracy może skutkować wspomnianymi wcześniej problemami z ciągłością pokoleniową.

OSP E.

W działalności OSP E. widać wyraźny podział pokoleniowy. W działalność kulturalno-społeczną, a więc uczestnictwo w orkiestrze czy też w projekty historyczne dokumentujące dzieje miejscowości lub samej jednostki angażują się przede wszystkim osoby starsze, a dla młodych najważniejsza jest działalność bojowa, czyli wyjazdy na akcje, ale też regularne treningi traktowane jako forma spędzania wolnego czasu. Zaangażowanie w inicjatywy kulturalne w przypadku młodych zajmuje drugie miejsce.

Bojówka i my to są dwie odrębne rzeczy. Nieraz są nawet jakieś pretensje, że jesteśmy oddzielni, że idziemy innymi torami. [Członek orkiestry]

OSP F.

W OSP F. w działania kulturalne włączają się przede wszystkim młodzi. Trzon orkiestry stanowią dzieci i młodzież. Co roku wśród młodzieży organizowany jest też nabór do orkiestry. Uczestnikami kółka plastycznego są głównie młodsze dzieci. Dzieje się tak pomimo tego, że malowanie czy granie w orkiestrze są zajęciami dość powszechnymi, w których mogliby uczestniczyć też starsi. Aktywność młodzieży w kulturalnych działaniach OSP nie przekłada się na ich zaangażowanie w strukturach OSP. Działalnością ratowniczą i przeciwpożarową zajmują się głównie osoby starsze.

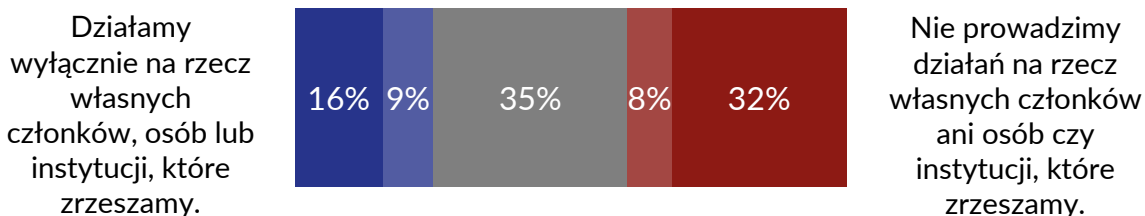
Wcześniej to była bardziej wielopokoleniowa orkiestra, dziś raczej jest młodzieżowa. Nabór do orkiestry jest na początku roku szkolnego i trochę jest tak, że jedni wciągają drugich, uczniowie przychodzą grupami.

3.2. Otwartość na lokalną społeczność

3.2.1. Kierunki działania

Specyfika funkcjonowania Ochotniczych Straży Pożarnych, związana przede wszystkim z ochroną przeciwpożarową i ratownictwem świadczonym okolicznej ludności, decyduje o tym, że prowadzą one głównie działalność skierowaną na zewnątrz swojej organizacji. Według modelu, w którym przeważa aktywność na rzecz osób spoza OSP, działa 41% jednostek, natomiast tylko co czwarta (25%) adresuje swoją aktywność głównie do własnych członków. Warto jednak podkreślić, że działania na rzecz lokalnej społeczności to nie tylko ochrona przeciwpożarowa, gdyż wiele jednostek prowadzi także szeroko zakrojoną działalność społeczną.

Wykres 23. Kierunki działalności OSP

OSP B.

OSP B. to przykład jednostki podejmującej szeroko zakrojone działania na rzecz lokalnej społeczności. Podkreślają to niemal wszyscy rozmówcy mający kontakt z tą organizacją.

Działalność straży jest tak wielokierunkowa, oni się zajmują praktycznie wszystkim. O co by ich poprosić, oni się wszystkim zajmują, nie tylko działaniami stricte ratowniczymi.
[Dyrektor liceum]

Poza ratownictwem przeciwpożarowym OSP B. zajmuje się także ratownictwem wodnym i ma pod opieką miejscowe kąpielisko. Prowadzi także szkolenia z ratownictwa medycznego i wodnego. Tworzy przyjazną przestrzeń dla młodzieży. Działania skierowane do młodzieży mają charakter edukacyjny, szkoleniowy, sportowy i integracyjny – wszystkie odbywają się w ramach Młodzieżowej Drużyny Pożarniczej. OSP prowadzi również działalność charytatywną, co dostrzegają szczególnie kierowniczki MOPS-u, który często korzysta ze wsparcia OSP podczas różnych akcji, np. podczas rozdawania paczek świątecznych czy żywności.

OSP pomaga nam tę żywność dostarczać, angażują się, przy rozdawaniu też nam pomagają. W tamtym roku mieliśmy 70 ton żywności, które trzeba było przerzucić. (...) Uczestniczą we wszystkich tego rodzaju naszych przedsięwzięciach, organizują grupy ludzi do pomocy (...). Z ich strony jest duże zaangażowanie, bo to jedzenie trzeba zwieźć, posegregować, popaczkować i jeszcze dowieźć.

Wreszcie, OSP zabezpiecza wiele miejskich imprez, wspierając w tym lokalne organizacje pozarządowe lub instytucje miejskie.

Gdyby ich nie było, brakowałoby mi przede wszystkim ich pomocy. Kiedy trzeba ściąć drzewo albo coś wypompować, dzwonię do OSP. Tak samo jak trzeba zabezpieczyć naszą imprezę. [Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji]

W przeszłości OPS B. działała z jeszcze większym rozmachem, podejmując działalność kulturalną oraz historyczną. Przykładem może być projekt dokumentujący przedwojenną historię miasta realizowany przez OSP i lokalną młodzież.

3.2.2. Kobiety w OSP

Ochotnicze Straże Pożarne wciąż pozostają zdecydowanie męskim środowiskiem. W typowej (przeciętnej) OSP kobiety stanowią zaledwie 11% członków. Jeszcze rzadziej zdarza się ich obecność w zarządzie, stanowią one w przeciętnej OSP 8% jego składu. Wyłącznie męskie zarządy ma 61% OSP, a ani jednej kobiety nie ma wśród swoich członków 26% OSP. W części OSP kobiety funkcjonują w stereotypowych rolach,

angażują się w prace porządkowe w remizie lub w gotowanie podczas strażackich uroczystości. Brak uczestnictwa kobiet w akcjach ratowniczych często tłumaczony jest zwyczajem czy kulturą, a niekiedy bywa także racjonalizowany.

Kobiety mogą być w OSP, ale u nas nie ma takiej kultury. Gdybym był dowódcą, to do płonącego budynku dziewczyny bym nie wpuścił.

Strażak to jednak raczej mężczyzna. Kobiety mogą się przydać na przykład do gotowania albo żeby było z kim potaćzyć.

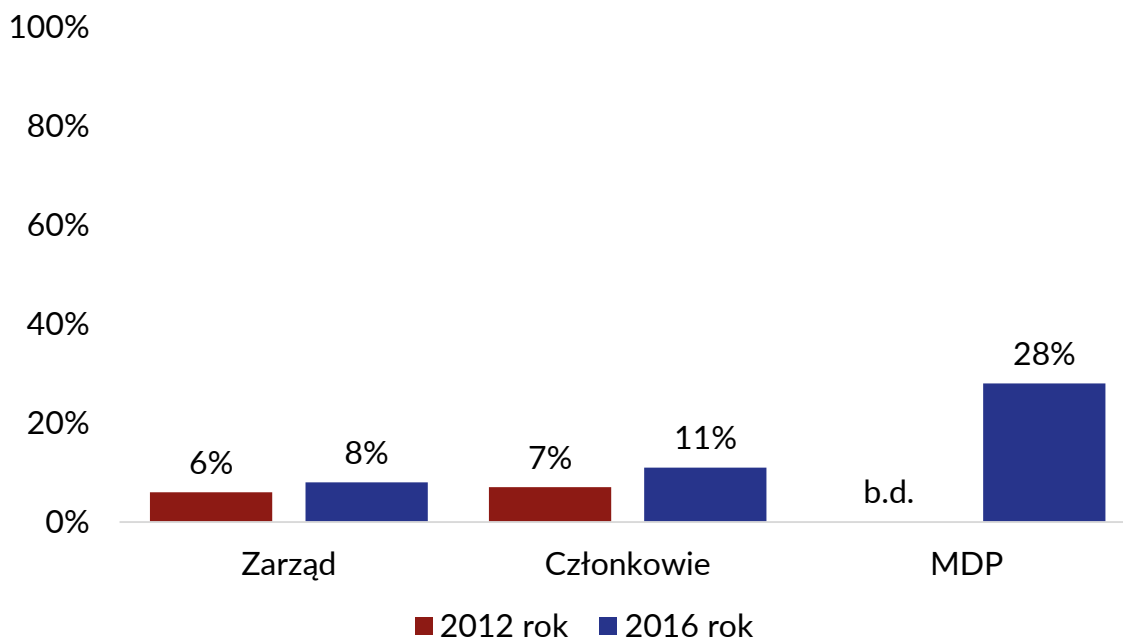
Niekiedy potrzebna jest duża siła fizyczna, na przykład nożyce do cięcia metalu są bardzo ciężkie i kobiecie byłoby trudno [ich użyć].

Widać jednak wyraźnie, że dominacja mężczyzn zaczyna słabnąć. W przeciętnej Młodzieżowej Drużynie Pożarniczej kobiety stanowią już 28% członków. Może to oznaczać, że w niedalekiej przyszłości udział kobiet w życiu OSP będzie rósł. Taki trend jest zresztą widoczny już teraz: od 2012 roku odsetek kobiet wzrósł zarówno wśród szeregowych członków, jak i członków zarządów OSP (patrz wykres). Ponad jedna piąta (22%) OSP prowadzi także kobiece drużyny pożarnicze. W niektórych jednostkach OSP już teraz nie widać różnic pomiędzy rolami kobiecymi i męskimi, co podkreślają sami strażacy.

U nas jest pełne równouprawnienie. Dziewczyna jest kierowcą, kobiety jeżdżą normalnie do pożarów, na każdą akcję. Przechodzą wszystkie szkolenia. Kobiety pomagają też przy zabezpieczaniu imprez. Robią to samo co mężczyźni. Nie jest tak, że panie są tylko od gotowania na imprezy strażackie. A jak ostatnio było walne zebranie, to jednego dnia gotowały panie, a drugiego panowie.

Wykres 24. Odsetek kobiet w przeciętnej jednostce OSP

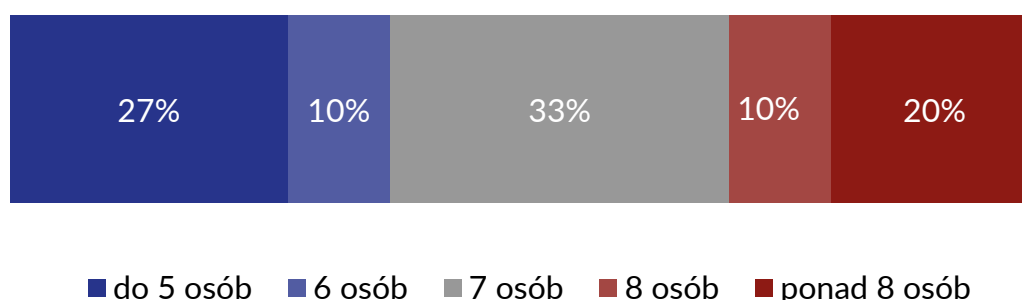

3.3. Liderzy i zarządy

3.3.1. Podstawowe informacje o zarządach

W Ochotniczych Strażach Pożarnych – jak we wszystkich innych stowarzyszeniach – najwyższą władzę sprawuje zarząd. To on podejmuje najważniejsze decyzje, reprezentuje organizację w kontaktach zewnętrznych (np. z administracją, sponsorami, mediami), pozyskuje pieniądze na działalność i nimi zarządza. W przeciętnej OSP zarząd liczy 7 osób. Zarząd mniejszy niż siedmioosobowy funkcjonuje w 37% OSP, natomiast większy niż 7 osób – w 30% OSP.

Wykres 25. Liczebność zarządów OSP

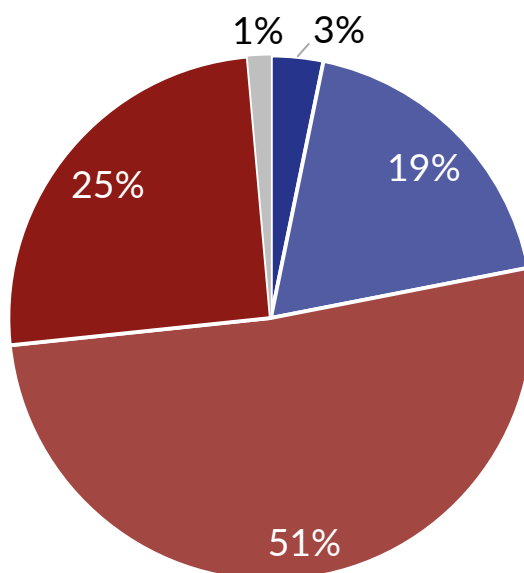

W przeciętnej OSP niemal jedna piąta (19%) członków zarządu ma wykształcenie wyższe, ponad jedna dziesiąta (11%) pracuje zawodowo w instytucjach publicznych (szkoły, domy kultury, biblioteki, ośrodki pomocy społecznej, urzędy pracy itp.), a 6% jest zatrudnionych w administracji samorządowej. Charakterystyczną cechą zarządów

jest ich niewielka zmienność. W porównaniu do poprzedniej kadencji jedna czwarta OSP (25%) ma dokładnie taki sam skład zarządu, a w przypadku połowy (51%) zmienił się on tylko w niewielkim stopniu. Aż 22% członków zarządu przeciętnej OSP zasiada w nim co najmniej od pięciu kadencji.

Wykres 26. Zmiany personalne w zarządach OSP

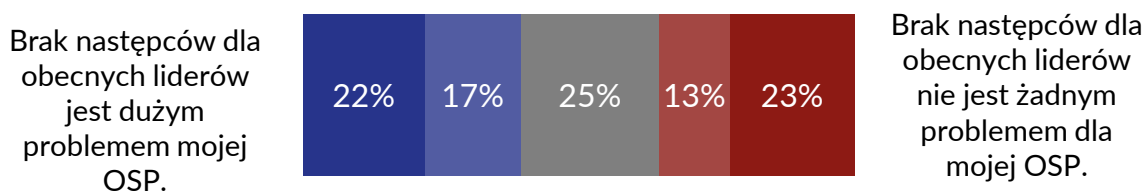

- Radykalne – żaden z obecnych członków zarządu nie zasiadał w nim w poprzedniej kadencji.
- Znaczne – co najmniej połowa składu zarządu to osoby inne niż w poprzedniej kadencji.
- Niewielkie – mniej niż połowa składu zarządu to osoby inne niż w poprzedniej kadencji.
- Brak zmian – zasiadają w nim te same osoby co w poprzedniej kadencji.
- Nie dotyczy – obecny zarząd jest pierwszym od założenia OSP.

Mała zmienność składu zarządów wynika z braku osób skłonnych do zaangażowania się w jego prace. Tylko w jednej piątej (20%) OSP podczas ostatnich wyborów zarządu było więcej kandydatów niż miejsc. Wiąże się to bezpośrednio z trudnościami z wymianą pokoleniową członków OSP. Opisywane w poprzednich akapitach problemy ze znalezieniem osób gotowych do zaangażowania się w działalność OSP przekładają się także na brak następców dla obecnych liderów. Z takim problemem boryka się 39% OSP.

Wykres 27. Wymiana pokoleniowa liderów OSP

Co więcej, jedna trzecia Ochotniczych Straży Pożarnych (33%) doświadcza trudności związanych ze znużeniem i „wypaleniem się” osób zarządzających organizacją. Stanowi to dla nich coraz poważniejszy problem, gdyż w 2012 roku odczuwało go tylko 19% straży.

Niewielka zmienność składu zarządów oraz brak następców liderów wynikają jednak nie tylko z braku chętnych. W niektórych przypadkach problem leży także po stronie samych liderów, którzy nie są skłonni dzielić się władzą i nie widzą konieczności wychowania następców.

Brak młodych wynika po części z zachowania samych strażaków, którzy traktują młodzież jedynie jako wsparcie. Nie chcą oddawać im odpowiedzialności i władzy, a wybory są fikcją, bo wygrywają ci, co mają wygrać.

Proces wymiany liderów, choć możliwy, jest więc niekiedy bardzo trudny, wymaga wiele wysiłku, empatii i zrozumienia z obu stron. Może jednak skutkować „nowym otwarciem”, wypracowaniem nowego modelu funkcjonowania OSP, zmianą jej charakteru.

OSP B.

Przed wymianą pokoleniową liderów OSP B. koncentrowała się głównie na działaniach ratowniczych. Działalność OSP poza ratownictwem miała zdecydowanie charakter wsobny, była adresowana głównie do własnych członków. Jeden z rozmówców stwierdza nawet, że OSP była zgrzybiłą instytucją. Mimo wszystko, w ramach OSP funkcjonowała Młodzieżowa Drużyna Pożarnicza, w której pojawił się aktywny lider. Po pewnym czasie miejscowa starszyzna zaufała mu i, doceniając jego dotychczasową działalność, wybrała go naczelnikiem. To był pierwszy krok ku zmianie funkcjonowania jednostki.

Początki współpracy młodego lidera Krzysztofa ze strażacką „starszyzną” były trudne. Młodsza frakcja przejęła władzę w OSP, bo nowy naczelnik przyjmował nowych, młodych członków i zmieniały się proporcje między seniorami a młodymi.

Starsi tracili władzę i wpływ. Początkowo współpraca międzypokoleniowa była trudna, ale później udało się już ją ułożyć.

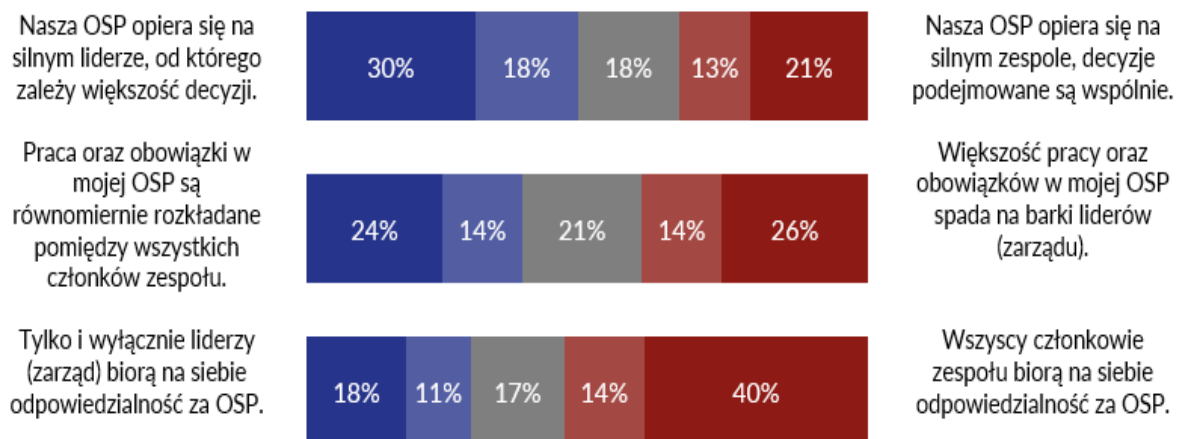
Zanim starzy polubili młodych, to minęło pięć lat. [Były naczelnik]

Wzajemne zaufanie udało się w końcu zbudować, zwłaszcza gdy pojawiły się sukcesy, m.in. udane wnioski o dotacje, sukcesy Młodzieżowej Drużyny Pożarniczej, dużo działań na rzecz mieszkańców miasta B. Jednak nie tylko sukcesy decydowały o tym, że w OSP B. wymiana liderów się udała. Kiedy młodzi przejęli władzę, o starszych bardzo dbano, włączano ich w działania, zapraszano na imprezy, starano się zachować tzw. zazębienie międzypokoleniowe.

3.3.2. Rola liderów w praktyce funkcjonowania OSP

Problem wymiany pokoleniowej wśród liderów Ochotniczych Straży Pożarnych jest tym bardziej znaczący, że są one organizacjami, w których rola liderów jest trudna do przecenienia. Choć ponad połowa (54%) liderów OSP jest zdania, że wszyscy członkowie biorą na siebie odpowiedzialność na funkcjonowanie jednostki, to jednak 38% przyznaje, że większość obowiązków spada na barki zarządów. Niemal połowa (48%) OSP funkcjonuje też według liderowskiego modelu, w którym większość działań i decyzji podejmuje silny i charyzmatyczny lider.

Wykres 28. Rola liderów w OSP

Dużą rolę lidera potwierdzają wnioski z badań terenowych. Niejednokrotnie to właśnie liderzy byli motorami znaczących zmian w swoich jednostkach, wyznaczyli nowe kierunki działań, rozpoczęli nowe projekty, zmieniali charakter organizacji, pociągając za sobą pozostałych, cementowali zespół i tworzyli pozytywną atmosferę.

OSP B.

Rolę lidera w działalności straży pożarnej doskonale obrazuje przykład OSP B. To wraz z pojawieniem się nowego lidera kilkanaście lat temu OSP rozpoczęła szeroką działalność społeczną. Stało się to z inicjatywy jednego człowieka, który umiał pociągnąć za sobą pozostałych.

On był motorem i początkiem przemiany działalności OSP. Jak nastąpiła zmiana pokoleniowa, przyszło nowe pokolenie, m.in. Krzysiek [nowy lider], to zaczęło to iść też w innym kierunku. Owszem, oni byli w systemie ratownictwa przeciwpożarowego czy drogowego, nadal są, ale też zaczęli sięgać po inne rodzaje działalności: edukacyjną, kulturalną, promocyjną, wypoczynkową. Znacznie poszerzono działalność OSP. [Pracownik MOPS-u]

Całokształt pozaratowniczej działalności OSP był pomysłem naczelnika, a o rozpoczęciu konkretnych działań niejednokrotnie decydowały jego osobiste zainteresowania i pasje. W taki właśnie sposób rozpoczęto tworzenie przy OSP biblioteki, podobnie stworzono małe obserwatorium astronomiczne.

Chcieliśmy zrobić małe obserwatorium astronomiczne. Z tej kasy, co od miasta dostaliśmy, kupiłem dwa teleskopy. Teraz stoją nieużywane. [Były naczelnik]

Na pytanie, dlaczego akurat obserwatorium astronomiczne, pada odpowiedź: *A dlaczego nie? Zawsze mnie to interesowało. [Były naczelnik]*

Rola lidera jest bardzo ważna, jeśli chodzi o integrację środowiska związanego z OSP oraz tworzenie pozytywnej atmosfery. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji, gdy dochodzi do zmiany pokoleniowej, a seniorzy muszą zacząć współpracować z młodszymi. Były lider OSP mówi o tym w następujący sposób:

OSP jest miejscem, które się tworzy tylko z ludzi (...), zawsze musi być lider, który będzie cementował to wszystko, no i ten lider musi być w jakiś sposób ciepły. To znaczy w straży musi być pewien rygor, obowiązek i odpowiedzialność, ale straż jest przede wszystkim jednostką społeczną – czyli nie da się komendami zrobić fajnej atmosfery.

Obecnie, po zmianach personalnych, w tym także po zmianie naczelnika, OSP B. przestała angażować się w działania kulturalne. Profil jej działalności uległ znaczącej zmianie. Teraz koncentruje się na ratownictwie pożarowym i wodnym, a jej główną aktywnością społeczną jest prowadzenie Młodzieżowej Drużyny Pożarniczej. W dużej mierze zmiana ta wynika z nastawienia nowego naczelnika, dla którego priorytetem jest ratownictwo. Mówiąc o przyszłości jednostki, nowy naczelnik kładzie nacisk na ratownictwo wodne oraz prowadzenie drużyny młodzieżowej i nie

wspomina o działalności kulturalnej. Ma przy tym świadomość, że to on wyznacza kierunki działania OSP.

Mamy kilka celów (...). Próbowaliśmy część tych celów nazwać, ale wiem, że to są przede wszystkim moje cele, a oni [pozostali strażacy] je po prostu zaakceptowali. Numer jeden, jeśli chodzi o operacyjność, to uzyskanie zgody i dalszy rozwój ratownictwa wodnego (...). A drugi cel to jest rozwój Młodzieżowej Drużyny Pożarniczej. [Obecny naczelnik OSP B.]

OSP F.

W miejscowości F. od pewnego czasu przy OSP funkcjonuje kółko malarskie, które wypełnia pewną lukę w ofercie zajęć pozaszkolnych dla miejscowych dzieci. Fakt, że przy OSP prowadzi się tego typu zajęcia, wynika tylko i wyłącznie z inicjatywy jej naczelnika, który interesuje się malarstwem. Strażakom z F. nie udzieliło się jednak hobby naczelnika. Kółko malarskie jest aktywnością pozostającą zupełnie na uboczu działań ich organizacji. Można odnieść wrażenie, że w jego prowadzenie zaangażowany jest tylko naczelnik oraz prowadzący zajęcia miejscowy artysta. Fakt, że w F. odbywają się zajęcia kółka malarskiego, wynika więc głównie z inicjatywy naczelnika oraz z tego, że mogą się one odbywać w remizie.

4. Wartości i emocje związane z OSP

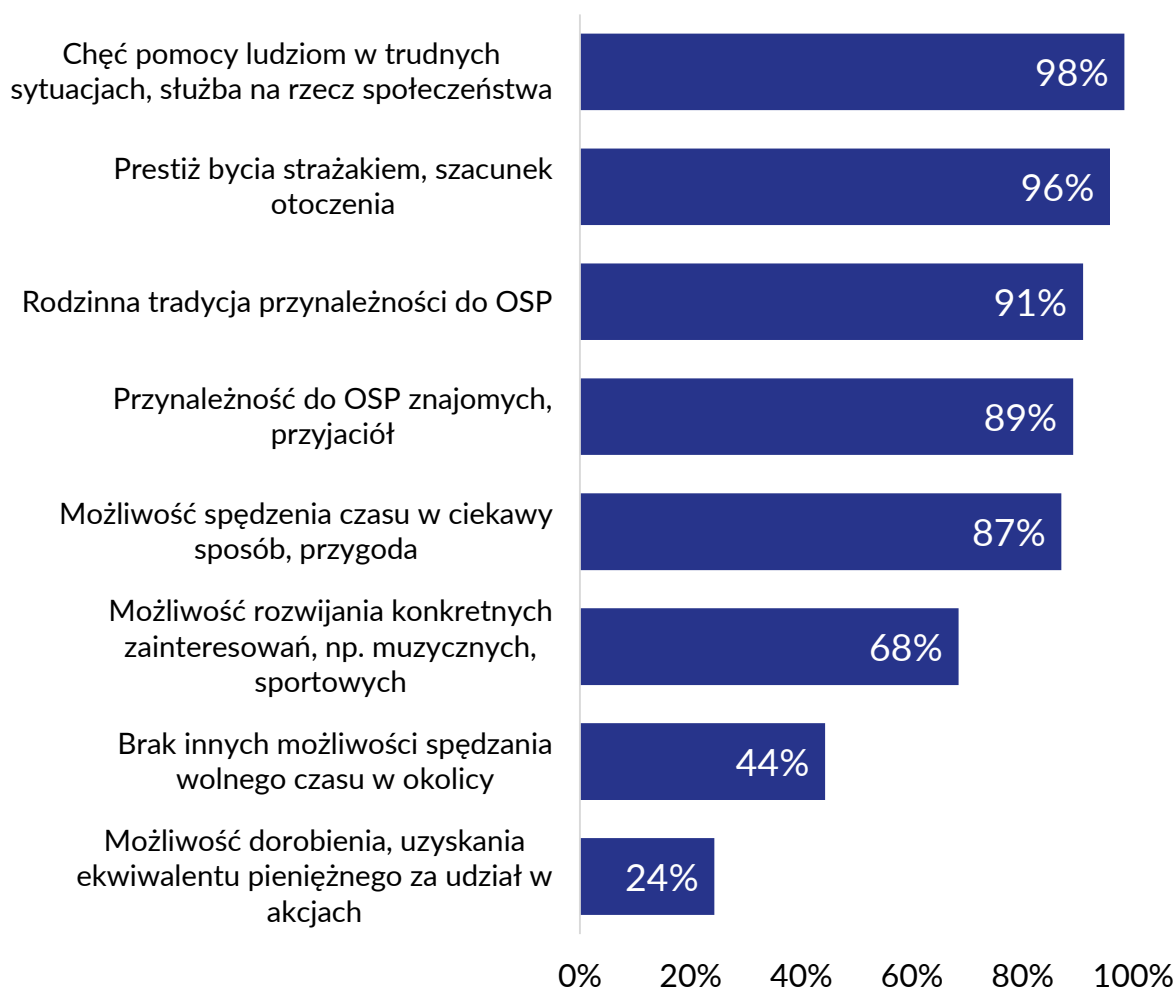
4.1. Motywacje do działania w OSP

Motywy skłaniające do włączenia się w działalność Ochotniczych Straży Pożarnych są różnorodne. Niemal wszystkimi strażakami kierują pobudki altruistyczne – w 98% przypadków do aktywności w OSP przyciąga ich możliwość pomocy ludziom w potrzebie i służby na rzecz społeczeństwa. Ogromne znaczenie ma też wizerunek, jaki OSP mają w lokalnych społecznościach. 96% jednostek strażackich przyznaje, że zasilaniu ich szeregów sprzyja prestiż związany z byciem strażakiem. W naturalny sposób prestiż i szacunek, jakimi cieszą się OSP, wiążą się bezpośrednio z faktem, że zadaniem strażaków jest ratowanie ludzkiego dobytku i życia. OSP kojarzy się zatem ze służbą na rzecz społeczności, pracą wykonywaną z zaangażowaniem, a strażacy są na ogół postrzegani jako ludzie godni zaufania i gotowi do poświęceń.

OSP to pierwsza organizacja, która się ludziom kojarzy. Mieszkańcy na pewno nas doceniają.

Mamy większy szacunek [niż inni], jesteśmy inaczej traktowani.

Wykres 29. Motywacje strażaków do działania w OSP

Dla młodych ludzi bycie strażakiem wiąże się z poczuciem pewności siebie, kompetencjami czy życiową zaradnością. Chcą przyłączyć się do straży, by nabyć pożądane umiejętności i stać się podobnymi do podziwianych przez siebie osób. W tym sensie przystąpienie do OSP staje się dla młodzieży jednym z rytuałów wchodzenia w dorosłość. Akces do tej organizacji sprawia, że młody człowiek staje się kimś ważnym w lokalnej społeczności, jest rozpoznawalny i może czuć się współtwórcą wizerunku straży.

Ludzie inaczej na ciebie patrzą, są takie fajne podziękowania. A straż jest lubiana – fajnie jest to współtworzyć i działać, wiedząc, że ma się poparcie tych ludzi.

Dziewczynka młodsza ode mnie o dwa lata mówi do mnie per pan albo pani starsza o 20 lat rozmawia ze mną tak normalnie, jakbym był w jej wieku. [Młoda członkini OSP]

Jak się widzi strażaków w akcji..., sposób, w jaki oni działają, są pewni siebie, wiedzą, co robić, to jest to pewną inspiracją i człowiek też chciałby działać w podobny sposób i mieć trochę takiego życiowego ogarnięcia, takiej pewności siebie.

Istotnym powodem przynależności do OSP jest też przynależność do straży osób z otoczenia: rodziny i znajomych. Na tradycje rodzinne, np. przynależność do straży dziadka czy mamy, jako ważny powód wstąpienia do OSP wskazuje 91% naszych respondentów. Z kolei na przynależność znajomych i przyjaciół wskazuje 89% rozmówców.

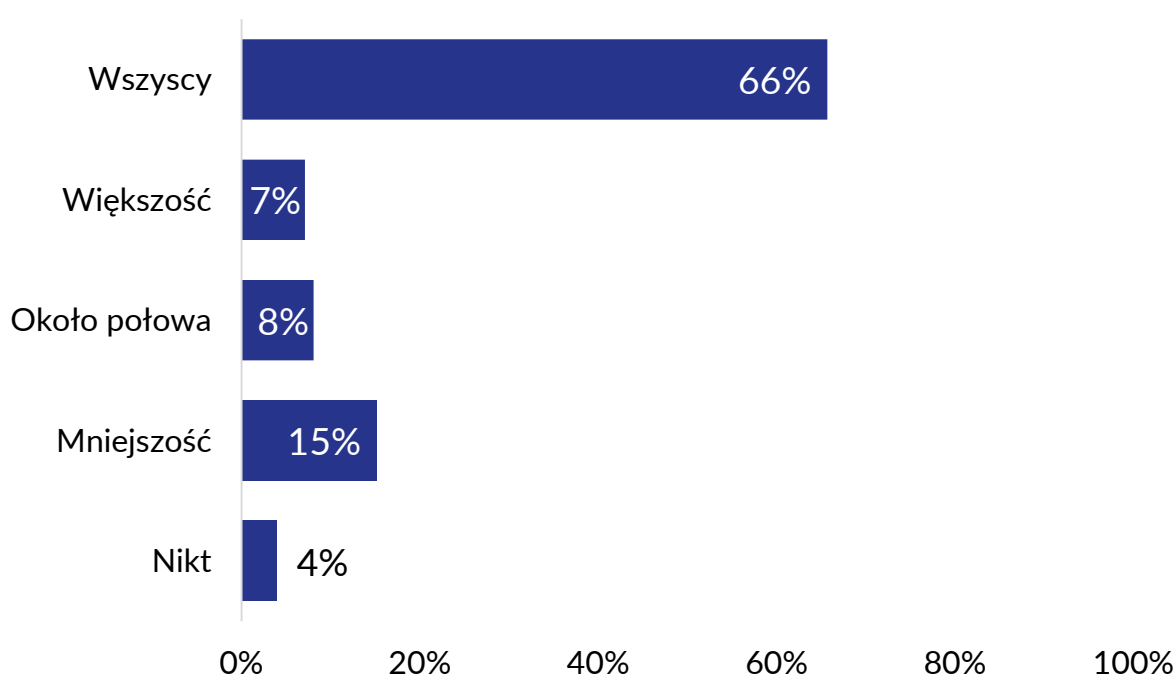
Do działania w OSP zachęcają też różnego rodzaju powody osobiste i przyczyny związane z potrzebą samorozwoju. Przedstawiciele 87% jednostek podają, że ich członków motywuje możliwość spędzania wolnego czasu w ciekawy sposób, przeżycia pewnej przygody. Czasami jest to po prostu jedyna możliwość sensownego spędzania wolnego czasu – tak jest w przypadku 44% jednostek. Na możliwość rozwijania konkretnych zainteresowań, np. sportowych czy muzycznych, wskazuje 68% respondentów. Straż to również, jak to określił jeden z młodych strażaków, „pomysł na życie”. Uczestniczenie w treningach, szkoleniach albo próbach zespołu czy orkiestry może być elementem inwestycji we własny rozwój i przyszłą karierę. Część młodzieży działającej w Młodzieżowych Drużynach Pożarniczych traktuje swoje zaangażowanie jako przygotowanie do pracy w charakterze zawodowych strażaków. Inni mogą w drużynie sprawdzić swoje zdolności przywódcze i spróbować sił jako liderzy. Jeszcze inni mają szansę rozwijać swoje zdolności artystyczne.

Straż to nie tylko hobby czy pewne poczucie obowiązku; dla niektórych to pomysł na życie. Bo Dawid poszedł do szkoły aspiranckiej. Mamy też tubistę, który jest na akademii muzycznej i może kiedyś w filharmonii zagra. Ja, może nie zawodowo, ale dzięki orkiestrze to po weselach zacząłem grać.

Innym, bardzo pragmatycznym motywem do włączenia się w działania OSP jest możliwość dorobienia. Za udział w akcjach ratowniczych, działaniach prewencyjnych czy szkoleniach strażacy mogą uzyskać tzw. ekwiwalent, czyli finansową rekompensatę. Fakt ten jest podawany za istotny powód przystąpienia do OSP przez reprezentantów 24% straży. Okazuje się, że strażacy zazwyczaj nie otrzymują lub dobrowolnie zrzekają się ekwiwalentu, traktując swoją działalność ratowniczą jako nieodpłatną. W ciągu roku taka sytuacja miała miejsce w 71% jednostek, a w 66% jednostek ekwiwalentu nie pobierała ani jedna osoba.

Wykres 30. Jednostki OSP, w których określona część członków nie otrzymuje ekwiwalentu (czyli finansowej rekompensaty za udział w akcjach i szkoleniach)

Przyczyną takiej postawy była w połowie przypadków chęć finansowego wsparcia działań swojej jednostki. W jednej trzeciej OSP ich członkowie zrezygnowali z ekwiwalentu, ponieważ ich zdaniem przyjmowanie go nie licuje z poczuciem misji, polegającej na bezinteresownym niesieniu pomocy potrzebującym.

Mimo częstej praktyki rezygnowania z ekwiwalentu, strażacy cenią sobie potencjalną możliwość otrzymywania tych pieniędzy. Spotykana wśród mieszkańców opinia, wedle której strażacy powinni z nich rezygnować, budzi sprzeciw reprezentantów 63% jednostek. Jednocześnie 59% jest zdania, że Ochotnicze Straże Pożarne powinny świadczyć wszystkie swoje usługi za darmo, nie pobierając za nie żadnych opłat. Z drugiej strony przedstawiciele 65% uczestniczących w badaniach jednostek twierdzą, że OSP powinny mieć możliwość zarabiania pieniędzy, aby móc finansować swoją działalność. Widzimy więc pewnego rodzaju rozdzźwięk, jeśli chodzi o poglądy samych strażaków na finansowe aspekty ich działalności.

Jak wynika z naszych badań, nowi członkowie zapisują się do OSP, mając na uwadze ich zróżnicowaną ofertę: wiele osób zaczyna się interesować strażą ze względu na możliwość włączenia się w działalność bojową, uczestniczenia w zawodach sportowych czy przystąpienia do młodzieżowej orkiestry. Do OSP przyciąga jednak przede wszystkim możliwość uczestnictwa w akcjach ratowniczo-gaśniczych. Wybierając między działaniami ratowniczymi a kulturalnymi, aż 76% respondentów wskazało na te pierwsze jako ważniejsze, częściej decydujące o akcesie do OSP. Z kolei 23% badanych wskazało, że młodych adeptów przyciągają zarówno działania bojowe, jak i kulturalne. Co ciekawe, w odczuciu samych strażaków nikt nie zgłasza się do OSP tylko ze względu na możliwość skorzystania z jej oferty kulturalnej.

Członkostwo w OSP wiąże się także z innymi korzyściami, wśród których można wymienić np. dostęp do szkoleń. 63% jednostek OSP organizuje szkolenia wewnętrzne, a 72% korzysta ze szkoleń zewnętrznych, prowadzonych przez samorządy bądź Państwową Straż Pożarną. Możliwość doszkalania się także może mieć wpływ na chęć przynależności do OSP.

W tym miejscu warto podkreślić jeszcze inny aspekt motywujący do aktywności w OSP: poczucie przynależności i wspólnoty. Członkowie OSP mówią o straży jako o swoim „drugim domu”, miejscu, gdzie czują się potrzebni. Tu spędzają wolny czas, robiąc jednocześnie rzeczy ważne i pożyteczne, które dają im poczucie sensu. Nie dziwi, że taka formacyjna organizacja, dająca poczucie przynależności i szansę na rozwój, jest atrakcyjnym miejscem dla młodych chłopców i dziewcząt, szukających u progu dorosłości swojego miejsca w życiu.

Nie miałem co robić w obcym mieście, tu wróciłem, zacząłem przychodzić codziennie, jak do domu. Ja sobie nie wyobrażam, przynajmniej nigdy nie próbowałem wyobrazić sobie życia bez straży.

Jak silne są więzi członków OSP ze swoją jednostką, pokazują przykłady strażaków, którzy ze względu na wiek czy stan zdrowia nie mogą już uczestniczyć w akcjach bojowych. W miarę możliwości starają się oni uczestniczyć w życiu organizacji, przychodzą na spotkania, uczestniczą w ważnych wydarzeniach, przedstawiają się jako strażacy.

Jakkolwiek praca w straży jest ciężka i odpowiedzialna, to jest też opisywana jako wyzwanie, przygoda i przyjemność. Ta pasja i chęć przeżycia przygody motywuje do zaangażowania w OSP. Opowiadając o swoich zadaniach, strażacy często używają słowa „fajda”. Fajdę sprawiają im nie tylko ćwiczenia i działalność bojowa, ale także praca edukacyjna z dziećmi i młodzieżą oraz udzielanie się na szeroko rozumianym polu kultury.

Najważniejsze, co mi osobiście sprawia frajdę, to spotkania prewencyjne. Jeździmy do przedszkola, szkoły, Iza i Jola są instruktorkami pierwszej pomocy. Może dzięki temu nie

jeździmy do pożarów, bo tak dobrze prewencja działa [śmiech]. Każdego w trakcie roku szkolnego staramy się obsłużyć w mieście i w okolicy, pokazać, że dzieciaki też potrafią pomagać poprzez te spotkania prewencyjne.

To zależy, w jakim kręgu straży działamy, czy w bojowym, czy kulturalnym. Dla mnie być w kręgu bojowym to jest bezinteresowna pomoc, a w orkiestrze – to frajda.

4.2. Strażacki etos

Bycie strażakiem jest niewątpliwie powodem do dumy. Chcąc lepiej zrozumieć strażacki etos, pytaliśmy samych członków OSP o to, co dla nich znaczy być strażakiem.

Być strażakiem to przede wszystkim **bezinteresowność w niesieniu pomocy innym**. Strażacy mają świadomość, że powinni być zawsze w gotowości, niezależnie od prywatnych i zawodowych zobowiązań. Zapytani o to, co znaczy dla nich przynależność do OSP, spontanicznie mówili o „robieniu czegoś dla innych” i „dawaniu czegoś od siebie”. Bycie strażakiem jest w tym sensie realizacją pewnej **misji społecznej**, to służba publiczna, ofiarność na rzecz lokalnej społeczności i gotowość do poświęceń. To także **świadomość odpowiedzialności za innych**.

Jak się wstępuje do straży, to się powinien człowiek liczyć z tym, że musi być zdyscyplinowany, obowiązkowy, odpowiedzialny. I na każde zawołanie powinien stanąć do pracy.

Połączenie gotowości do bezinteresownych poświęceń, odpowiedzialności przed swoimi kolegami, koleżankami oraz lokalną społecznością i poczucia, że robi się rzeczy ważne i ciekawe, jest **źródłem dumy i prestiżu**. Duma wiąże się też ze świadomością działania w elitarnej w pozytywnym znaczeniu tego słowa organizacji i jest elementem składowym silnego **poczucia wspólnoty i przynależności**. Co ciekawe, duma z przynależności do straży nie ustaje wraz z zakończeniem działalności w sekcji bojowej. Zarówno czynni strażacy, jak i strażacy – seniorzy, którzy z racji swojego wieku skupiają się już głównie na działalności kulturalnej, **cieszą się szacunkiem w lokalnej społeczności**, czują dumę z tej przynależności i szczególnej roli swojej organizacji w społeczności. Potwierdzają to dane ilościowe: reprezentanci aż 93% przebadanych jednostek OSP zgadza się ze stwierdzeniem, że „większość ludzi w Polsce z szacunkiem i uznaniem myśli o roli Ochotniczych Straży Pożarnych”.

Ludzie inaczej patrzą na ciebie, są takie fajne podziękowania, jednak straż jest lubiana – fajnie jest to współtworzyć i działać, wiedząc o tym, że ma się poparcie tych ludzi.

Głowa do góry, klata do przodu – jesteśmy z OSP!

Być strażakiem to znaczy być odpowiedzialnym i gotowym do działań na różnych płaszczyznach. (...) Dla mnie osobiście to jest powód do dumy, takiej lokalnej. Bo nie każdy zasługuje, żeby założyć mundur.

Warto podkreślić, że Ochotnicze Straże Pożarne to nadal organizacje zdominowane przez mężczyzn i ich etos również opiera się na wartościach i cechach charakteru uznawanych za typowo męskie. Tożsamość strażaków jest budowana przez **wspólną służbę, mundur, dyscyplinę i rytuały**, np. Święto Strażaka. Jednostka OSP ma poniekąd charakter bractwa, w którego ramach mężczyźni mogą się spotykać, spędzać razem czas, dbać o bezpieczeństwo swojej miejscowości. Ma ona również swoje rytuały przejścia i etos kształcenia lokalnych liderów. Cały ten kontekst umacnia poczucie wspólnoty.

Tutaj jest dyscyplina i, jakby to powiedzieć... uczymy się życia tak naprawdę. Nie jesteśmy tutaj rozpieszczani, mamy swoje zadania i tyle. Jak czegoś nie zrobimy, to są konsekwencje, są kary. Ale nagrody też są.

Ci ochotnicy muszą chcieć być – oni są naturalnymi liderami. To są ludzie, którzy w sposób naturalny chcą robić coś dla innych. (...) bo tu głównie chodzi o współpracę, o wspólne przebywanie i to, że ktoś za kogoś odpowiada.

Ważnymi elementami budującymi tożsamość strażaków są ich **atrybuty, takie jakie mundur i sztandar**. Mundur w sposób oczywisty wskazuje na przynależność danej osoby do grona strażaków. Dzięki niemu część prestiżu otaczającego straż sływa na tego, kto go nosi. Duma z munduru dotyczy także kobiet i dziewcząt. Choć rzadziej mają okazję, żeby go zakładać (a być może właśnie dlatego), stanowi on bardzo ważny element ich tożsamości jak członkiń OSP.

To jest trochę tak, jak założyć pierwszy raz w sklepie suknię ślubną. Jak się zakłada ten mundur, człowiek czuje się tak inaczej, fajnie. Chłopaki zakładają mundur częściej, a my, kobiety, raz do roku. Ale to już jest coś.

Mundur tworzy tożsamość. Jak człowiek zakłada mundur galowy, zarówno w jednostce bojowej, jak i w orkiestrze, to coś znaczy, utożsamiamy się z nim po prostu.

Jak się wydaje, powoli dokonuje się pewien wyłom w tym męskim strażackim świecie, częściowo dzięki elastyczniejszym zasadom przyjmowania dziewcząt i kobiet np. do sekcji orkiestr dętych, gdzie automatycznie stają się one członkiniami OSP. Coraz częściej również Młodzieżowe Drużyny Pożarnicze przyjmują dziewczęta. Zdarza się, choć nie jest to często praktykowane, że kobiety zostają strażakami i biorą udział w akcjach ratunkowych. Niemniej jednak na pewno warto obserwować feminizację szeregów OSP i sposób, w jaki obecność kobiet wpływa na kształt strażackiego etosu i strażackiej tożsamości. Więcej o kobietach w OSP można przeczytać w podrozdziale 3.2.2.

W tym miejscu należy wspomnieć o negatywnej stronie wizerunku strażaków. Raczej rzadko przywoływany przez nich samych, ale jednak pojawiający się w niektórych rozmowach jest stereotyp, według którego w straży się pije. Picie alkoholu w OSP jest postrzegane jako element integracji środowiska, choć jednocześnie zauważana jest sprzeczność między etosem strażaka jako osoby będącej na służbie i będącej wzorem dla innych a skłonnością strażaków do alkoholu.

Generalnie się mówi, że lubią po imprezie... że powiedzmy zrobią imprezę, nawet fajną, festyn się udał, ale po imprezie, wiadomo, trzeba pobalować. I często ich się tak kojarzy – że to jest takie towarzystwo do wspólnego wypicia (...). Oni się nie kryją z tym (...). Nawet jak charakter imprezy jest taki, że trochę nie wypada (...), inni mają jakieś obiekcje, a oni nie.

Z pewnością ten krzywdzący stereotyp nie dotyczy wszystkich strażaków, jednak odbija się negatywnie na całym środowisku. Niektórzy naczelnicy OSP wprost przyznają, że walczą z alkoholem w straży. Rezultaty ich działań są dostrzegalne, bo wśród strażaków dość powszechna jest świadomość, że do akcji jedzie się tylko i wyłącznie na trzeźwo. Mimo to kojarzenie strażaków z alkoholem nie odeszło w przeszłość i zdarza się, że utrudnia chociażby pozyskiwanie do OSP młodych adeptów.

Dla mnie osobiście jest to problem. Jak zacząłem tu działać, to właśnie z taką myślą, że będę temu [picciu alkoholu] przeciwdziałać. [Naczelnik OSP]

Alkohol w OSP się już skończył, ale czasami trudno odzyskać zaufanie.

Pewnie niejeden rodzic, jakby miał do wyboru: wysłać do straży lub do orkiestry, to by wysłał do orkiestry, bo to i większy splendor (...). Strażacy mają dobry wizerunek, ale są różne zdania na temat straży.

5. Relacje zewnętrzne OSP

5.1. Kontakty z partnerami

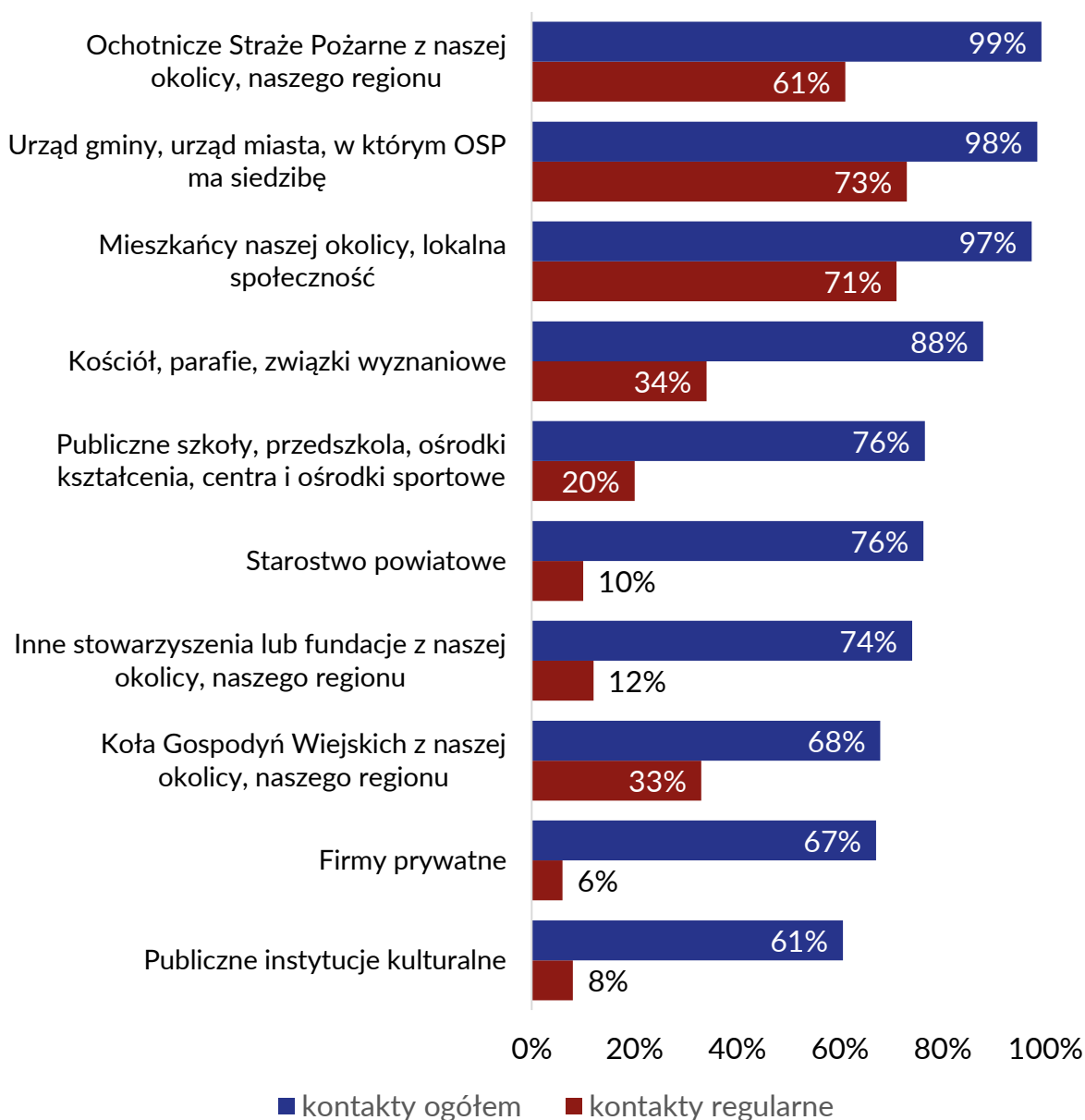
W sieci relacji Ochotniczych Straży Pożarnych z partnerami zwraca uwagę przede wszystkim lokalny charakter tych powiązań. Zdecydowanie najważniejszymi partnerami OSP są inne straże z najbliższej okolicy, urzędy miast i gmin oraz lokalna społeczność. Z tymi partnerami utrzymują kontakt niemal wszystkie OSP i stosunkowo często kontakty te mają stały i regularny charakter. Kiedy zwrócimy uwagę właśnie na kontakty o trwałym i regularnym charakterze, zauważymy, że najważniejszymi partnerami jednostek OSP są urzędy miast i gmin – w ciągłych relacjach pozostaje z nimi niemal trzy czwarte (73%) OSP. Nie powinno to dziwić, gdyż lokalne samorządy, zgodnie z ustawą o ochronie przeciwpożarowej, mają obowiązek utrzymywania gotowości bojowej straży. Jak jednak zobaczymy dalej, kontakty z urzędami miast i gmin nie ograniczają się jedynie do finansowania działalności ratowniczej OSP. Niewiele mniej (71%) OSP utrzymuje także trwałe relacje z lokalną społecznością, a regularne kontakty z innymi OSP ma 61% straży.

Charakterystycznym wyróżnikiem kontaktów OSP z innymi podmiotami jest utrzymywanie silnych związków z Kościołem: posiada je aż 88% straży, przy czym w przypadku 34% polegają one na regularnych kontaktach. Kościół, podobnie jak OSP, jest głównym, a często jedynym ośrodkiem integracji małych, lokalnych społeczności – ich współpraca wydaje się niemal naturalna. Obie instytucje w pewnym sensie organizują życie lokalnej wspólnoty, dbają wspólnie o tradycję, obchodzą wspólnie święta. W czasie uroczystości kościelnych nie może dziwić obecność umundurowanych strażaków ze sztandarem, z kolei uroczystości strażackie (np. Dzień Strażaka) również związane są z obrzędowością o charakterze religijnym.

Kontakty z pozostałymi partnerami są nieco mniej intensywne. Trzy czwarte OSP utrzymuje relacje ze szkołami, przedszkolami, ośrodkami kształcenia, ze starostwem powiatowym, a także z lokalnymi organizacjami pozarządowymi. Około dwóch trzecich ma kontakty z Kołami Gospodyń Wiejskich oraz prywatnymi firmami, a nieco mniej (61%) z publicznymi instytucjami kulturalnymi (domami kultury, bibliotekami, muzeami). Wśród tych partnerów wyróżniają się Koła Gospodyń Wiejskich oraz szkoły – OSP stosunkowo często ma z nimi kontakty o bardziej regularnym, trwałym charakterze. Istotne dla OSP są także relacje ze sferą biznesu: w ciągu dwóch ostatnich lat jedna trzecia (31%) jednostek OSP otrzymała od przedstawicieli biznesu wsparcie finansowe, jedna piąta (21%) – wsparcie rzeczowe (sprzęt, materiały), a 12% jednostek skorzystało nieodpłatnie z ich usług.

Wykres 31. *Naiważniejsi partnerzy OSP*

Warto podkreślić zmiany, jakie zaszły w ciągu ostatnich kilku lat w funkcjonowaniu OSP, będące przejawem coraz szerszego otwierania się ich na różne środowiska i podmioty. Coraz więcej OSP utrzymuje trwałe i regularne kontakty z lokalną społecznością – obecnie 71%, w 2012 roku tylko 61%. Coraz silniejsze są także ich związki z Kościołem, w 2012 trwałe i regularne kontakty utrzymywała z nim co czwarta (25%) jednostka straży, obecnie co trzecia (34%). Coraz więcej OSP utrzymuje także kontakty (niekoniecznie trwałe i regularne) z prywatnymi firmami (w 2012 roku 53%) i ze szkołami (w 2012 roku 69%). Rośnie także odsetek straży nawiązujących relacje z publicznymi instytucjami kultury – w 2012 roku miała je tylko połowa (50%) z nich, obecnie już 61%.

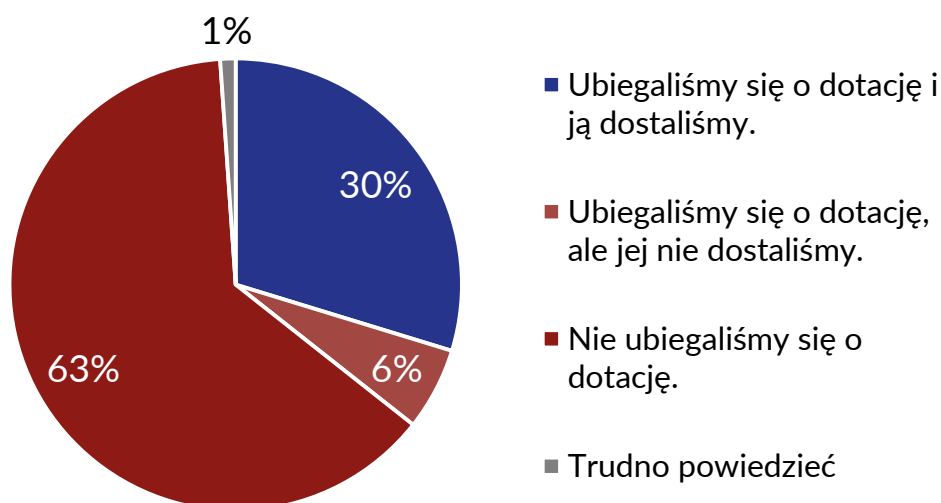

5.2. Relacje OSP z urzędami miast i gmin

Biorąc pod uwagę zarówno częstotliwość kontaktów, jak i uwarunkowania prawne, które nakładają na samorząd szczebla gminnego obowiązek utrzymywania gotowości bojowej OSP, trzeba stwierdzić, że to właśnie lokalny samorząd jest najważniejszym partnerem Ochotniczych Straży Pożarnych. Warto jednak spojrzeć na współpracę OSP z samorządem gminnym w innych obszarach niż ochrona przeciwpożarowa. OSP, podobnie jak wszystkie inne stowarzyszenia, mogą startować w otwartych konkursach ofert na realizację zadań publicznych ogłaszanych przez gminy, mogą także współtworzyć politykę publiczną, uczestnicząc w konsultacjach. Takie działania wymagają jednak od straży wyjścia poza tradycyjną aktywność skupioną na ochronie przeciwpożarowej.

W ciągu ostatniego roku o mały grant lub dotację na realizację zadania publicznego starała się tylko nieco ponad jedna trzecia (36%) OSP, a dla 30% starania te zakończyły się sukcesem. Ochotnicze Straże Pożarne starają się więc o środki samorządowe rzadziej niż inne organizacje pozarządowe, wśród których o fundusze samorządowe starało się 52% podmiotów, a 43% z nich otrzymało środki²⁰. W konsultowaniu wspólnie z samorządem różnego rodzaju dokumentów, planów, uchwał czy strategii brało udział 34% OSP, czyli również nieco mniej niż w przypadku pozostałych organizacji (39%).

Wykres 32. Ubieganie się OSP o dotacje lub małe granty z urzędu miasta lub gminy

Mimo że Ochotnicze Straże Pożarne rzadziej niż pozostałe organizacje angażują się w proces konsultacji, a pomijając środki przekazywane im na podstawie ustawy o ochronie przeciwpożarowej, rzadziej też korzystają ze wsparcia finansowego od samorządu, to

²⁰ Dane zebrane w ramach badań „Kondycja organizacji pozarządowych w Polsce 2015”.

oceniają współpracę ze swoim urzędem miasta lub gminy nieco lepiej niż pozostałe stowarzyszenia i fundacje. Jakość tej współpracy oceniali nasi respondenci, przyznając jej punkty na skali od 1 do 10, gdzie 1 oznaczało zdecydowanie negatywną ocenę wzajemnych relacji, a 10 – ocenę zdecydowanie pozytywną. Średnia ocena jakości współpracy z samorządem wyniosła wśród Ochotniczych Straży Pożarnych 7,98 pkt. Dla porównania, wśród innych organizacji ocena ta wyniosła 6,88 pkt. Mniejszy krytycyzm OSP może wynikać po części z faktu, że mają one, zgodnie z ustawą o ochronie przeciwpożarowej, zapewnione stałe finansowanie ze strony gminy.

Niemal połowa (42%) OSP nie dostrzega we współpracy z gminą żadnych trudności. Wśród najczęściej pojawiających się problemów współpracy strażacy wymieniają brak wystarczających środków finansowych (44%), skomplikowane formalności związane ze współpracą (19%), brak zrozumienia ze strony urzędników (11%) oraz odmienną wizję realizowanych wspólnie działań i projektów (10%).

Trzeba przyznać, że tak bliskie relacje OSP z lokalnymi samorządami stawiają te organizacje w trudnej, bo zależnej od lokalnych władz sytuacji. Aż 91% reprezentantów badanych jednostek twierdzi, że „OSP są silnie uzależnione od urzędów miast lub gmin”.

5.3. Współpraca w obszarze kultury

Szeroko rozumiane działania kulturalne są podejmowane przez trzy czwarte (75%) Ochotniczych Straży Pożarnych, choć tylko co dziesiąta (10%) jednostka uznaje kulturę i sztukę za jeden ze swoich podstawowych obszarów działania²¹. Absolutna większość (98%) OSP, które prowadzą działalność kulturalną, robi to we współpracy z różnymi partnerami. Aktywność kulturalna najczęściej wiąże się ze współpracą z lokalnym samorządem (91%), Kościołem (87%) oraz szkołami (76%).

OSP E.

Współpraca z samorządem ma zazwyczaj charakter finansowy. Nie zawsze jednak tak się dzieje. W miejscowości E. urząd gminy dofinansowuje tylko działalność ratowniczą straży, a więc np. zakup wozów strażackich, łośdzi motorowej czy wyposażenia bojowego. Działalność kulturalna jest wspierana przez urząd w zupełnie inny sposób. Pomoc polega np. na nieodpłatnym zapewnieniu transportu członkom orkiestry, kiedy ta koncertuje poza gminą. W zamian orkiestra gra na imprezach organizowanych przez urząd, bierze udział we wszelkich uroczystościach państwowych itp.

Szkoła współpracuje z OSP głównie przy organizacji różnego typu imprez. Strażacy są częstymi gośćmi na piknikach szkolnych, gdzie prezentują sprzęt bojowy. Niekiedy

²¹ Więcej na ten temat we wstępie oraz podrozdziale 1.3.

organizują tory przeszkód. Pomagają również w testach akcji ewakuacyjnych i uczestniczą w lekcjach dotyczących bezpieczeństwa.

OSP F.

Relacje OSP F. z Kościołem są bardzo dobre. Strażacy są obecni na wszelkich istotnych uroczystościach religijnych organizowanych przez parafię, pełniąc wartość honorową, uświetniając je występami swojej orkiestry. Ochotnicza Straż Pożarna w pełni przyczyniła się do budowy kościoła parafialnego, biorąc aktywny udział w zbieraniu datków na ten cel. Miejscowy proboszcz jest kapłanem OSP, wspiera także straż w komunikacji z mieszkańcami. To w dużej mierze dzięki proboszczowi udało się w F. rozpropagować w środowisku działalność kółka malarskiego przy OSP. Relacje OSP z miejscową szkołą ograniczają się natomiast do tego, że nauczyciel muzyki skłania zdolniejszych uczniów do przystąpienia do orkiestry.

OSP B.

OSP B. łączy dość ożywione relacje z miejskimi szkołami. Szczególnie widoczne było to za czasów poprzedniego naczelnika, kiedy OSP pełniła funkcję świetlicy środowiskowej, gdzie m.in. organizowano zajęcia pozalekcyjne. Opiekunowie młodzieży z OSP byli w stałym i ścisłym kontakcie z nauczycielami oraz rodzicami. Warunkiem członkostwa w Młodzieżowej Drużynie Pożarniczej były dobre wyniki w nauce oraz dobre zachowanie. Obecnie OSP B. nadal prowadzi Młodzieżową Drużynę Pożarniczą i współpracuje ściśle ze szkołami.

Rzadziej zdarza się współpraca OSP na polu kultury z domami kultury (50%), Kołami Gospodyń Wiejskich (43%) czy też bibliotekami (21%).

OSP B.

Po okresie kulturalnego rozkwitu OSP B., obecnie jej relacje z Miejskim Ośrodkiem Kultury są niezbyt intensywne. OSP pomaga MOK-owi przy organizacji imprez miejskich, a nieraz przyłącza się do imprez organizowanych przez MOK z własnymi konkretnymi pomysłami i inicjatywami. Na ogół są to pokazy sprzętu i organizacja rywalizacji w konkurencjach sprawnościowych. *Dla mnie jako dyrektora to jest super, przychodzą z gotowym planem i chęciami, a ja mam część imprezy z głowy* – mówi dyrektor MOK-u. Jednak MOK chciałby traktować OSP przede wszystkim jako wsparcie logistyczne przy organizacji i zabezpieczaniu różnego rodzaju imprez. Tego typu pomoc to zdecydowanie najważniejsza forma współpracy łącząca obie instytucje.

OSP A.

Dość ciekawy jest przykład kohabitacji OSP OSP A. z miejscowym Kołem Gospodyń Wiejskich. Wydaje się, że organizacje te są ze sobą w pewnym konflikcie. Panie z KGW zarzucają strażakom zawłaszczanie publicznej własności (zwłaszcza remizy) i wykorzystywanie swojej dominującej pozycji. Strażacy z kolei zarzucają KGW roszczeniowość. Zarazem obie organizacje zawsze pojawiają się na najważniejszych imprezach gminnych i powiatowych. Koło ma również salkę w remizie, którą może wykorzystywać na swoje potrzeby, a także otrzymuje część zysku z wynajmu sali na imprezy. Panie z KGW same wychodzą z inicjatywą i przygotowują posiłki na różne strażackie imprezy. Jest to tym bardziej oczywiste, że członkinie KGW to często matki lub żony strażaków.

Sami strażacy mówią: *To wszystko jest powiązane, relacje z KGW muszą być zdrowe, nie roszczeniowe, trzeba doceniać ich autonomię, nie gryziemy się. Z perspektywy kobiet z KGW wygląda to jednak nieco inaczej: My często się czujemy trochę wykorzystywane przez strażaków. Oni tu są panami, a my to tak do posprzątania, do przygotowania, do podania i tak dalej. Przy czym, nie powiem, że w ogóle się nie układa współpraca. Tylko oni mieli tu dostęp do środków różnego rodzaju, mieli remizę... Udostępnili nam tą remizę, żebyśmy tam się spotykały, bo nie było gdzie.*

Ciekawa jest także współpraca z miejscową biblioteką. Niewątpliwie OSP A. jest najbardziej prężną organizacją w mieście. Jeśli współpracuje z innymi instytucjami, to raczej na zasadzie gościa zaproszonego do udziału w organizowanych przez nie imprezach. Ciekawym przykładem projektu, w którym brali udział strażacy, jest kampania „Cała Polska czyta dzieciom”, w której uczestniczyła gminna biblioteka. Strażacy raz na kilka tygodni przychodzili do biblioteki, czytali dzieciom książki, opowiadali o swojej pracy, pokazywali swoje instrumenty i stroje.

OSP C.

W miejscowości C. działa Biblioteka – Centrum Informacji i Kultury (tzw. Becik), która łączy funkcję biblioteki oraz ośrodka kultury. XYZ, czyli artystyczna grupa działająca przy OSP C., ściśle współpracuje z Becikiem. Jego dyrektor zatrudnia nawet część członków XYZ jako instruktorów. Dzięki temu Becik i XYZ wspólnie realizują różne projekty kulturalne w gminie. Na przykład XYZ występuje nieodpłatnie na imprezach organizowanych przez Becik, choćby na dorocznym pikniku. *Cokolwiek organizujemy, to XYZ bierze w tym udział. To jest duża grupa młodzieży, dwadzieścia kilka osób – to jest wszystko, co tu mamy. (...) Oni uczestniczą w każdych działaniach, bez XYZ nic się nie dzieje – mówi dyrektor Becika. Z chłopakami trzymamy od dwóch lat taką sztamę, że już*

bardziej się nie da. Tu wszystko działa razem, nie ma czegoś takiego, że ty jesteś z XYZ, ty z OSP, a ty z Becika, każdy chce coś zrobić, więc działamy – dodaje.

Jeszcze inną kwestią pozostaje współpraca OSP z innymi organizacjami pozarządowymi. Stosunkowo często zdarza się współpraca z innymi OSP (73%), ale współdziałanie z innymi stowarzyszeniami i fundacjami obserwuje się zdecydowanie rzadziej (39%). Dość często OSP współpracują natomiast z lokalną społecznością, mieszkańcami (69%). Zresztą w małych lokalnych społecznościach, w których funkcjonują OSP, trudno czasami mówić o współpracy z innymi organizacjami. Na ogół w mniejszych miejscowościach jest kilka lub kilkanaście osób, które działają społecznie, angażują się w różne inicjatywy, a tym samym reprezentują różne organizacje. Jest więc raczej tak, że to pewna „społecznikowska elita” nawiązuje współpracę przy konkretnym działaniu, a fakt, że te osoby są zrzeszone w różnych organizacjach, nie ma większego znaczenia. Społecznicy odnajdują miejsca, gdzie mogą działać, i działają w wielu na raz, na przykład w OSP, klubach sportowych, radach rodziców, stowarzyszeniach.

Jak ktoś ma bakcyła społecznego, to pracuje wszędzie, gdzie się da. To są ci sami ludzie.

OSP C.

W miejscowości C. można mówić wręcz o sieci połączeń i styków między lokalnymi społecznikami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami. Członków OSP (a zarazem członków grupy artystycznej XYZ) można spotkać niemal przy każdym lokalnym przedsięwzięciu, choć nie zawsze w roli przedstawicieli OSP, gdyż pełnią oni także inne funkcje. Dwóch członków OSP jest pracownikami tzw. Becika (Biblioteka – Centrum Informacji i Kultury), a wielu innych spędza tam czas na co dzień, pomagając przy realizacji różnych przedsięwzięć kulturalnych. Naczelnik OSP jest także członkiem zarządu najbardziej prężnie działającej miejscowej organizacji, czyli Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Gminy C., oraz pracownikiem lokalnej Spółdzielni Socjalnej. Dodatkowo, razem z liderem XYZ, należy do grupy aktywistów, którzy współpracują niemal przy każdym projekcie, jaki jest realizowany w okolicy.

Grono osób aktywnych jest w okolicy ograniczone, więc formalna przynależność do danej organizacji czy instytucji jest drugorzędna wobec współpracy konkretnych ludzi. *Jesteśmy małą rodziną*, stwierdza nawet jedna z założycielek lokalnego stowarzyszenia. Słowa te potwierdza dyrektor Becika: *Jakby zebrać wszystkich, którzy coś tu robią, to byłoby z 15 osób. My się wszyscy znamy i ze sobą współpracujemy. To jest normalne, że sobie pomagamy. Wszystko jest połączone personalnie, a także towarzysko.*

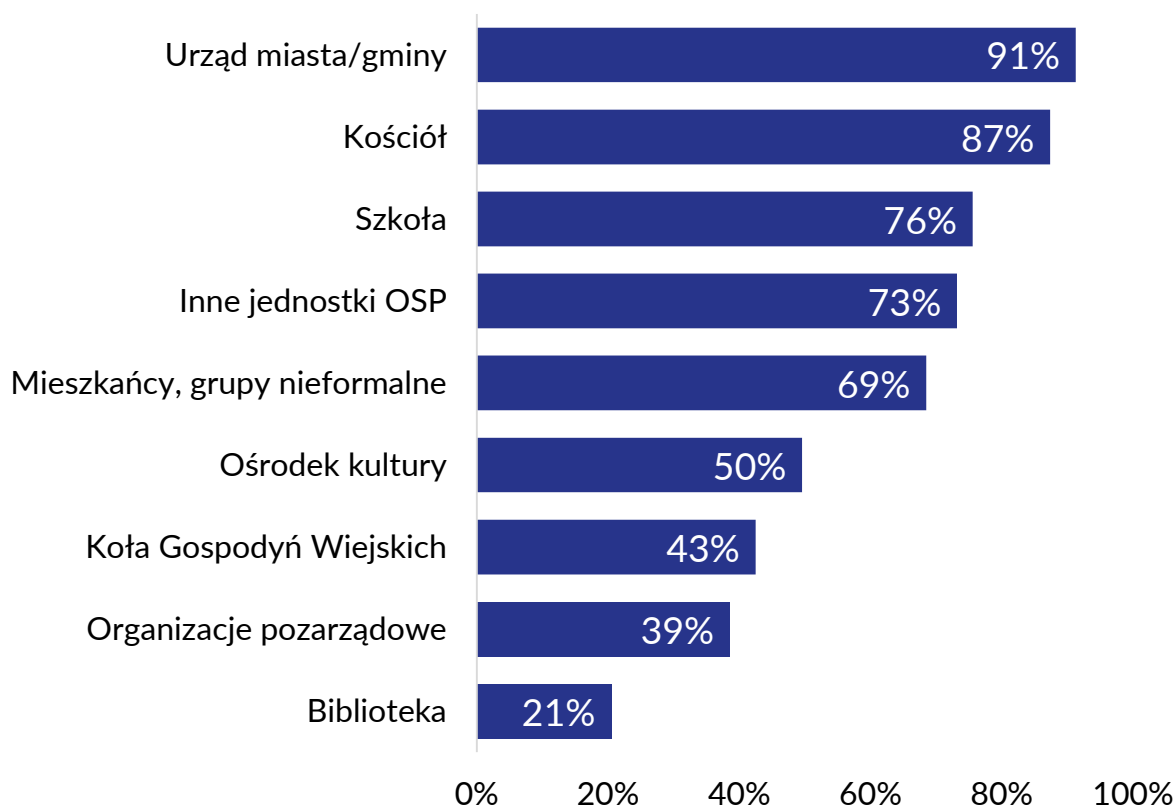

OSP D.

W miejscowości D. powstaje właśnie Stowarzyszenie na rzecz Orkiestry funkcjonującej przy OSP. Powodów założenia tej organizacji jest kilka. Jednym z nich jest możliwość pozyskiwania środków na działalność orkiestry. Członkowie OSP są zdania, że takie rozwiązanie jest dobre dla przejrzystości działań OSP i jest lepiej, kiedy orkiestrę wspiera oddzielne stowarzyszenie, a nie OSP. Poza tym, jak mówią strażacy: *Nigdy nie jest za dużo wspierających – jedno drugiego nie wyklucza.*

Ważniejszy jednak wydaje się inny powód. W miejscowości coraz większa część lokalnej społeczności chce angażować się w działania orkiestry i ją wspierać, nie angażując się jednocześnie w życie OSP. Jest to związane z rozluźnieniem związków pomiędzy OSP a orkiestrą. Jak mówi jeden z członków OSP: *Może komuś trudno byłoby działać w straży, żeby wspierać orkiestrę, a jak będzie takie stowarzyszenie, to będzie mógł.* Także zdaniem samego kapelmistrza orkiestry założenie stowarzyszenia pomoże orkiestrze. Mówi on: *To jest dla tych, którzy chcą nam pomóc, ale nie chcą być strażakami albo nie są z [naszej] miejscowości.*

Wykres 33. Partnerzy kulturalnej działalności OSP

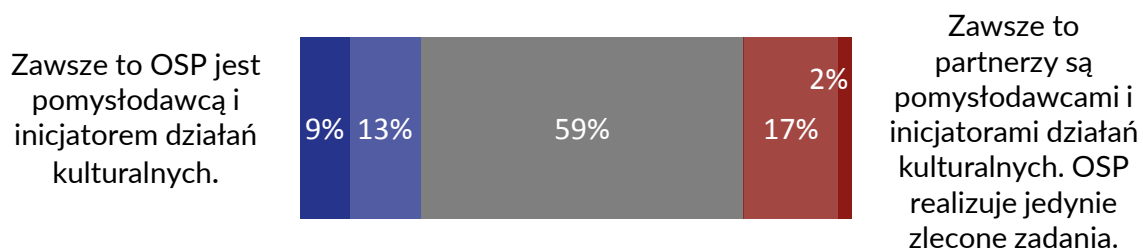

Współpraca w obszarze kultury może mieć bardzo różnorodny charakter. W nieco ponad jednej piątej (21%) przypadków to OSP jest inicjatorem i pomysłodawcą działań

kulturalnych. Tylko nieznacznie rzadziej (19%) zdarza się sytuacja, że to partnerzy są pomysłodawcami i inicjatorami działań kulturalnych, a OSP realizuje jedynie zleczone przez nich zadania. Zdecydowanie najczęściej (59%) sytuacja jest gdzieś pomiędzy: inicjatywa i pomysły czasami leżą po stronie strażaków, a czasami po stronie ich partnerów.

Wykres 34. Charakter współpracy OSP z partnerami w obszarze kultury

Współpraca między OSP a różnego rodzaju instytucjami ma też charakter finansowy. Więcej informacji o tym rodzaju współpracy znajduje się w podrozdziale 2.2.2.

WNIOSKI I REKOMENDACJE

Poniżej przedstawiamy najważniejsze wnioski płynące z przeprowadzonych badań.

Podstawowe informacje o Ochotniczych Strażach Pożarnych

- Ochotnicze Straże Pożarne to organizacje funkcjonujące pomiędzy sektorem pozarządowym a sferą publiczną. Decydują o tym głównie uwarunkowania prawne.
- Ochotnicze Straże Pożarne otwierają się na nowe obszary działań, coraz więcej z nich podejmuje aktywność także poza sferą ochrony przeciwpożarowej. Obecnie jest już 63% takich jednostek, podczas gdy w 2012 roku było ich 44%.
- Coraz więcej OSP stawia na kulturę: w 2012 za ważny obszar aktywności uznawało ją 10% straży, obecnie 28%. Warto, aby samorządy oraz samorządowe instytucje kultury uwzględniały to zwiększające się ukierunkowanie OSP na kulturę planując różnego rodzaju przedsięwzięcia.
- Budżet przeciętnej OSP na działania „dodatkowe”, niezwiązane z ochroną przeciwpożarową, jest bardzo niewielki – 3 tys. zł rocznie. Najważniejszymi źródłami finansowania „dodatkowej” aktywności OSP są składki członkowskie oraz źródła samorządowe.
- Największą bolączką OSP są trudności w zdobywaniu funduszy niezbędnych na działalność, ale zwraca też uwagę rosnące znaczenie problemów związanych z zasobami ludzkimi. Badania fundacji i stowarzyszeń pokazują, że brak osób gotowych bezinteresownie zaangażować się w działalność społeczną jest wyzwaniem stojącym nie tylko przez OSP, ale także pozostałą częścią sektora pozarządowego. Wydaje się, że lokalne samorządy oraz ich instytucje takie jak domy kultury, biblioteki czy szkoły powinny aktywnie włączać się w promocję społecznego zaangażowania oraz działania na rzecz lokalnej społeczności.

Funkcje OSP w lokalnej społeczności

- Dzięki różnorodności działań podejmowanych przez OSP, organizacje te pełnią wiele funkcji w lokalnych społecznościach. Przede wszystkim są to funkcje ratownicza i prewencyjna. OSP poszerzają też lokalną ofertę kulturalną: podtrzymują lokalne tradycje, dbają o miejscowe zabytki, prowadzą świetlice oraz orkiestry dęte. Takie działania podejmuje 75% OSP. Dzięki dysponowaniu remizą, OSP pełnią też ważną funkcję integracyjną, choć rola tego miejsca jest dziś mocno ograniczona w porównaniu do sytuacji sprzed 10–20 lat. Remizy z pewnością stanowią dobre miejsce do organizacji lokalnych uroczystości, spotkań z mieszkańcami, które samorządy powinny szeroko wykorzystywać.

- Kulturalna aktywność OSP ma w różnych jednostkach odmienną tradycję oraz jest prowadzona z różnym natężeniem. Większość jednostek jest aktywna w obszarze kultury od momentu powstania jednostki, ale tylko niewielka część angażuje się w działalność kulturalną bardzo regularnie i z dużą intensywnością.
- Najczęściej OSP finansują swoją kulturalną działalność z własnych środków, np. ze składek członkowskich, zysków z działalności gospodarczej lub majątku. Innymi środkami wykorzystywanymi na finansowanie tej aktywności, po które często sięgają OSP, są dotacje z urzędu miasta lub gminy oraz środki z darowizn.
- Działalność kulturalna OSP jest adresowana przede wszystkim do lokalnej społeczności. Rzadziej uczestniczą w niej, co w dużej mierze wynika z lokalnego charakteru działań, ludzie spoza miasta czy gminy. Oferta kulturalna OSP jest kierowana zarówno do dzieci i młodzieży, jak i do seniorów.
- Najczęstszą motywacją do podejmowania aktywności kulturalnej jest chęć działania na rzecz okolicy i jej mieszkańców. Działalność kulturalna stwarza też członkom OSP szansę na rozwijanie własnych zainteresowań i uzdolnień, daje poczucie przynależności do cieszącej się prestiżem instytucji oraz umożliwia kontynuowanie rodzinnych tradycji.
- Mimo że większość jednostek działa na polu kultury, to aktywność ta jest traktowana jako dodatkowa i mniej istotna niż główna aktywność straży. Priorytetowe miejsce w zadaniach stawianych sobie przez OSP zdecydowanie zajmują działania ratowniczo-gaśnicze.

Ludzie w działalności OSP

- Typowa jednostka OSP składa się z 37 osób. Straże coraz chętniej otwierają się na nowe osoby. W ciągu ostatniego roku 81% jednostek powiększyło swoją bazę członkowską. Połowa OSP prowadzi Młodzieżowe Drużyny Pożarnicze.
- Coraz więcej OSP narzeka na trudności związane z pozyskaniem osób gotowych do zaangażowania się w ich działania, na „wypalenie się” liderów i problemy z utrzymaniem personelu. Reakcją na niektóre z tych problemów jest otwarcie się OSP na szerszą działalność społeczną, niezwiązaną bezpośrednio z ratownictwem, a tym samym na nowe środowiska i lokalne społeczności.
- W niektórych jednostkach istotnym problemem jest zerwanie ciągłości pokoleniowej. Bywa ono spowodowane brakiem wymiany pokoleniowej (starzejące się OSP) lub zbyt gwałtowną wymianą pokoleniową związaną z szybką profesjonalizacją.

- Na problemy z wymianą pokoleniową wpływają przede wszystkim: migracja ze wsi do miast, zmiana życiowych priorytetów młodych ludzi w momencie wchodzenia w dorosłość, profesjonalizacja OSP, a co za tym idzie rosnące wymagania wobec strażaków – ochotników, oraz niekiedy brak pomysłu na prowadzenie Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych w atrakcyjny sposób.
- Charakter misji OSP decyduje, że większość ich działań jest adresowana „na zewnątrz” – do lokalnej społeczności. Szeroko zakrojona działalność społeczna na ogół zwiększa także otwarcie się OSP na potrzeby lokalnej społeczności i wzmacnia ich „zewnętrzną” orientację. Warto aby lokalne samorządy i samorządowe instytucje kultury wykorzystały to otwarcie OSP na lokalne społeczności dostrzegając w OSP partnera do wspólnych działań na rzecz okolicy.
- Choć OSP zdecydowanie pozostają „męskim światem”, to jednak rola kobiet w tych organizacjach rośnie, stanowią one coraz większy odsetek członków, zwłaszcza w Młodzieżowych Drużynach Pożarniczych.

Wartości i emocje związane z OSP

- Niemal wszystkimi strażakami działającymi w OSP kierują pobudki altruistyczne – chęć pomocy ludziom w potrzebie i służba na rzecz społeczeństwa. Ogromne znaczenie mają też pozytywny wizerunek i prestiż, jakimi OSP cieszą się w lokalnych społecznościach, oraz przynależność do straży osób z najbliższego otoczenia: rodziny i znajomych.
- Młodych ludzi wstępujących do OSP przyciąga do tej organizacji również poczucie przynależności i wspólnoty, jakie ona daje. Zapewnia ona także możliwość spędzania wolnego czasu w ciekawy sposób oraz robienia rzeczy ważnych i pożytecznych, dających poczucie sensu.
- Z faktem bycia strażakiem związany jest strażacki etos. W oczach samych strażaków składa się nań bezinteresowność działania, poczucie misji, zaangażowanie oraz odpowiedzialność.
- Bycie członkiem OSP wiąże się też z prestiżem i poczuciem dumy z działania w elitarniej organizacji. Straż daje silne poczucie wspólnoty, wzmacniane takimi „znakami rozpoznawczymi”, jak mundur strażacki i sztandar.

Relacje zewnętrzne OSP

- Ochotnicze Straże Pożarne otwierają się na współpracę zewnętrzną: podejmują coraz więcej kontaktów z partnerami oraz intensyfikują te relacje.
- Najważniejszymi partnerami OSP są zdecydowanie lokalne samorządy, co wynika choćby ze specyficznego umocowania prawnego OSP. Najistotniejszym wymiarem współpracy tych podmiotów jest finansowanie działalności OSP, zarówno ratowniczej (zgodnie z ustawą o ochronie przeciwpożarowej), jak i dodatkowej. Silne związki z lokalnym samorządem

są przez samych strażaków postrzegane jako duże uzależnienie. Istotnymi partnerami są dla OSP także inne jednostki, lokalna społeczność, Kościół, Koła Gospodyń Wiejskich oraz szkoły. Lokalne samorządy powinny dostrzegać wartość tej współpracy oraz promować wspólne działanie wielu podmiotów na rzecz lokalnej społeczności.

- W działaniach kulturalnych najważniejszymi partnerami OSP są lokalne samorządy, a także Kościół, szkoły, lokalna społeczność, inne jednostki OSP, a nieco rzadziej publiczne instytucje kultury. Wydaje się, że wzmacnianie współpracy między OSP a lokalnymi bibliotekami i domami kultury jest wartościowym kierunkiem działań. Różne podmioty działające na rzecz kultury w okolicy powinny się nawzajem wspierać, a nie ze sobą konkurować.
- Wzorce współpracy kulturalnej są bardzo różne. Niejednokrotnie OSP pełni podczas wydarzeń kulturalnych jedynie funkcję pomocniczą, wykonując zlecone zadania, np. zabezpieczając publiczną imprezę. Równie często jednak to OSP wychodzi z inicjatywą działań kulturalnych jako ich pomysłodawca.
- Działania kulturalne OSP są najczęściej finansowane z własnych środków straży oraz ze środków samorządowych. Pozyskiwanie funduszy na działalność kulturalną ze źródeł samorządowych odbywa się nie tylko poprzez otwarte konkursy ofert lub małe granty. Jest bardzo wiele innych mechanizmów – oficjalnych lub półoficjalnych – finansowania pozaratowniczej działalności OSP. Jednym z nich jest choćby zatrudnianie członków OSP w gminnych instytucjach czy też „ukrywanie” kosztów dodatkowej działalności OSP w kosztach działalności przeciwpożarowej.

